

Csepeli György – Méhes Gábor – Marcel Fournier

EGY ÉLET PÁLYÁJA

Csepeli György – Méhes Gábor – Marcel Fournier

Egy élet pályája

Életútinterjú Szabó Dénes kriminológussal

Szerkesztette: Kerezsi Klára

Budapest, 2015

Szerzők:
Csepeli György – Méhes Gábor – Marcel Fournier

Szerkesztette:
Kerezsi Klára

A szakmai interjút fordította:
Murányi Fanni

© A szerzők, 2015
© A szerkesztő, 2015

Kiadja: NKE Szolgáltató Nonprofit Kft.
Felelős kiadó: Hegyesi József ügyvezető igazgató
Kiadói szerkesztő: Balla Zsófia

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISBN 978-615-5527-28-9

Tartalom

Előszó	7
I. Életútinterjú (Csepeli György – Méhes Gábor)	13
II. Szakmai interjú (Részlet Marcel Fournier: <i>Entretiens avec Denis Szabo</i> című interjúkötetéből)	79

Előszó

Általában délelőtt 11 táján cseng a telefon. „Nem zavarok, fiatalúr?” Szabó Dénes, a korán ébredő öregúr már túl van első olvasmányain, meghallgatta a reggeli híreket, így itt az ideje segíteni a világ dolgán. Mindenkiről tud, minden érdeklő és – ami legalább ilyen fontos – mindenkit ismer. Megvitatjuk a francia „trockisták”, vagyis a Hollande vezette szocialisták legutóbbi faux pas-ját vagy éppen az Atamán, Orbán Viktor kisebb-nagyobb kommunikációs melléfogásait. Drukkolunk neki, de a „szofisztikált” nyugati fülünket időnként zavarja valami. Dénes bátyám számára mindenkinek van egy beceneve, a régi ludovikás iskola „ugratós” stílusának örök emlékeztetője. Beszédstílusa soha nem sértő, mint inkább ironikusan csipkelődő. A québeci tavak egyik legszebbike, a Memphremagog-tó partján üldögélve a székely góbé szól hozzám reggelente.

Ez a könyv egy rendkívüli körülmények közé került rendkívüli emberről szól. A kötet két részből áll. Az első egy 2014-ben, több napon át felvett interjún alapul, amelyet Csepeli György és Méhes Gábor készített Szabó Dénessel georgesville-i házában. A második rész alapja egy interjúkötet, amelyet Szabó Dénes egykori tanítványa, Marcel Fournier készített és adott ki Montrealban, 1998-ban. A két rész összefűzését, szerkesztését Kerecsi Klára végezte.

A kötet két része értelemszerűen nem független egymástól. A két rész között egy-két ponton szövegszerű átfedések is vannak, ugyanakkor az olvasó majd látni fogja, hogy az első rész jóval személyesebb, az élettörténet szempontjából informatívabb, mint a második rész, amelyben főként a montreali évekről, az intézményépítésről, a politikai küzdelmekről, a szakmai identitás felépítéséről esik szó.

Szabó Dénes élete azért rendkívüli, mert családi háttere, indíttatása semmilyen módon nem utalt arra, hogy egyszer a nemzetközi szociológiai tudomány nagyja, a kriminológia meghatározó alakja válik belőle. Az életútinterjú érzékletes képet ad az ambiciózus és szépséges anyáról, a szerencsétlen történelmi kényszerpályáról szerencsésen kikerült

székely lófő nemes apáról, s mindenekelőtt „Déneskéről”, aki megjárta a kőszegi hadapródiskolát, a háború utolsó évében látta az összeomlott Németországot, majd 1945 után harcolt Gyöngyösön a demokráciáért. A nem túl vidám eseményeket átszővi az elbeszélő Tamási Áronéra emlékeztető góbés humora, amely később sem hagyta el soha.

Szabó Dénes életében a fordulat akkor következett be, amikor a budapesti rengetegbe érkezve elfoglalta helyét a Ráday utcai kollégiumban, s onnan a Kálvin térre gyalogolva, a Nemzeti Múzeumnál nem balra, hanem jobbra fordult. Ott, a Sándor utcán túl, a Múzeum körúton, az egyetem Bölcsészettudományi Karának épületében talált rá Szalai Sándor Társadalomtudományi Intézetére. Konrad Lorenz szavával élve itt érte Szabó Dénest az „imprinting”,¹ amely nem eresztette. Elkötelezettje lett a társadalomtudománynak, amelyet Magyarországon csak elkezdett, de itt már nem tanulhatott tovább.

Az interjúban részletes és érdekes képet kapunk a Szalai-féle intézet mindennapi életéről, munkatársairól, akik között egy sem volt, akinek sorsa ne lett volna különleges. Szabó Dénesé – a maga katolikus, középosztálybeli családi hátterével, csendőrtiszt apjával – is egy volt a különleges sorsok közül.

E sors rendkívülisége látszólag a véletlenek szerencsés összjátékának köszönhető, amelyek sorában csak az első volt a Szalai-féle intézetbe való bekerülés, azt a sikeres határátlépés követette, majd a leuveni egyetemre való felvétel, a párizsi ösztöndíj, a mások által kevésbé preferált kriminológiai téma kiválasztása, a Nemzetközi Kriminológiai Társaság titkári megbízatása, s végül a montreali professzori kinevezés. Ezek az ígéretes alkalmak azonban észrevétlenül és kihasználatlanul elmúltak volna, ha nem Szabó Dénes életében adódnak, ő ugyanis mindig ráérezett a lehetőségre, s üstökön ragadva maximálisan kihasználta azt. Tette mindezt nem pusztán a saját jól felfogott érdekében, hanem mindig, minden esetben egy nagyobb, a személyes céljainál jóval messzebbre mutató ügy szolgálatában. Sosem csupán a maga karrierjének kibontakoztatásán munkálkodott, hanem intézményeket épített, kapcsolati hálókat szőtt, amelyek ma már nélküle terebélyesednek, fejlődnek, építik magukat tovább.

Szabó Dénes és néhány egyetemi társa előtt 1948-ra világossá vált, hogy szabadság nélküli világ eljövetele fenyeget, amelyben a társadal-

¹ Az *imprinting* vagy bevésés a tanulás különleges fajtája, amely az élet első óráiban történik, és meghatározza a fajspecifikus viselkedést.

mat kritikával vizsgáló tudományoknak nem lesz helyük. Ezért az emigrációt választotta. Szociológiai tanulmányait már a belgiumi Leuvenben fejezte be. Visszaemlékezései szerint durkheimista szociológusként már a kezdetekben is a kriminálszociológia felé fordult az érdeklődése. Doktori téziseit *Bűnök és városok* címmel még Belgiumban írta meg, de már Párizsban publikálta. Könyve nagy visszhangot vert, szerzőjét egy csapásra ismertté tette. A francia műhelyekben nagy hatással volt rá a római jog jeles tanára, Lévy-Bruhl munkássága, de igazán szoros kapcsolatot a szociológia kiválóságaival, Alain Touraine-nel, Henri Mendrasszal és Michel Crozier-vel alakított ki. Ezek a tapasztalatok erősítették benne a kriminológia azon megközelítését, amely a teória mellett nagy jelentőséget tulajdonít az elméletet megvalósítani kész intézményeknek. Kutatásainak egyik iránya a modern rendőrségek tanulmányozása volt, amelyek – mint mondja – érzékeny szeizmográfként jelzik a társadalom működési zavarait.

Karrierjében meghatározó jelentőségűvé vált találkozása Jean Pinatellel, a Nemzetközi Kriminológiai Társaság főtitkárával. Pinatel hívta fel a figyelmét arra, hogy a kriminológia nemcsak tudomány, hanem gyakorlat is. Ezt a felismerést azonban már Kanadában kamatoztatta, ahol 1958 óta él. A Montreali Egyetemen megkezdte egy olyan kriminológiai diszciplína kiépítését, amely a gyakorlat számára is tudott szakembereket képezni abban a társadalomban, amely az ötvenes évek végén élte meg a modern polgárosodás „nyugodt forradalmát”. A kriminológia fogalmába ma már természetszerűleg beleértjük a bűnözés-kezelő rendszer vizsgálatát, de Szabó Dénes volt az, aki ezt az értelmezést az egyetemi oktatásban és a kutatásban meghonosította. Létrehozta a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpontot,² amely valóban világméretben tette lehetővé a kriminológiai kutatások összevetését. Ez a központ nyújtott első ízben alkalmat a magyar kriminológia művelőinek is arra, hogy – kilépve a kelet-európai bezártságból – szélesebb tapasztalatokra tegyenek szert.

Szabó professzor érdemei elvülhetetlenek a kriminológia eredményeinek egyetemessé tételében. A Nemzetközi Kriminológiai Társaság³ elnökeként – később tiszteletbeli elnökeként – hatalmas munkát végzett a nemzetközi kapcsolatok építésében. Eközben nem mondott le arról, hogy szülőhazája szellemi életének élénkítéséhez is hozzájáruljon:

² Centre International de Criminologie Comparée, CICC.

³ International Society for Criminology.

kezdeményezője volt a Magyar Kriminológiai Társaság megalapításának, és hozzájárult a hazai kriminológia nemzetközi tekintélyének megalapozásához. A rendszerváltást követően – Boross Péter belügyminiszter meghívására – segítette a magyar rendőrség jogállami átalakulását. Fontos szerepe volt a hazai rendészettudományi kutatások elindításában is.

A felvilágosult pozitívizmus képviselőjeként a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpontt alkalmassá tette az összehasonlító kutatások megvalósítására. Meghatározó szerepe volt abban, hogy a kanadai kriminológiai kutatásokban jellemzővé vált a multidiszciplináris megközelítés. A kutatások tág értelemben vett vizsgálati területe, a módszertani sokszínűség, az állandó törekvés arra, hogy szoros kapcsolat alakuljon ki az alkalmazott kutatásokat folytató tudósok és a büntető igazságszolgáltatás között, világossá tette, hogy folyamatosan biztosítani kell olyan kutatási alapok létrehozását, amelyek az igazságos és humánus társadalom megteremtését szolgálják.

A könyvben bemutatott életút több szempontból is kivételesnek tűnik. A magyar úri középosztály kevés fiát engedte társadalomtudományi pályára, s még kevesebben érvényesültek nemzetközi térben. Az érvényesüléshez akarat, szorgalom, tehetség kellett, s Szabó Dénesben mindez megvolt. A harmadik szempont a legérdekesebb, mert ez foglalja egységbe egész életét, ez ütközik ki hősünk minden tettén és szaván. Fournier „radikális pragmatistának” nevezi Szabó Dénest, aki, mint azt a két interjúból is látni fogjuk, egyszerre volt intranzigens és ugyanakkor hajlékony. Nem alkudott soha, ha az embert természet adta jogaiból kiforgató erőkre ütközött, de nem gondolta azt sem, hogy a bűnösöknek a pokolban a helyük. Ellenkezőleg, sokat tett azért, hogy megértsük, a bűnösök is emberek, s joguk van a feltámadásra.

Életútjáról saját szavaival mond el mindent e könyv. Magyarország veszített 1948-ban, amikor elüldözte legjobb fiait, a három „kisdíákot”, Szabó Dénest, Lámfalussy Sándort és Rezsőházy Rudolfot, de ő egész életével igazolta Szabó Zoltán londoni mondását: „a haza ott van, ahol én vagyok”. Már a hetvenes években, amint lehetőség nyílt rá, gyakran jött „haza”, s mindenki örömmel üdvözölte a nemzetközi kriminológia legrangosabb képviselőjét, aki nem prédikálni akart, hanem tudást ültetni az emberek fejébe, mert tisztában volt vele, hogy azzal messzebbre jut, mint a párhuzamok mentén zajló vitával. Mindenkinek segített. Segítségével szakemberek tucatjai utazhattak a nagyvilágba tanulni, ta-

pasztalni, és a kriminológiai kongresszusokon vagy a montreali tanszéken maguk vonhatták le a következtetéseket.

Beutazta a világot, és sehová sem ment hiába. A mások előtt lezárt Szamarkandban vagy a Titicaca-tó partján a szociológusok éles szemével figyelt, kiválasztotta magának az értelmesebbeket, s remélte, hogy a hazájukban majd ők „prédikálnak”, elmondják, amit tanultak.

Amikor beszélgetünk, mintha időutazásban vennénk részt. A modern ember, a tudós, aki mindent befogad, naprakész Obamától Orbánig, a múltat s a hagyományokat sem tagadja meg, amikor apja, anyja világát idézi fel. Látja a hibákat s az erényeket – ami ritkaság manapság, mert az emberi gondolkodás gyakran a szekértábor kedveli, ahol nem kell ellenérvekkel, ellenpéldákkal birkózni.

Reméljük, hogy még sokáig fogunk délelőttönként beszélgetni!

Csepeli György, Méhes Gábor, Kerezsi Klára

I. Életútinterjú

(Csepeli György – Méhes Gábor)

Dénes, nagyon örülünk a lehetőségnek, hogy két napon át beszélgethetünk az életről. Kezdeként arra kérünk, mesélj nekünk a családról.

Apám csendőr volt. Inkább bírónak vagy megyei főtisztviselőnek kellett volna lennie, aki vidéken él. Nem egy dolgos ember, ambíciója nincsen, szereti a jó bort, szereti a jó társaságot, egyszóval szeret élni. Ő ilyen ember volt. Gyöngyösön szolgált a háború előtt mint fiatal csendőrtiszt. Azt hiszem, főhadnagy lehetett. Ott éltek az anyai nagyszüleim, akik igen vagyonos emberek voltak. A Zsiga család, Bajza-leszármazottak. Szóval én Bajza-leszármazott vagyok, az ötödik vagy hatodik szinten. Szücsiben voltak birtokosok, ahol Bajza József, a költő és politikus született. Kossuth híve volt, a szabadságharc bukása után megőrült. Így én anyai ágon Bajzától jövök. Apám – mint hadnagy vagy mint főhadnagy – a gyöngyösi csendőrszakasz parancsnoka volt. Mint a többi fiatal tiszt, ő is eljárt a leányos házakhoz, s mindenki azt gondolta, hogy csapja a szellet a nagymamának, aki nagyon szép asszony volt, és a lánya (aki később az anyám lett) akkor volt tizenkét éves. Talán csapta, talán nem, de amikor elment a háborúba, azt mondta a nagymamának, hogy „ezt a kislányt nevelje föl és tartsa meg nekem, ha visszajövök a háborúból, elveszem feleségül”. Visszajött. Anyám akkor már tizenhat éves volt, és elvette feleségül. Abban az időben a tiszteknek kauciót kellett fizetniük. A letétbe helyezett összeg egyetlen célt szolgált: a tiszt állással összeegyeztethetetlen házasságok létrejöttének megakadályozását. A kaució biztosította, hogy a katonatiszt és a családja a ranghoz méltón tudjon élni. A tisztnek vagy a leendő feleség családjának le kellett tenni egy nagy summát a bankba, ahol a pénz kamatozott. Az anyám néha, amikor méregbe gurult, úgy mondta, hogy „a kauciómból több jövedelem volt, mint az apád fizetéséből!” Holott nem voltak rosszul fizetve ezek az emberek.

Az első kommün alatt Zsiga nagyapám az erdészlakba vonult vissza, mert akkor jártak a Lenin-legények és vittek kötélre néhány olyan embert, mint ő. Nem tartott sokáig, épségben megúszta. A nagyszüleim

nem voltak nagybirtokosok, de birtokosok voltak. Jómódban éltek. Gyöngyös gazdag, szőlős vidék. Nagyapámnak szőlői, erdei voltak, sőt még autója is, egy óriási sportkocsi. Többféle hintó is volt, homokfutó, ami gyorsan szaladt, és gyönyörű lakkos hintó is, ünnepi alkalmakra. Szóval a nagyszüleim gazdagok voltak, nem multimilliomosok, de vagyonosak. Farsangkor felmentek Budapestre, feltették a kocsit a vonatra, hogy a Stefánia úton kocsikázzanak.

Ebből a gazdagságból mennyi maradt apádnak?

Semennyi. Nagyapám volt Gyöngyösön a Népbank elnöke. Becsületes ember volt, és amikor '29-ben összeomlott a bank, mindent kifizetett. A főrésztvényesek, a család két jó barátja, két zsidó, úgy elszaladtak Amerikába, hogy írmagjuk se maradt. Ő meg Gyöngyösön maradt, és az utolsó krajcárig kifizette az egészset.

Fizetett, mint a katonatiszt.

Fizetett, pedig nem is volt tényleges katonatiszt. Iglói diák volt, tartalékos huszárszázados. Két gyönyörű szép lánya volt: anyám, a gyönyörű szép, fekete hajú, és a húga, a szintén gyönyörű, szőke. Hogy milyen híresek voltak, azt onnan tudom, hogy egyszer, már a rendszerváltozás után, véletlenségből Gyöngyöspatán mentem keresztül autóval. Nem tudom már, hogy mi dolgom volt arrafelé. Mondtam, hogy én innen való vagyok, anyám részéről, mert anyám családja e vidékről származik, s mondtam a nevét. Mire a pap felkiált, „jaj, a világszép Zsiga-lányok!” Képzeljétek el, ennyi évtized után emlékezett erre a két gyönyörű szép lányra.

Abban az időben az volt a szokás, hogy a lányos házaknál el kellett tartani egy csomó léhűtőt. A Zsiga-házban is volt vagy fél tucat udvarló, katonatiszt, ügyvéd, jegyző, mind potenciális kérők. Odajöttek. Uszoda nem volt, de teniszpálya igen, s egy méneskar is. A lányok minden hajnalban hat órakor kilovagoltak. És az anyám, meg a húga akkor mondták, „kedves Gyuri, ha akarja, holnap magával lovagolok ki”. Randevú háromnegyed hétkor. Vitték sétáltatni a méneskari lovakat. Így osztották a lapot, tudjátok? Hiába volt fél tucat ember a ház körül, később szétoszlottak, úgy elrepült mind, hogy egy se maradt belőle.

A szüleid mikor keltek egybe?

Amikor anyám megkapta a hozományt, abból lett a kaució. Azonban a húga, aki három-négy évvel fiatalabb volt, már semmit se kapott. A fő-

udvarló, egy csinos vezérkari tiszt, Ankarában katonai attasé, eltűnt, mint a kámfor, mert már nem volt pénz. Ez 29-30-ban történt. Ez egy ilyen család volt.

És az apai ág?

Egészen más világ volt az apám részéről. Ők székelyek voltak. A székely családok teljesen más, sokkal egyszerűbb szerkezetű társadalmi közegben éltek. A századfordulón minden vármegyéről kiadtak egy kötetet, amelyben benne voltak a vármegye nevesebb családjai. Az Udvarhely vármegyéről szóló kötetben megnéztem a Szabókat. Pontosan ott van a hely, ahonnan az apám jött.

Nem volt konfliktus anyád és apád között a kétfajta értékrendből adódóan?

Egy konfliktusról tudok. Anyám utálta a puliszkát. De senki sem mehetett Székelyföldre, mert apám csendőrtiszt volt, így egészen 1940. augusztus 30-ig, Észak-Erdély visszacsatolásáig a család tagjai el voltak tiltva a látogatástól. A románok még a nagyanyám temetésére se engedték be apámat. Le volt zárva a határ. 1943-ban, amikor Székelyföld már három éve újra Magyarországhoz tartozott, akkor töltöttem ott három hónapot nyáron. Ennyi az összes székely tapasztalatom. Apám családjában öt fiúgyerek volt. Ketten elestek az első világháborúban. A harmadik súlyosan megsebesült, és vitézi címet kapott, de lemondott róla, mert azt a feltételt szabták, hogy váljon el zsidó származású feleségétől. Erre kijelentette, tesz a vitézségre, és visszaküldte. A legfiatalabb fiú az apámat „bácsi”-nak hívta, akkora volt a korkülönbség. Ő meg a második világháborúban halt meg. Tehát három testvér halt meg a háborúban, egy meg halálosan megsebesült. Az egyetlen épen maradt tiszt az apám volt, aki az ágyában halt meg Montrealban. Van egy tucat kitüntetése, bár kardot sosem viselt. Mint mondta, ők tartották vissza a vitézeket attól, hogy világgá szaladjanak. Mikor az ütközetekben kitört a pánik, akkor a katonák mögött a tábori csendőr vigyázott arra, hogy ne szaladjon szét a zászlóalj, az ezred. A csendőrök mindig hátul voltak, soha nem az első sorban, kitüntetései-ken így nem szerepelt a kard motívuma.

Igen, mert nem a csatában szerezték.

Ő soha nem volt csatában, mindig hátul volt. Épségben visszajött a háború után, és anyám, mint mondtam, akkor 16-17 éves volt. Apám elvette a tizennyolc éves fiatal lányt, tizenöt év korkülönbség volt közöttük. Abban az időben ez nem volt ritka.

Milyen házasság volt?

Jó házasság volt. Igen. A család nagyon tartotta a katolikus vallást. Nem volt botrány, nem volt semmi, ami kirívó lett volna. Nem tudom, milyen lehetett a magánéletük. Anyám a társaság központja volt. Tőle örököltem a temperamentumomat. Apám bölcs ember volt, de teljesen ambíció nélküli. Az ő vérmérsékletét az öcsém örökölte, akibe szintén nem szorult egy csepp ambíció sem. Okos, művelt gyerek volt, azonban mindent túl nehéznek, túl komplikáltnak talált. Nem akaródzott neki semmibe se kezdeni, inkább bridzsezett meg iszogatot.

Hol voltál gyerek, melyik városban?

Pakson jártam első osztályba. Apámat három-négy évente más városba helyezték. Amikor iskolás lettem, Paksra száműzték két évre. Utána Nagykanizsán volt, ott született az öcsém. Ezt követően Székesfehérváron volt osztályparancsnok, ez azt jelentette, hogy két vagy három vármegye fölött uralkodott. Majd Miskolcon volt kerületiparancsnok-helyettes, és ott kapott agyvérzést. Ez mentette meg az életét, mert ha nem kap agyvérzést, ő lett volna a kerületi parancsnok, ami abban az időben már életveszélyes beosztás volt.

Ez mikor volt?

Ez '42-ben vagy '43-ban lehetett. Az agyvérzésbe majdnem belehalt, de az utolsó percben megmentették. Anyám mesélte, hogy egyszer csak az ágyban nem hallotta szuszogni. Odanyúlt a kezével, és érezte, hogy hideg a teste. Nyomban telefonált az orvosnak, aki megmentette.

Az agyvérzés után kikerült a szolgálatból?

Igen. Nyugdíjazták mint nyugalmazott alezredest. Még ezredesig se vitte, s ez anyámnak nagyon nagy fájdalma volt. Anyám mindenáron tábornokot akart apámból csinálni, de ahhoz nyüzsögni, gazsulálni kellett volna, amire ő nem volt hajlandó. Nem akart tábornok lenni, de még ezredes sem.

Te akkor már Kőszegen voltál.

Tízéves koromban Kőszegre küldtek. Az életrajzom megegyezik Ottlikével. Én pontosan Bébének voltam az alteregója. Olvastam. Mindig olvastam. Mint a regényben Bébé.

KADÉTOK

„Az történt, hogy hétfőn németóra alatt a Lázadás a Bounty fedélzetén-t olvastam. Az történt, hogy vasárnap délután fél öt felé megeredt az eső, és abbamaradt a szokásos kincstári sétánk, felvonultunk a tanterembe, és szabad foglalkozás volt vacsoráig. Délelőtt nagyon sokáig tartott a mi protestáns istentiszteletünk, s mire a hálóterembe értünk, a katolikusok már visszaöltöztek háziruhába. Ez jó volt, mert egy negyedórával kevesebb időt töltöttünk Schulzéval. Visszaadta a könyvemét ebéd előtt, fene tudja, miért, amit még a bevonuláskor elkobzott. Formesnak is, Colaltónak is, másoknak is; egy csomó könyvet hozott ki a századirodából. Néztem Schulzét, de csak a szemem csücskéből, a bajuszát; most már olvashattam volna a Bounty fedélzetén-t; kinyitottam a könyvet, és Schulzét ügyeltem közben, mintha olvasnék, ez történt. Bogárnak majdnem nekiment két kerékpározó negyedéves a külső fasorban, amikor indultunk fel a tanterembe; ők nem örültek az esőnek, mert biciklizni szerettek volna. A Netter-kapu nyitva volt, csodálkoztunk is. Szombaton is néztem Schulzét, illetve nem mertem nézni, csak tudtam, hogy ott ül hatlépésnyire előttem a katedrán, és én nem nézek fel rá, s nem bírtam másra gondolni. Nem bírtam ügyelni a tanulásra. Ez a félóra egymagában tovább tartott három napnál. Hétfőn dühös voltam Medvére valami miatt, talán mert a napos tiszt kidobott a reggeliről.

Az történt, hogy este gombot kellett varrnom a nadrágomra, mert előzőleg fehér cérnával varrtam fel, és Schulze levágatta. Gyalázatos dolog volt. Az történt, hogy szombaton lencsét kaptunk vacsorára, belevagdalt kolbásszal. Kanállal ettük, levesestányérból. Másodszor is jutott nekem. Ilyen jó napom se volt még életemben.”⁴

Ahelyett, hogy gyakoroltam volna a géppuska összeszerelését, olvastam. Miattam maradt le örökké a szakasz, mert nem tudtam elég gyorsan összerakni a géppuskát. Ezért nyomoroncnak neveztek.

CSENDŐRI ÉS KIRÁLYI KATONAI ALREÁLISKOLA KŐSZEGEN

Miket olvastál?

Kértem ajándékba tizennégy éves koromban egy enciklopédiát. Mindig enciklopédista hajlamú voltam. Kaptam egy gyönyörű kötetet, és azt olvastam A-tól Z-ig. Mert érdekelt minden. Félrevonultam, míg a többiek fociztak. Én sose fociztam, mert a szemüvegem miatt féltem, hogy az arcomba kapom a labdát, és kilövik a szememet.

⁴ OTTLIK Géza: *Iskola a határon*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1980.

Hány évig voltál Kőszegen?

Négy évig. A kőszegi iskola növendéke volt Boross Péter, a későbbi miniszterelnök is. Ő B osztályos volt, én A-s. Ott voltunk négy évig, utána jött a reform, amely már a háború előszele volt. Modernizálni kellett a hadsereg utánpótlását, és emiatt létrehozták a hadapródiskolákat. Régebben Kőszeg csak alreál volt. Két főreáliskola volt, az egyik Pécsett, a másik Sopronban. Utána már a Ludovika következett. Ez jelentette nagyjából a trianoni hadsereg képzési hátterét. Amikor 1941-ben kitört a háború, akkor a képzést komolyabban vették. Szakosították az iskolákat. Különválasztották a gyalogosokat, a tüzéreket. Nagyváradra került a gyorsfegyvernem. Szabó András, akiből a rendszerváltozás után alkotmánybíró lett, huszár hadapród volt Marosvásárhelyen. Ott voltak a páncélosok is. A Bolyai Akadémia képezte a műszakiakat, ők voltak Budán, a faszorban. Volt egy repülőiskola is Kassán.

És te mi lettél?

Én nem lehettem hadapród a szemüveg miatt. A követelmények nagyon szigorúak voltak. Szemüveggel kizárt dolog volt, hogy tiszt legyen belőlem. Hogy ezeknek a tisztességes családoknak a gyermekeit ne tegyék az utcára, csináltak egy régi típusú katonai középiskolát Nagykárolyban. A Károlyi család ajándékba adott ott az államnak egy nagyszerűen rendbe hozott, szép kastélyt. Én csak arra emlékszem, hogy olyan típusú kastély volt, mint a Loire mentiek, tornyos. Remek hely volt, hatalmas parkkal. Az istállóban márvány volt a lovak padlója. Nem voltunk elegen, hogy egy teljes középiskolát kitegyünk, ezért a bencés gim-

SZABÓ DÉNES
KATONAI ISKOLÁSKÉNT

náziumba jártunk. A katonai tárgyakból csak az alapokat tanultuk meg: lőni, vívni, menetelni. Inkább olyan angol típusú bentlakásos iskola volt. Voltunk talán ötvenen-hatvanan.

Nagykárolyban voltam, amikor a német megszállás bekövetkezett. Emlékszem, mintha tegnap lett volna, hogy 1944. március 19-én a németek bevonultak Nagykárolyba. A németek másképp masíroztak, mint a magyarok. Nálunk három, néha négy ember menetelt egymás mellett, míg a németeknél nyolcan voltak egy sorban. Erőt sugárzott a menetük. A sorok szorosan követték egymást. A magyarok menetéből hiányzott az erő, mivel egy sorban kevesen voltak, s a sorok között másfél méter volt a távolság.

Az iskola működött változatlanul?

A németek nem sokáig maradtak, mert jöttek az oroszok, de előtte megtörtént a kiürítés. Előbb Sopronba mentünk, ahol összevonták a soproni és kőszegi iskolákat. 1944 decemberében fölpakoltak bennünket egy vonatra, és vittek ki Németországba.

Először Stettin mellett akartak elhelyezni bennünket, de az oroszok előbb értek oda, mint mi. 1944–45 tele borzasztóan kemény és hideg volt. Ha ittal egy pohár vizet, a víz, amíg a szádhoz vetted, már meg is fagyott, és jégdarabok voltak benne. Az egész iskola marhavagonokban utazott. Mivel Stettinbe már nem mehettünk, az irány Berlin volt. Sose felejttem el, Berlinben akkor már alig volt ép ház, a várost tönkrebombázták, kísértetváros lett belőle. Mindenütt romos, kiégett épületek. A vonat nagyon lassan haladt, mert a vágány nem volt biztonságos. De Berlinben nem álltunk meg. Átdöcögünk a városon s meg sem álltunk Tübingeniáig. Egy bájos kis középkori kisvárosban, Büdingenben települtünk le. Ilyen helyeken voltak a kiegészítő parancsnokságok, melyeknek az volt a feladata, hogy az ezred fogságba esett, meghalt, megsebesült tagjai helyére újakat állítsanak. A parancsnoknak csak a fél feje volt meg, az egyik szeme üveg volt, s lába is csak egy volt.

Itt helyeztek el bennünket, kis cőgereket, és folytatódott a tanítás. A gépezet nem állt le egy percre sem. Tanultunk. Így azután nem vesztettem el egy évet. Megvolt a papíros, amely tanúsította, hogy az órákat megtartották, a vizsgákat letettük. Mindenki elvesztett legalább egy évet, én nem, mert bizonyítani tudtam, hogy levizsgáztam a gimnáziumi anyagból. Büdingenben sem voltunk biztonságban, mivel az amerikaiak jöttek az egyik oldalról, s az oroszok a másik oldalról. Menekülnünk kellett. Belőlem meg tolmács lett.

Hogyan történt ez?

Mint a legtöbb középosztálybeli magyar gyerek, akkor tanultam meg németül, amikor magyarul. Tökéletesen beszéltem tehát németül. Segítettem a törzsőrmesternek a szállás megtalálásában. Két század tizenégy-tizenöt éves gyerek, az egy zászlóalj volt. Mentünk mindig előre, mögöttünk jöttek az amerikaiak. Azt nem tanították, hogyan kell megadni magunkat. Mentünk, csak mentünk, amíg bírtunk.

Mikor ért véget a menekülés?

Elértünk egy Herzfeld nevű kisvárosba, ahova én a törzsőrmesterrel már előrementem, hogy szállást keressek. A város közepén volt egy hegy, és ott volt több nagy középület. Fölmásztam oda, és szállást kértem a helyi parancsnoktól, aki szintén egy több darabból összetákolt tiszt volt. Fogadta a jelentést, azt mondta, „mihelyt megérkeznek, találunk maguknak helyet”. Tisztelegtem és lementem a hegyről, várva a zászlóaljat, amely félholtan meg is érkezett. Ekkor voltam először felelős pozícióban, mert én voltam a szállásmester. A tisztjeink nem tudtak jól

A DAS REICH CÍMŰ HETILAP 1945. ÁPRILIS 22-I CÍMLAPJA

németül, nem tudták, mi van a feleségükkel meg a gyerekeikkel. Nekem kellett vezetni a zászlóaljat.

És mit gondoltál erről az egész háborúról?

A nagykárolyi iskolában olvastam a *Das Reichet*. Egyszer volt az iskolában egy nagy ünnepség, s én tartottam a nemzetközi beszámolót. Néhány évvel ezelőtt a kezembe akadt a szöveg. Áttekintettem a hadi helyzetet az öt kontinensen, s a következőképpen fejeztem be: „ami pedig az édes hazánkat illeti, ez a háború nem a mi háborúnk, nem mi kezdtük, mi ebbe belesodródtunk, nekünk a hadügyminiszter úr parancsait kell teljesítenünk”. Csataynak hívták akkor a hadügyminisztert.

Én már tizenöt éves koromban úgy éreztem, hogy magyarpárti vagyok. Nem voltam se német-, se angol-, se oroszpárti.

Hol érettségiztél le?

Gyöngyösön. Mikor visszakerültem Gyöngyösre, le kellett tenni a különbözetit latinból, ami nem volt könnyű. A katonai iskolának már vége volt. A szüleim kijöttek értünk Németországba, s ekkor követték el az első tévedést.

Mi volt az?

Nem kellett volna visszajönniük velünk Magyarországra. De elkövettek egy másik tévedést is.

Mi volt a második tévedés?

Ha már visszajöttek, nem kellett volna Gyöngyösre jönni, ahol mindenki ismert bennünket. Így halmoztuk a rossz döntéseket. Gyöngyösön sajnos sokáig állt a front. Rádásul szüretidőben. A nagyapám pincéjébe, ahol több száz hektoliteres óriáshordók voltak, akkorák, mint ennek a szobának a harmada, oroszok bújtak. Belelőttek a hordókba, és hárman meghaltak. A borgőzttől ugyanis hasra estek és megfulladtak. A ház, amelyben laktunk, leégett. Semmi nem maradt belőle. A Deák Ferenc utca volt az úri sor, s csak egy ház égett le, a mienk.

Mennyi ideig maradtatok Gyöngyösön?

Apám házat akart építeni. Persze ez lehetetlenné vált. Visszajöttünk, és apámat elvitték Egerbe, a kazamatákba.

Pedig nyugdíjas volt, s nem csinált semmit.

De csendőrtisztként ment nyugdíjba. Elvitték, de három zsidó ügyvéd barátja negyvennyolc órán belül hazahozta az öregurat. Amíg a kazamatákban volt, nem volt hajlandó a szobájából se kimenni. Az a csicskás dolga. Őt nem lehet dolgoztatni. Örültek, hogy megszabadultak tőle, az akkurátus öregembertől. Visszajött, azonban ott voltunk minden nélkül. Egy zsidó család jóvoltából találtunk egy házat, ahol meghúzódtunk. Szóval teljes katasztrófa volt.

Apámnak nem volt semmi jövedelme. Anyám francia nyelvleckéket tudott adni, és zongoraórákat. Zongorázott a KALOT legényegylet szombati multságain. Egy nagy cikk jelent meg róla a gyöngyösi néplapban, amely kommunista lap volt. Azt írták róla, hogy a katonatiszt felesége a proletárok szájából veszi ki a falatot. Az öcsém el sem tudta végezni a középiskolát. A nagyapám sofőrje, aki autószerelő volt, vette fel a műhelyébe. Ráírtak, hogy azonnal bocsássa el ezt az osztályelleniséget. Szegény gyerek asztmás volt.

Én viszont a maradék két évet a gyöngyösi gimnáziumban elvégeztem. Sosem voltam jó se matematikából, se fizikából, se természetrajzból. Nem érdekelt, hogy a százlábúnak hány lába van, kilencvennyolc vagy százkettő. És ezt tudni kellett. Nem érdekelt, és nem tudtam. Úgyhogy nagyon sok bajom volt. Már Kőszegen is rengeteg rovást és intést kaptam. Szegény anyám jött be év végén Finta József ezredes úrhoz, aki azt mondta, hogy „nagyságos asszonyom, nem tudom, mit fogok csinálni Dénessel, annyi büntetést kapott, hogy nem tudjuk mivel büntetni jövőre, mert már mind megkapta ebben az évben. Nem tudjuk fékezni, állandóan jár a szája és mással foglalkozik.”

Csak azért nem mentem el Kőszegről, mert olyan rossz tanuló voltam, hogy senki se hitte volna el, hogy nem rúgtak ki. Azt pedig a büszkeségem nem engedte, hogy azt higgyék, kirúgtak. Ergo kiizzadtam a kőszegi cőgerájt. Volt az osztályban két nagyon jó barátom, az egyik meghalt, a másik még ma is él, kapcsolatban vagyunk, telefonon szoktunk beszélgetni. Briliánsok voltak. Mind a kettő mérnök lett. Mind a kettő jól tudta a matematikát és a fizikát. Hát engem, mint a bivalyt, áthúztak. Belém verték, amit kellett, úgyhogy tiszta kitűnő bizonyítványom volt, egyedül matematikából voltam jó. Takács tanár úr képtelen volt a kitűnőt megadni, mert látta, hogy tudom, de tudta, hogy nem értem. Nem értettem a csíziót, de megoldottam a példákat, mert az a két barátom belém verte, amit kellett. Úgyhogy tiszta kitűnő bizonyítvánnyal kerültem ki a gimnáziumból. Mindez 1946–47-ben történt. A kommunisták jöttek előre, az 1945-ben győztes kisgazdapártot már

megsemmisítették. 1947-ben megint választások voltak. Ez volt életemben az első és az utolsó választás, amelyet Magyarországon éltem meg.

Két tanárom is részt vett a párt kampányában. Bán Imre, aki később Debrecenben lett a francia nyelv és irodalom tanára. A másik Kristóf tanár úr, aki művészettörténész volt, de vadászmester is egyben. Az ő vadászai voltak a kortesek.

Volt egy autónk, amelynek nem volt teteje, az ajtaját nem lehetett kinyitni, így felülről kellett bemásznunk. Elöl ült a két tanár, én meg hátul a röplapokkal. Jártuk a falvakat, szórtam a röplapokat. Esténként a vadőrök összehívták a gazdákat, akik meghallgattak bennünket jó szándékkal, majd megkérdezték, hogy „miért akarják maguk, hogy mi, a csizmás emberek egy nadrágos személyre szavazzunk?”. A célunk az volt, hogy ne a kisgazdákra, hanem ránk szavazzanak, mert a kisgazdapárt addigra már a kommunisták foglya lett. Kínlódttak, de nem ránk szavaztak. 1947-ben a PDP egy százalékot kapott.

Egyszer, már a rendszerváltozás után Kende Péter elvitt az 1956-os intézetbe, ahol éppen bemutatták a megújított dokumentációjukat. Kivetítették, hogy milyen pártok voltak '56-ban. A PDP nem volt ott. Kérdezték, hogy van-e megjegyzés a hallgatóságban. Fölemeltem a kezem, s mondtam, hogy 1947-ben mégiscsak volt egy Polgári Demokrata Párt, rajta kellene lennie a listán. Nem ismertek, mindenki ferde szemmel nézett rám.

Leérettségiztem tiszta kitűnő bizonyítvánnyal. Mi lesz? Utána mi lesz? Nagyanyám volt a gyöngyösi Jótékony Egylet elnöknője 30–40 éven keresztül. Mindenki által ismert, tisztelt, köztiszteletben álló nagyasszony volt, aki pénzt gyűjtött az árvaházak és az öregek otthona javára. Tőle örököltem az aktivitásomat. A választások után világosan láttam, hogy Gyöngyösön politikai dolgokkal nem lehet foglalkozni. Így azután újjáalapítottam a Gyöngyösi Gimnázium Önképzőkörét. Abba senki nem szólhatott bele, mert benne volt a status quóban, hogy önképzőkörök lehetnek, így életre hívtam egy népes önképzőkört, amellyel nagy rendezvényeket szerveztünk, a városban óriásplakátokkal, Villon-verseket szavalva, szóval a magas kultúrára összpontosítva. Egy zenekart is összehoztunk. A *Szentivánéji álmod* nem tudom meghallgatni könnyek nélkül, mert a zenekarunk azt játszotta. Ez ellen a kommunista párt nem tudott mit tenni. Nem támadták meg. A tizenkilenc éves koromban megalapított önképzőköröm két vagy három évig működött.

Érettségi után mi történt veled?

Leérettségiztem kitűnő bizonyítvánnyal, de nem volt miből élni, nem volt mit enni. Akkor még ott volt Gyöngyösön a ferences kolostor, amely ma újra ott van. Nagyanyám nekik is nagy pénzgyűjtőjük volt, úgyhogy ők gondomat viselték, és összekapartak annyi pénzt, hogy be tudtak fizetni a Szent Imre Kollégiumba. Ez egy katolikus intézmény volt, Pesten élő vidéki katolikus diákokat tudtak ott elszállásolni.

Hol volt a kollégium?

A Ráday utcában, az utca végén. Az épület most is megvan. Ott volt számomra hely. Volt egy szoba, ahol egy testvérpár lakott, és oda beraktak harmadiknak. Meghúzódtam. Lett fedél a fejem fölött.

Mi érdekelt?

Minden. A Ráday utcán leballagtam a Kálvin térig, ott átevickéltem a Kiskörútra, és jobbra fordultam, ahol a bölcsészkar van. Mondtam magamban: „Kezdjük ezzel! A műegyetemre nem megyek, oda nem ambicionálok, mert elég volt, hogy egyszer átmentem matematikából meg fizikából csodás módon. Vagy a jog, vagy a közgáz, vagy a bölcsészlet. A bölcsészkar itt van kéznél, bemegyek ide.”

Ma is ott van.

Fölballagok az első emeletre, és járok körben a folyosókon. Nézem az ajtókat, mindegyikre kiírva a szemináriumok. Ezek voltak a tanszékek. Ilyen szeminárium, olyan szeminárium. Középkori történelem, újkori történelem, művészettörténet, volt minden. Nézem, bámulom, elolvasom, hogy mi micsoda. Találok végül egy ajtót, amelyre az van kiragasztva: „Társadalomtudományi Intézet”. A papíron egy írás, amelyből kiderül, hogy mit csinál ez az intézet. Hát, földbe gyökerezett a lábam. Ez az! Megtaláltam. Ezért jöttem én ide Budapestre, hogy a társadalomtudományt tanulmányozzam, hogy megértsem, mi lett a világból, amelyről azt hittem, örökké fog tartani. Ez a világ eltűnt. Ír-magja se maradt. Itt azt tanítják, hogy mi lesz a magyar társadalom jövője. Fölírtam a szoba számát. A papírra ki volt írva, hogy másnap reggel tíz órakor a professzor úr fogad. Szalai Sándor volt a professzor. Ő minden évben a gólyák közül két hallgatót felvett. Csak úgy próbaidőre. Abban a szerencsében részesültem, hogy én lehettem az egyik.

Ki volt a másik?

Szőcs Sanyi. Később minden nyom nélkül eltűnt. Szalai ezt a két tizen-nyolc éves srácot vette föl. Utána átadott bennünket az előmunkásnak, aki Karsai Lexi volt, a tanársegéd. Ő igazgatta az intézetet. Eredetileg rabbinövendék volt, egy igen jószágos típusú, barátságos ember. Azt mondta nekem, hogy „kedves barátom, ide fogsz ülni”. Megmutatta a helyet, ami az enyém lett. Kaptam egy asztalt, egy széket, és ott volt körbe a könyvtár. Néztem. Apámnak több mint kétezer kötetes könyvtára volt, tehát a könyvtár számomra nem volt ismeretlen, de ami ott volt körülöttem, a hosszú teremben, az óriási könyvtár volt. Csak bámultam. Kezdődött az ókori történelemmel, folytatódott a középkori és újkori történelemmel, utána ott volt a közgazdaságtan, a statisztika, az urbanisztika. Tudtam, hogy ezt nekem az elsőtől kezdve mind végig kell olvasnom, hogy ember legyem belőlem. Mert, ha társadalmat akarok építeni, ezt mind tudnom kell. És ezzel a megilletődéssel odaültem a helyemre. Gondoljátok el, hogy mit jelentett ez nekem. Százszámra jártak diákok az egyetemre, senkinek sem volt külön helye, míg én, a tizen-nyolc éves vidéki, volt kis cőger ott ülhettem bent a szentélyben, a szakramentum mellett, és ott volt a professzor, aki a szakramentumot tartotta a kezében, meg a két ministráns, Karsai Lexi, aki tömjénezett, és én. Aki ott volt, nálam mind idősebb volt. Engem úgy hívtak, hogy Déneske. A többiek már felnőtt emberek voltak.

És ki volt még ott?

Cseh-Szombathy László és Perjés Géza, akit Szalai könyvtárosnak vett fel. Géza korábban hullamosó volt egy kórházban, ahol Cseh-Szombathy Laci édesapja volt főorvos. Még korábban Perjés katona volt. Harcolt kint Ukrajnában mint hivatásos, Ludovikát végzett, századosként szolgált. Szalai fölvette könyvtárosnak, s kenyeret adott a szájába. Itt volt gyakornok még Harsányi János, aki egy zuglói patikusnak volt a fia. Igen tisztességes zsidó polgári család volt. Harsányi apja azt mondta a fiának, hogy „fiam, tanuld ki a patikusságot, mert a patikát te fogod továbbvinni, mint tette azt a nagyapád, a dédapád, akik mind patikusok voltak”. Harsányi engedelmes fiú volt, elvégezte a patikusságot, de nem érdekelt. A filozófia, a társadalomtudományok és a közgazdaságtan érdekelt. Végtelenül eszes ember volt. A patikusságot elvégezte balkézről, kirázta a kisujjából, majd utána elkezdte a filozófiát, a társadalomtudományokat, a közgazdaságtant, a matematikát hallgatni. Hihetetlen széles skálájú műveltséget szívott magába útközben. Ő gyakornok volt.

A későbbi Nobel-díjas.

Itt van a képe a szobámban. Cseh-Szombathy László volt a harmadik. Az ő apja orvos volt, a kisgazdapárt képviselője, és régi baloldali liberális politikus. A kisgazdapárt középbaljához tartozott. Hát, ezek voltak a káderek. Volt azért kommunista is, a nagyon vonalas Rezső Margit. Barátságos volt mindenkivel, engem úgy hívott, hogy Déneske. Morális inspirátorom volt. A kommunisták Demény Pál-féle szárnyához tartozott. Ütötték, verték 1945 után. Minden bajban benne volt. Ez a nyomorék, púpos asszony képes volt mindezt az áldozatot meghozni a nagy rakás tévedésért, ami a marxizmus. Kérdezem magamtól, hogy én, aki az „igaz vallásban” vagyok, képes lennék-e tartani magamat, ha üldözénének a vallásom miatt? Margitka példája inspiráció volt számomra. Ilyen társaságba kerültem. Voltunk tízen vagy tizenketten.

Milyennek ismerted meg Szalai Sándort?

Zseniális ember volt. Órái messze földön híresek voltak. Minden reggel nyolc órakor volt órája, már akkor tele volt a legnagyobb amfiteátrum. A földön is hallgatók ültek. A későn jövőket nem engedte be, mert nagyon tartotta a rangját Szalai Sándor. Aki későn jött, ott maradt az ajtó mellett. A mester őrajtuk példálódzott, amikor azt fejtegette, hogy aki elkésik, miért késik. Az késik, aki túl sokat eszik, túl sokat iszik, túl sokat alszik, túl sokat szeretkezik. Ott állt a tíz-tizenöt ember pellengérré állítva másik százötven előtt, s nem tudták, szégyenükben hová nézzenek, Szalai meg mondta a magáét. Végül eljutott az osztályokig. Eseményszámba mentek az órái.

Kutatással is foglalkoztatok?

Az intézetnek volt egy nagy közös kutatása. Mert Sándor, a mester megvágott mindenkit. Ha valakivel találkozott, az nem ment el a zsebei kiürítése nélkül.

És mi volt a kutatás?

A kutatás a Láng gyári munkások körében folyt, az angyalföldi életmódra, életnívóra, családi büdzsére irányult. A kutatómunkát közösen végeztük. Számomra hihetetlen érdekes volt az egész, hiszen most már tudjátok, honnan jöttem. Gyöngyösön azokat ismertem, akikkel a családom kapcsolatban volt. Zsidók, keresztények, de mind középosztálybeliek. Szocialistát, kommunistát nem is láttam, bár hallottam róluk. Fogal-

mam sem volt róla, hogy kik a proletárok, a munkások. És most megismertem őket, láttam, hogyan élnek.

Kérdőívvel dolgoztatok?

Kérdőívvel mentünk ezekbe az angyalföldi munkáslakásokba, amelyek mind a folyosóra nyíltak. Volt bennük egy szoba meg egy konyha. Bekopogtunk és alázatosan jelentkeztünk. Fölrítottuk, hogy mi minden van és mi minden nincsen a lakásokban, kikérdeztük a lakókat arról, hogy miként élnek. Reveláció volt számomra, hogy ez Magyarország.

Mi volt az, ami megdöbrentett?

A szegénység. A földhözragadt szegénység. Képzeld el, beléptél a konyhába és mögötte volt egy szoba, ahol voltak öten, hatan, heten, nyolcan. És egy gangról tizenöt ilyen lakás nyílt. Ez volna az ezeréves Magyarország? Ez az, amire én felesküdtem volna, hogy életemet és véretem áldozom érte?

Nem tudtam nem összehasonlítani ezt a Magyarországot azzal a vidéki földbirtokos, nemesi, kispapmilióval, ahonnan én származtam. A kontraszt nem lesújtott, hanem agyoncsapott. Mi volt itt, és most mi lesz?

Karsai Lexi munkafelügyelő vezetésével minden héten rovincsolás volt. Alaposan megnézte, hogy mit csináltunk, mennyit végeztünk, ellenőrizte a kérdőíveket, hogy ki vannak-e tisztességesen töltve. Szalai nem volt mindig ott. Az ellenőrzést Lexi vezényelte, azt hiszem, Cseh-Szombathy másodvezényletével. Rengeteget tanultam ebből. Lélegzetem elállt. És ugyanakkor olvastam a könyveket. A második évben, már '48-ban kedvesen mondták, hogy „Déneske miért olvasod azokat a könyveket? Ott van a marxizmus, mindent megtalálsz. Csak pazarolod az idődet”. Hát, mondom, „miért ne olvashatnék, én tudni szeretném, hogy mit ír Comte, Durkheim, Weber”. „De nincs időd, miért nem koncentrálsz?” Ez volt az első jelzés. olvastam én persze nemcsak Marxot, hanem Lenint, például az *Állam és forradalmat* is. Megdermedt, megfagyott a vér az ereimben.

Sztálint is olvastál?

Persze, hogy olvastam. Kötelező volt a harmadik szemeszterben. Szerencsétlen Szalai Sándor Rudas László füzeteiből adott elő. Képzeld el ezt a briliáns embert, amikor Rudas László nyomán beszél a leninizmus

alapkérdéseiről. Az egész nem volt több, mint egy kis füzetecske, és ezt mondta. Mert elő volt írva, és más nem volt.

Szalai félt?

Hát persze, hogy félt. Éppen akkor egyesítették a szociáldemokrata és kommunista pártot. Szalai a szociáldemokrata párt tagja volt. Csodáltam és tisztelem mindmáig, de nem volt benne gerinc. Elárult mindenkit. Ő volt az első, aki belépett a közös pártba. Jusztus Palit és a többi barátját is mind eladta, mindegyiket eltagadta, a legelsőik között.

Az előadásai ekkor már nem voltak olyan csillogóak?

Többé már nem voltak nagy előadások. A Rudas-füzeteket kellett olvasnia, ami szörnyűség volt. Ő éppen úgy szenvedett, mint mi. Az ember látta, hogy itt ebből énekes halott nem lesz. Ez a harmadik szemeszterben történt. Két barátom volt. Az egyik Lámfalussy Sándor, aki szintén vidéki katolikus gyerek volt, szintén a Szent Imre Kollégiumban lakott, és ott volt a piarista Rezsőházy Rudi, aki pesti volt, a Külügyi Intézetben tanult. Lámfalussy Theiss Ede Statisztikai Intézetében volt kisas, ugyanúgy, mint én Szalai intézetében. Összejártunk, mert egykorúak voltunk, és közös volt az érdeklődési körünk. Összeültünk és megbeszéltük olvasmányainkat. Volt egy fiatal katolikus poéta, aki a *Vigiliába* írt.

Rónai György.

Ő fogadott be bennünket, néhány fiatal srácot, aki animátor volt. Zoltai Dénes is köztünk volt. Neves zeneesztéta lett belőle. Nem jött el velünk, mert a mamája beteg lett.

A Lukács-iskola tagja volt.

Egy derék úriember volt.

Mi volt a fordulópont?

A fordulópont az volt, amikor felszólítottak bennünket, hogy írjuk alá a felhívást, amely elítélte Mindszenty József hercegprímást. Mi ezt Lámfalussyval és Rezsőházy Rudival megtagadtuk. Azt mondták, „barátom, most kell választani. Most vagy soha! Más alkalom nincsen. Ha aláírod, akkor velünk vagy, ha nem írod alá, akkor fasiszta vagy.” Ezt persze nem fogadtuk el, úgy éreztük, hogy világgá kell mennünk. Ez '48 őszén történt, a harmadik szemeszterben.

Lámfalussy édesapja erdészprofesszor volt, a háború előtt ő volt az Eszterházy-erdőbirtokok igazgatója. Nagyon jó nevű, magas rangú technikus volt az erdészetnek. Utána kinevezték egyetemi tanárnak az erdészeti fakultásra Sopronba. Az erdészei jártak mindenfelé. És mikor elhatároztuk, hogy innen el kell menni, akkor már tíz kísérlet közül csak három-négy sikerült. A többi nem.

Kezdték lezárni a határt.

Azt találtam ki, hogy írok egy levelet Csatkai Endrének, a soproni múzeum igazgatójának. Igen barátságos zsidó ember volt, és mint kiderült, később kommunista is. Azt írtam neki, hogy szeretnénk megcsodálni a múzeumát. És ő egy kis levlapon, ami nem volt borítékban, azt válaszolta, hogy „kedves kolléga úr, megkaptam sorait, örömmel látjuk akkor, amikor érkezik.”

Karácsonyi szünet volt, egy hónap a két szemeszter között. Éreztük, itt az alkalom, mostt vagy soha. Lámfalussy és Rezsőházy is egyetlen gyerek volt. Nekem volt egy öcsém. Tudtuk, hogy ha nem sikerül a határátlépés, akkor vagy lelőnek, vagy becsuknak, legalább öt évre, ami adminisztratív döntéssel meghosszabbítható.

Jöttünk a gyorsvonattal Sopronig, és akkor már igazoltatták az embereket. Ha Debrecenbe mentél, ott nem igazoltattak. De ha Sopronba vagy Győrbe mentél, igazoltattak már a vonaton, és firtatták, hogy ki vagy, mi vagy, miért mész, mit akarsz. Leszálltunk a vonatról, az esti gyorsról Sopronban, úgy fél tizenegy tájban. A rendőrök a peronon igazoltatták az embereket. A legtöbben helyiek voltak, jöttek haza vagy hasonló. De ott volt ez a két fiatalember. Kérdezték, miért jöttünk. „A múzeumot akarjuk megnézni. Itt van az igazgató levele.” „Kérem, tessék bejönni az őrszobára. És hova akartak menni?” – kérdezősködtek tovább. Mondtam, hogy a barátunk itt van, ő vitt volna egy lakásra. „Hol a barát?” Nem telt bele negyed óra, mind a hárman, Lámfalussy, Rezsőházy és én – egy rendőrrel előttünk, eggyel a hátunk mögött – mentünk az őrszobára néhány más szerencsétlennel együtt, akinek nem volt elfogadható alibije. Az őrszobában volt már vagy tíz-tizenkét ember, mindet a vonatról szedték le. Igazolni kellett, hogy kicsodák, hol élnek, miért jöttek oda. Leültünk a földre, nem volt szék az asztal körül.

Rudinak volt a legjobb és legkönnyebb természete. Ő az előző napon legénybúcsúval ünnepelte meg a piarista gimnáziumban az elutasítását. Mondta, hogy fáradt és aludni akar. Úgyhogy Rudinak a feje ott volt a térdemen, aludt, nekünk meg Sándorral nem volt idegünk ah-

hoz, hogy elaludjunk, hanem ott ültünk, és törtük a fejünket, hogy most vajon mi lesz. Akkor ugyanis már nagyon kontrolláltak mindent. S ha nem használjuk ki az öt nap szabadságot a két szemeszter között, a hatodik-hetedik napon már feltűnt volna, hogy nem vagyunk otthon. És akkor kiderült volna, hogy Sopronba mentünk, amiről korábban szó sem volt. Baj lett volna.

Az volt a szerencsénk, hogy másnap reggel a rendőrtisztviselő behívta az öreg Csatkait, és megkérdezte tőle: „Mondja, igazgató elvtárs, Ön írta ezt?” „Igen, én írtam. Természetes, hogy én írtam, és vártam a kollégákat, hogy jöjjenek.” „Rendben van.” És akkor mondta: „Hát, fiatal emberek, legközelebb jobb lenne egy komolyabb dokumentációt is összeállítani. Most pedig menjenek isten hírével!” Mentünk hát a múzeumba, ahol nem volt pénz fűtésre, nagyon hideg volt. Becsületből ott maradtunk két napig az öregúrnál megcsodálni a múzeum gyűjteményt. Közben állandóan a határátlépés megszervezésén járt az eszünk.

Lámfalussy apjának az erdészei tudták, mikor járnak a járőrök. Valaki elvitt bennünket a határig, ahol át tudunk majd csúszni két járőr között. Farkasordító hideg volt. Az erdőt jeges hó borította. Amikor az ember a havon járt, azt hitte, recseg egészen Budapestig, a rektori hivatalig. Elértünk a határra, ahol az őr mondta, hogy menjünk tovább. „Tessék mindig arra menni!” – mutatta az irányt. Volt ott egy nagy kereszt, barna színű mohával borítva, amely elé letérdepeltünk, imádkoztunk, elbúcsúztunk édes hazánktól, és nekiindultunk, remélve, hogy jó irányba megyünk. Átértünk Ausztriába, a szovjet zónába. Volt ott egy kis falu, benne egy templom egy toronnyal. Nyitva volt a templomtorny ajtaja lent, mert odajárt a harangozó, hogy harangozzon minden órában. Oda beültünk mind a hárman, mert éjszaka volt még, és meg kellett várni, míg megindul az élet. Én teljesen városi ruhában voltam, mert azzal protestáltam a kommunizmus ellen, hogy kalapban jártam. Mindenki micisapkában járt, de én kalapot viseltem. Egyszer május elsejei masírozásra kényszerítettek, azonban én kalapban és esernyővel masíroztam. Ott voltam, különben elvették volna az egyetemi menzajegyemet, és akkor mi lett volna velem? Ez volt az egyetlen koncesszió, amit életemben megtettem a kommunista rezsimnek.

Kijöttünk a templomból, és bekopogtunk egy polgárnál, hogy megkérdezzük, mivel lehet Bécsbe eljutni. Vonattal vagy autóbusszal? Melyiket ellenőrzik ritkábban? Az egyik azt mondta, a vonatot, a másik azt, hogy az autóbust. Keresztet vetettünk hát, és fölültünk az autóbuszra, amely elvitt bennünket egészen Bécs határáig. Ott láttuk kiírva,

.....

hogy négy zóna van Bécsben: az angol, a francia, az amerikai és az orosz. „Heuréka, heuréka, itt van az amerikai zóna!” – mondtuk, és oda léptünk be. Megkerestük a bencéseket, és azok adtak szállást, kosztot.

Bécsben sok ezer ember volt, akik mind vízumra vártak. Kijutni úgy lehetett, hogy vagy az idegenlégiót választottad, vagy a birkanyírást Ausztráliában, vagy a favágást Kanadában. Ha szerencséd volt, kaptál valahova vízumot. Volt, aki már hat-nyolc hónapja nyomorgott ott, mert nagyon nehezen adtak vízumot. Sok baloldali ember is hiába várt, pedig baloldali kormányok voltak Franciaországban, Belgiumban is. A magyarokra könnyen rásütötték, hogy fasiszták.

Közben úgy hozta az Úristen, hogy találkoztunk egy fiatal bencés pappal, aki Sándornak volt a családi ismerőse. A papot a bencés rend küldte ki, hogy segítsen megszervezni egy bencés kolostort és egy iskolát valahol nyugaton. A pap gyerekként a két háború között Belgiumban vendégeskedett, mert akkor nagy éhezés volt Európában, és katolikus flamand családok meghívtak magyar gyerekeket két-három-négy hónapra, hogy föltaplálják őket. A papnak voltak Belgiumban ismerősei, s a katolikus segélyszolgálaton keresztül így megszerezte nekünk a vízumot. Repülővel Münchenbe mentünk, ott föltettek egy vonatra, és kiszálltunk Brüsszelben. Február végén már ott ültünk az egyetemi padokban Leuvenben. Én franciául alig bírtam megszólalni, a másik kettő kicsit többet tudott.

Milyen szakra jártatok?

Leuvenben nem volt szakosítva az első pár év. Eleinte az alaptárgyak mindenkinek ugyanazok voltak: filozófia, matematika, történelem. Beiratkoztunk. Tridenti zsinatnak hívtam, mert ennek a zsinatnak volt az elve, hogy mindent kívülről kellett tudni. Ami egy szörnyű észirtó tevékenység, azonban az adott körülmények között nekünk hasznos volt, mert be kellett magolni több száz oldalt. Bemagoltunk három-négy-öt-hatszáz oldalt a vizsgára, mert különben lehetetlen lett volna levizgáznunk. Másfél évet elismertek, így egy félévet veszítettünk.

Az összes viszontagság mellett, amiket meséltem, ez az egy félév volt a veszteségem. Levizgáztunk és belekerültünk a mesterprogramba, ahol mindegyikünk más szakot választott: Lámfalussy a közgazdaságtant, Rudi a történelmet, én meg a szociológiát. Többet tudtam szociológiából, mint a szociológia professzora, s ez nem volt szerencsés, mert nagyon rossz szemmel nézett rám emiatt. Voltak tanársegédi posztok, amiket a belgák nem akartak. Ez egy gazdag arisztokratikus egyetem volt, ahol az

LEUVENI DIÁKKÉNT

embereknek a hétvége szent volt. A belgák már csütörtök este összepakoltak, pénteken már nem volt ott senki. Nem volt nehéz kineveztetni magadat tanársegédnek, mert nem fizették meg. A havi fizetés száz dollár volt, amiből megvásároltam a ma is meglévő Olympia írógépet. Sajnos elromlott, és nem tudom megcsináltatni, mert már nincs senki, aki kitisztítaná és kicserélné a szalagot rajta.

Miből írtad a szakdolgozatodat?

Akkoriban a szociológia filozófiai tudomány volt. Az empiria nem volt szokásos. Nem is várták el. Én pedig – mint innovátor – azt vallottam,

.....

hogy a szociológia empirikus tudomány. Mert ha nem empirikus, akkor elveszik a filozófiai vitákban. A katolikus egyház például állandóan vitában volt Durkheimmel, aki laicizálni akarta az egyházat, s a szociológia volt az eszköze. Következésképpen hallani sem akartak a szociológiáról. Professzor Leclerc nagynevű filozófiatörténeti tanár volt Leuvenben akkoriban. Briliáns ember volt, és rengeteget írt. Írt vagy tizenkét kötetet a természetjog különböző formáiról, amelyeket a különböző gyakorlati társadalomtudományok alapozásainak tekintett. Bármiről is esett szó – családról, jogról, államról –, az alap mindig a természetjog volt, és ezzel a trükkkel el tudta fogadtatni a szociológiát, amelyet más katolikus helyeken ellenséges filozófiának tekintettek, és nem oktatták sehol. Leuven kivétel volt. A szociológia professzora, aki a gyakorlati részt tanította, számomra katasztrófa volt. Amikor elvittem hozzá a megkövetelt disszertációt, ránézett, a kezébe vette, s ha jól emlékszem, azt mondta, hogy „a legutolsó kari döntésen a margót ennyire határoztuk meg, és kedves Szabó, úgy látom, ön ezt a margót nem tartotta be”. Ennyi volt a mondanivalója, amivel eltelt az a negyedóra, amelyet konzultációra lehetett volna fordítani.

Nem tudtam elképzelni, hogy ez az ember szociológus. Azt hittem, hogy egy szent. Akkor ismertem meg a menyasszonyom, akit később feleségül vettem, s ő rám nézett, és azt mondta: „maga nem érti, hogy ez az ember magát gyűlöli”. Egy genti, nagypolgári família gyermeke volt, akiből normálisan főtisztviselő vagy követ lett volna. A sors azonban úgy hozta, hogy az öreg kanonok ide rakta be. Elküldte Chicagóba egy évre, ott valami szociológiai mázat kapott, majd ő lett a szociológus a leuveni egyetemen. Szóval valami katasztrófa volt. Azonban meghúztam magamat és meghúzódtam három évig, majd megírtam a disszertációm. Abban az időben a Gemeinschaft és a Gesellschaft volt a fő téma.

A tönnesi értelemben?

Igen. Mindenkit az érdekelt, hogy a Gemeinschaftből hogyan lett Gesellschaft. Minden szociológust az izgatott, hogy az átalakulás során mi történik a gazdasággal, a vallással, a politikával, a csoportokkal stb. Mindenki ezt a problémát méricskélte jobbról, balról, északról, délről. Én is megírtam egy hatszáz oldalas dolgozatot. És amikor befejeztem, egyszerre elment a jókedvem. Én, aki azt tartottam, hogy a szociológia empirikus tudomány, és a jövő abban van, hogy egy kérdést empirikusan kell eldönteni, s nem filozófiai csatározásokkal, hogy jövök ahhoz, hogy

huszonvalahány éves koromban szülök egy értekező dolgozatot, melyben nincs egyetlen szám, egyetlen bizonyított tény sem.

Az öreg kanonokot ez a probléma nem érdekelte, nem tudott tanácsot adni. A szociológia professzorához pedig közel sem mertem menni, annyira utált. A szerencse azonban megint közbeszólt az életemben. Leuvenben volt egy nagyon jó közgazdasági intézet, ahol egy gyenge kis szociológiai szekció is működött. Velük dolgoztam együtt. Ott a professzor becsült engemet, és azt mondta: „Ha érdekl, adok magának egy nyolc hónapos ösztöndíjat Párizsba. Menjen át, és nézze meg, hogy milyen irányba akar fejlődni.” Mert belátta, hogy a helybeli szociológiából én nem tudok kimászni.

Elmentem Párizsba, ahol abban az időben a demográfiai intézet volt az egyetlen hely, ahol empirikus szociológiát űzhettek. Ez volt az Institut national d'études démographiques (INED), melynek Alfred Sauvy volt az igazgatója, aki természettudományos felkészültségű ember volt, és a populáció kérdéseivel foglalkozott. Nem az egyetemre teték be, hanem létrehoztak a Népjóléti Minisztériumban egy főosztályt, mert a franciáknak mindig problémájuk volt a lakosság fogyásával. A kérdés megoldására nagyon sok pénzt és szürkeállományt áldoztak, s végül ez lett az egyetlen nagy ország, ahol sikerült megállítani a lakosság fogyását. Sauvy volt az, aki számolta, és mondta, hogy milyen hatásai vannak ennek meg annak. Tudtam, hogy oda akarok menni, az INED-be.

Sikerült, befogadtak gyakornoknak. Az intézet a Champs-Élysées-n, a város kellős közepén volt. Bekvártélyoztak, és megjelentem az úristen előtt, aki Alfred Sauvy volt, egy kicsi emberke, ma is látom még a nyakotintól sárga ujját. Elétemtem a disszertációm tartalomjegyzékét. Két oldal, ahol le volt írva a sok száz oldalas disszertációm minden fejezetének a címe. Mondtam neki, hogy én ezt az értekezést megcsináltam, a témában mindent elolvastam. Lelkiismereti válságon megyek keresztül, mert a sok közül az egyik témát ki kell dolgoznom empirikusan, de még nem tudom, melyiket, mert mind érdekel. A közigazgatás éppúgy, mint a politika. A vallás éppúgy, mint a szegénység. Mindegyikről van egy fejezet, de nem vagyok képes eldönteni, hogy melyiket dolgozzam ki.

És akkor Sauvy rátette az ujját a tartalomjegyzékre, és végigment az egyes tételeken. Minden fejezetcímnél megmondta, hogy melyik tanítványa dolgozik rajta. Már majdnem a tartalomjegyzék legvégén járt, amikor elért a bűnözéshez. Elgondolkozott, majd azt mondta, sok évvel

ezelőtt volt egy kínai a jogi fakultáson, aki írt egy doktori disszertációt a bűnözésről. Ez még a '30-as évek elején történt, de azóta ő nem halott senkiről, aki eziránt érdeklődött volna. „Szabó, nézzen utána! Nézz meg!”

Én megnéztem, és így kezdődött a karrierem. Nem volt semmi, nem voltak adatok. Ennek az volt az oka, hogy az adatokat titkosan kezelték, nem hozták nyilvánosságra a bűnözési statisztikákat. Azokat nem szeretik, hiszen arra alkalmasak, hogy rossz hírbe keverjék a társadalmat. Nem is bátorítottak az adatszerzésre, de én mégis belevágtam. Először is megnéztem, hogy milyen egyéb adatok vannak a városokról, melyeket tipizálni akartam a lakosság életkora, foglalkozási összetétele, életmódja szerint. Arra gondoltam, hogy erre a tipológiára vetítem majd rá a bűnözési adatokat.

De ezeket nem találtam. Ha voltak is adatok, nem megbízhatók. Elkezdtem a keresést, elmentem az igazságügy-minisztériumba, ahol még életemben nem jártam, mivel arra gondoltam, hogy innen kell származnia a kriminálstatisztikának. Valaki mondta, hogy menjek hátra és le az alagsorba, ott van egy szekció, ahová a különböző bírósági adatok érkeznek, ott próbálják ezeket megszerezni.

Lementem, s találtam egy ablak nélküli sikátorban öt vagy hat öregasszonyt, akik ceruzával a kezükben másolták a különböző bíróságról bejött adatokat. Összeírták táblázatokba, hogy mikor, hol, hány embert, miért és mire ítélték el. Rátaláltam az adatokra; kérdeztem, miként kaphatom meg őket. Azt a választ kaptam, hogy kérvényt kell írnom a főigazgatónak. Megkérvényeztem, és kaptam is postafordultával egy levelet a főigazgatótól, melyben azt nyilatkozta, hogy ezek az adatok nem adhatók ki azok számára, akik nem tagjai adminisztrációnak.

De mi lesz ez esetben a tudománnyal? A kapcsolatrendszerem akkor már épülőben volt, s találtam is nexust a prefektushoz, aki átírt egy másik főigazgatónak, hogy tessék ennek a Szabó úrnak kiadni az adatokat. Ez meg azt mondta, egye meg a fene, ha érdekli, vigye isten hírével. És így elkezdtem feldolgozni az adatokat.

Az adatfeldolgozás körülményei akkor még kőkorszakiak voltak, a kártyákat kötőtűvel lyukasztották. Rengeteg időmbe került, amíg az adatbázis feldolgozható állapotba került. De a végén minden járásbírósnak meg tudtam csinálni a szociológiai profilját, amelyet össze tudtam vetni az adott járás bűnözési statisztikai adataival. Ezt követően összehasonlítottam az egyes járásokat. Nem volt egy spanyol lovasiskolás matematikai művelet, de a végén meg tudtam mondani, hogy

melyik városi típus milyen fajta bűnözéssel jár együtt. És erről megírtam a disszertációm.

Ez akkor nagy újdonság lehetett.

Ilyet korábban senki sem csinált. Elvittek az UNESCO-hoz, vállon vittek, mondván, hogy a bűnözés tényei korábban soha senkit nem érdekeltek Franciaországban, kivéve a bírókat meg az igazságszolgáltatás alkalmazottait. Az UNESCO-nál egy nagy előadást tartottam.

Eddig mindenki csak sejtett valamit, titkosak voltak az adatok.

Igen, senki nem tudott semmit pontosan. A disszertációhoz ketten írtak előszót, az egyiket Henri Lévy-Bruhl, akihez mesterem, Sauvy irányított. Henri Lévy-Bruhlnak főként az apja volt híres, Lucien Lévy-Bruhl, aki Durkheimnek volt kortársa. A fia a Római Jogi Intézetnek volt az igazgatója, balkézre érdekelte a kriminológia meg a kriminálstatistika. Volt egy kis szemináriuma, oda jártam el. Egy Lévy-Bruhl által írt előszó aranyat ért abban a világban.

És ugyanakkor fölfedeztem, hogy ki foglalkozik kriminológiával. A Belügyminisztériumban találtam egy igen okos, briliáns embert, aki főtisztviselő volt, de emellett érdekelték a tudományos dolgok. Franciaországban nem lehet átnyergelni egyik lóról a másikra, így hiába érdekelte a tudomány, maradt a minisztériumban élete végéig.

Hobbija volt a kriminológia.

Igen. Balkézről csinálta. Egy nagyon jó tudományos lapban írta a kriminológiai krónikát. Passzióból. Így megtanulta a kriminológiát, s megismert mindent, amit publikáltak. Úgy hívták, hogy Jean Pinatel, a Belügyminisztérium főtisztviselője volt. Fölfedeztem őt is. Nagyon megörült nekem, mivel korábban soha senki nem érdeklődött iránta.

Lett valaki, akivel tudott beszélgetni.

Ő írta a könyvemhez a másik előszót. Henri Lévy-Bruhl neve aranyat ért az egyetemen. Jean Pinatel a Belügyminisztérium főtisztviselője volt, s ez azt jelentette, hogy a könyvnek komoly igazságtartalma lehet, ha a Belügyminisztérium egyik főembere hajlandó a nevét adni hozzá. Tehát két előszóval jelent meg a könyvem. Felszállt a zeppelin.

Ez a könyv lett a karriered alapja.

A tudományos alapja. Nagyon sokat dolgoztam rajta.

Mikor jelent meg?

Az évszámokkal mindig hadilábon álltam, de idejében jelent meg, hiszen még fiatal voltam. 1953–54 körül lehetett. Lévy-Bruhl venerábilis öregember volt, igazi XIX. századi figura szakállal. Mindenki ismerte, tisztelte, szerette. Mindenki kétrét görnyedve szalutált az öregúrnak. Együtt mentünk a könyvnek kiadót keresni. Nézik a kéziratot, nagy tisztelettel fogadnak az öreg Lévy-Bruhl miatt. A kiadók azonban azt mondták, hogy „kedves professzor úr, mi egy jogi kiadó vagyunk, ez meg tele van statisztikával, ez nem a mi dolgunk. Inkább menjenek át a másik oldalra, ahol a szociológiai meg közgazdasági kiadványokat adják ki!” Átme gyünk a Panthéonnal szemközti oldalra, ahol van vagy tizenöt nagy kiadó. Az öregúr a botjára támaszkodva jön velem. Nagy tisztelettel fogadják, nézik a kéziratot, látják a sok grafikont, s azt mondják, ez jog. „Mi joggal nem foglalkozunk. A másik oldalra tessék menni!”

Így a két szék között a pad alá estem. Az öregúr nagyon odavolt, mert ő tudta, értette, és szerette volna, hogy menjen, de képtelen volt rábeszélni ezeket a nagy kiadókat, hogy adják ki az értekezésemet. Mindegyik úgy gondolta, hogy nem az ő profiljába tartozik.

Nem akartál Leuvenbe visszamenni?

Szó se lehetett róla, hogy Leuvenben meghívjanak akármire is. Franciaországban sokkal jobbak voltak a lehetőségek. Meglett a doktorátusom, azonban ez nem volt elég. Le kellett tennem egy vizsgát, amelyre mindenkinek szüksége volt Franciaországban, aki jogi vagy orvosi köze gbe akart kerülni. Hatalmas vizsga volt, írásos és szóbeli, csak az tudta letenni, aki óvodás kora óta Franciaországban tanult, de nekem sikerült.

Mi történt ezt követően?

Volt egy kriminológiai társaság, amelynek a világ sok országában voltak tagjai. 1938-ban alapították Rómában, egy törvényszéki orvos volt az első elnöke. Időközben kitört a háború, és a társaság működése leállt, 1952-re azonban újraindult, s a második vilá gkongresszust ebben az évben Párizsban rendezték meg.

A kongresszuson részt vettek szociológusok, pszichológusok, közgazdászok, jogászok, akik mind bűnügyi dolgokkal foglalkoztak. Létrejött a Nemzetközi Kriminológiai Társaság, melynek élére keresni kellett egy elnököt, egy vezetőt, aki organizátor is. Tehát van egy szervezet a háta mögött, amely össze tudja fogni a társaságot. Az egyetemeken

senkinek nem volt titkársága. A tanároknak irodájuk sem volt, a folyosón vagy otthon fogadták a diákokat. Pinatel pedig bűnügyi főtitkár volt, volt irodája, titkársága, és megválasztották a társaság főtitkárává. Kitűnő organizátor is volt.

Bejártam Pinatel irodájába, ahol egy francia tisztviselő intézte a társaság ügyeit. Vidéki asszony volt, fogalma sem volt nyelvekről. Nézem a tagok listáját, s látom, hogy mindenkinek a neve után az áll, hogy „celibate”, ami azt jelenti: „nem házas”. „Citizen”-t kellett volna írni. Kérdezem, miért írják azt, hogy nőtlen. Hibásan írták. Pinatel megkért, hogy segítsek neki, csináljak rendet.

Tudjátok ki a kornak? Az, aki az elefánt tarkóján ül, s irányítja jobbra, balra, előre, hátra. Én lettem a Nemzetközi Kriminológiai Társaság kornakja. Pinatel helyett mindent nekem kellett megszerveznem, az adminisztrációt rendbe kellett raknom. A társaság működni kezdett.

Mi lett a könyveddel?

Kiadták, és nagyon szép recenziókat kapott. Elismertek mint tudományos munkást. Azonban nem tisztázódott, hogy hova is tartozom. Helyet kellett találnom a nap alatt. A kriminológiai társasággal való kapcsolatomban ebben sokat segített. A többi tudománynak mind voltak nagy társaságai.

Lassan összeállt a kriminológiai társaság is, amely teljesen új volt, s emiatt viszonylag hamar lehetett ott érvényesülni. Összeállt a társaság, mint a majonéz. Én voltam az, aki keverte a majonézt Pinatelnek, lassan, anélkül hogy kiloccsant volna.

Pinatel jól látta, hogy a kriminológiai társaságot csak akkor lehet megcsinálni, ha amerikaiak is részt vesznek benne. Elnökké egy amerikait tett meg, utána meg egy angolt. Így lett elnök elsőként a philadelphiai Thorsten Sellin, aki igen híres volt mint a halálbüntetés eltörlésének egyik szószólója. Utána pedig Trevor Gibbens lett az elnök, aki a legnagyobb londoni kórháznak volt a főpszichiátere. A kriminológiának sokat jelentett, hogy ők a nevüket adták a társasághoz. A jövőben is hol angol, hol amerikai volt a társaság elnöke. De Pinatel nem állt le. Felvetette, hogy hozzunk létre egy Nemzetközi Kriminológiai Intézetet. Akkortájt, ez az '50-es évek végén, a '60-as évek elején lehetett, az UNESCO kiadott egy sorozatot a társadalomtudományokról. Akkoriban az UNESCO azon volt, hogy megszervezze a társadalomtudományokat nemzetközi síkon. Összehívták a legnevesebb társadalomtudósokat, s megkérték őket, hogy vázolják a jelen állapotot, és jelezzék elő-

re a fejlődést, amelyet az egyes tudományokban látnak. Amikor sor került a kriminológiai kötet megírására, az nem sikerült, mert az oroszok megakadályozták. Azt mondták, hogy a kriminológia, a bűnözés rendőrségi ügy, abba a tudósok nem szólhatnak bele. Befolyhatnak a szociológiába, a pszichológiába, az antropológiába, amibe csak akarnak, de a kriminológiába nem.

Az UNESCO-ban konszenzusnak kellett lennie, ezért kigolyózták a kriminológiai fejezetet. Egyszerűen azt mondták, ezt félretesszük, mert nincs elfogadva. Kimaradtunk a pikszisből. Pinatel azonban nem hagyta magát, és továbbra is azt javasolta, hogy legyen egy Nemzetközi Kriminológiai Intézet, amelynek az lesz a feladata, hogy inspiráljon mindenkit Dél-Amerikától Dél-Afrikán, Indonéziá és Olaszországon keresztül egészen Németországig, aki kriminológiát akar csinálni. Az intézet majd megmutatja, hogyan lehet egy tisztességes kriminológiai tantervet összeállítani, egy kutatási tervet megfogalmazni, miként kell egy kutatást lefolytatni.

Felmerült a kérdés, hogy hol lehetne ezt az intézetet fölállítani. A nemzetközi társaság fórumot adott e kérdés megvitatására. Az európaiak szerint szó se lehetett arról, hogy az intézet Amerikába kerüljön. Nem elég indok, hogy van pénzük. Európában azonban nem volt se pénz, se hely, ahová el lehetett volna az intézetet helyezni. Nagy veszekedések voltak, és a végén egy jó barátom, aki több szempontból a konkurencem is volt, mert egykorúak voltunk, azt kérdezte, hogy ha már nem tudunk létrehozni egy nemzetközi kriminológiai intézetet, mert abba senki se akar beleegyezni, akkor miért ne csinálnánk egy nemzetközi összehasonlító kutatásokkal foglalkozó központot. Az senkit sem izgatna, mert az egy kevésbé látványos szervezet. És így kaptam meg én a feladatot.

Montrealban megcsináltam a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpontot, amely nem volt azonos a Pinatel által vizionált Nemzetközi Kriminológiai Intézettel. Leszálltunk hat emelettel. A Montreali Egyetem elfogadta, hogy a Párizsból kezdeményezett nemzetközi intézmény székhelye legyen. Biztosítottak egy minimális alapstruktúrát, s mivel már volt kriminológiai oktatás, meg lehetett indokolni egy ilyen központ létjogosultságát.

Hogyan kerültél Párizsból Montrealba?

Mint már mondtam, katolikus miliőben a szociológiának nem volt létjogosultsága. Mikor Leuvenből a doktorátusommal kikerültem, francia

katolikus egyetemeken tanítottam Párizsban és Lyonban, óraadó tanárként. Ezek privát egyetemek, melyeknek a francia rendszerben nincsen jogi státuszuk. Hiába vannak karaik, kitűnő professzori gárdáik, a diplomákat el kell ismertetni az állami egyetemek hasonló nevű karaival. Nekem ez a rendszer nem tetszik, megszegyenítő, olyan, mint a vaspánt. De része a francia szisztémának, amelyből nem engednek.

A két város között volt egy Pontivy nevű kis hely, ahol a munkáspapokat képezték. Akkor az volt a katolikus egyház a nagy ideája, hogy a munkásosztályt vissza kell hódítani. Volt egy csomó fiatal pap, akik dolgozni akartak a gyárakban, és hinteni a vallás igéit. Erre a célra létrehoztak egy külön intézményt Pontivyban. Akár Lyonban, akár Párizsban laktam, a két város között közlekedve a gyorsvonat megállt egy percre, ott kiugrottam, és egy kétüléssel Citroënben már várt a helyi páter, beültetett maga mellé, s robogtunk a papképzőbe. Ott ült százötven fiatal férfi, akik munkáspapok akartak lenni. Két órát szavaltam, majd visszaültem a kocsiba, amely föltett a vonatra. Ezt két évig csináltam, majd azt mondtam, hogy nem bírom tovább, mert kidőlök. Érdeklődés volt ugyan, de az eróm elfogyott.

Időközben nagyon sok volt tanítványom elkerült a világ minden részére, ahova az egyház küldte őket. Volt köztük egy fiatal kanadai pap is. Kanadában akkor kezdődött meg a lassú átalakulás. Korábban a kanadai katolikus egyház a XIX. századi rendnek megfelelően működött. Szörnyű, tekintélyelvű uralom alatt tartotta a kanadai francia társadalmat. Olyan volt az egyház a társadalmon, mint egy jégpáncél. Mindent az egyház ellenőrzött, nemcsak a tanítást, de az egészségügyet és a népjólétet is. És ettől meg akartak szabadulni.

A helyi érsek három-négy fiatal papot elküldött Európába tanulni. Ezek a fiatal papok a leuveni és a lyoni egyetemeken hallgattak társadalomtudományokat. Az érsek felismerte, hogy nagy változások várhatók, s szükség lesz olyan emberekre, akik ezeket a változásokat megértik. Az egyik kiküldött Norbert Lacoste volt, akivel összebarátkoztam. Ha nem is könnyen, de megírta a disszertációját, s megszerezte a doktorátust. Neki kellett volna megalapítania francia Kanadában a szociológiai szakmát, amelyhez emberek kellettek, ráadásul olyanok, akiknek doktorátusuk volt szociológiából. Ilyen nem termelt sok. És ő, mint egy halász, megpróbált engem kihúzni a vízből, mondván, hogy „te idegen vagy Belgiumban, idegen vagy Franciaországban, miért nem jössz Montrealba?”

Nem akartam ide jönni, mert úgy tudtam, hogy Kanada híres az erdőkről, az indiánokról, de kanadai tudományról és kultúráról még soha

senki nem hallott. Húztam az időt, nem mondtam se igent, se nemet. Minden évben volt egy-két levélváltásunk, majd a végén azt írta, hogy ha megyek, akkor, ígéri, lesz lehetőségem kifejleszteni a kriminológiát is. „A szociológia professzora leszel, mi bevesszük a státútumunkba, hogy a kriminológiai tudományágot is kifejlesztjük, és azt te kapod, ha eljössz.” Ekkor született meg a kislányunk, Katrin. És akkor nem volt társadalombiztosítás. Meg lehetett volna oldani, mert annyi kapcsolatom volt, hogy mindent megoldottam, de akkor végleg bele kellett volna integrálódni az európai társadalomba. Nagyon sok ember támogattott. Attól félttem, hogyha őket beleviszem projektekbe, majd útközben úgy döntök, hogy odébbálllok, akkor nagy bajt, kárt okozok. Vagy most megyek el, vagy soha.

Meghívóm is érezhette ezt, mert küldött egy táviratot, melyben azt írta, hogy nemcsak a pozíció meg a fizetés lesz biztos, de a megbízás is végleges lesz. Teljes jogú egyetemi tanár leszek. A feleségem szerencsére az ügy mellé állt. Ha olyan nőt vettem volna el, aki a belga arisztokrácia tagja, akkor nem akart volna Kanadába jönni. A szülei nem akadtak fenn azon, hogy szociológus vagyok, pedig azt sem tudták, hogy a szociológiát eszik-e vagy isszák.

Ezzel együtt óvatos voltam, s egyéves szabadságot kértem Franciaországban, hogy vissza tudjak jönni, ha nem úgy alakul a dolog, ahogy ígérték. Olyan világba csöppentem, ahol minden ősszel, amikor a tanévnyitó volt, az ünnepélyes istentisztelet előtt felolvasták IX. Pius pápa enciklikáját, melyben a modernizmus összes tévelygését elítélte. Egyszer csak ott találtam magam az évnyitón, s hallottam, hogy a szószékéről olvassák a szöveget, mellyel IX. Pius végérvényesen rácsapta az ajtót a modernitásra. Nagy harc volt az egyházban a modernitás ellen. Nem hittem a fülemnek. Ott voltunk együtt, nem többen, mint hetven-nyolcvan professzor – kicsi volt az egyetem akkor –, és azt hallottuk, hogy „menj el, sátán!”

Kétségbeesve kérdeztem magamtól, hogy hova kerültem. Micsoda világ ez? Pakolok, és egy-két hónap múlva megyünk vissza Franciaországba. Még az érseket is sikerült kiutálniuk. Elküldték Vancouverbe, Victoriába papnak egy apácakolostorba. Sikerült ezeknek kiirtani mindenkit.

Az egyetem olyan volt, mint egy pezsgősüveg: ha kinyitod, kipukkan és folyik mindenfelé. Nem volt adminisztráció, nem volt semmi se. Akinek volt esze, voltak elképzelései, volt energiája és minimális ügyessége, az mindent meg tudott valósítani. Akármit. Kukutyinban zabot

hegyezhettél. Azt is meg lehetett csinálni. Nem voltak bizottságok. Ha volt egy ideád, azt mondták, „csináld meg!”

Később már megszerveződtek a bizottságok, amelyek mind azért voltak, hogy leőjenek, és hogy ne csináld. Akkor ez nem így volt. Mentem, mint a kés a vajban. Mindent megszerveztem, fölállítottam. Egyetlen emberre kellett ügyelnem, egy domonkos páterre, aki egy igen neves tudós ember volt, a Pszichológiai Intézet igazgatója.

Az egyetem a katolikusoké volt?

Minden katolikus volt. Az egyetem laikus egyetem volt, de a katolikusokhoz tartozott. Ez a domonkos páter briliáns, nemzetközileg elismert szaktekintély volt, és a kriminológia is a birodalmához tartozott. A Har-

SZABÓ DÉNES
ÉS FELESÉGE

vardon doktorált, ahol az volt a felfogás, hogy van egy nagy embertudomány, és annak vannak aspektusai. Ezért akkor a Harvardon nem voltak tanszékek, amelyeknek a neve antropológia, szociológia, pszichológia stb. lett volna. Egy embertudomány volt, és mindegyiknek volt egy sarka. Ez volt a páter koncepciója, melynek jegyében megcsinálta a Pszichológiai Intézetet, amiért persze támadták. Rómában denunciálták, hogy istentelen, elsüllyeszti az egyházat, a rend generálisa azonban megvédte. Vele kellett megbarátkoznom.

Megkérdezték, hogy „mondja páter, mi a véleménye erről a Szabóról?” Ha ő azt mondja, hogy „nem tudom”, akkor megevett a fene. De mivel „meghódítottam”, azt mondta, hogy „próbálja meg! Ha nem megy, úgylis bedöglik.”

Mi lett azzal, aki téged idehívott?

Az, kérlek szépen, csinálta a szociológiát, ő pap volt.

Támogatott továbbra is?

Igen. Azonban a szociológia hitvány volt itt. Milyen szociológusokat találtam itt? Nem szociológusok, hanem indiánok voltak. Szörnyű volt. Mondom, én itt nem maradok. Szörnyű volt látni ezeket a kulturális analfabétákat, üresfejű statisztikusokat. Nem akartam köztük élni.

De ott volt a lehetőség, hogy a kriminológiát kifejlesszem. Az én pap barátom nagyon befolyásos ember volt, gazdag, tanult, québeci családból származott. Volt fél tucat ilyen család itt, s ő odatartozott. Megvolt az összeköttetés, úgyhogy megkaptam a hatpecsétes írást, hogy egy kriminológiai szakot föl vállal az egyetem. Az egyetemen a legfontosabb, hogy legyen névjegyed. Ha van névjegyed, s az van ráírva, hogy kriminológus, senki nem tudja, hogy mi az, de az a tied. Rajta van a papírosodon, rajta van az ajtódon, hogy kriminológia. És sikerült.

A szociológusok között volt néhány okos ember is. Idősebbek, meg velem egykorúak. Mind baloldali emberek voltak. Kérdezték, hogy miért forszírozom ezt. „Mi dolgod van neked rendőrökkel meg börtönőrökkel? Ez nem idevaló. Miért csinálod ezt? Annyi minden érdekes dolgot lehet csinálni. Miért akarod ezeket ide behozni?” Nem torpedóztak meg, de érezni lehetett, hogy tartózkodnak. Azt mondták, inkább nem szavaznak, kimennek a teremből, amikor dönteni kell erről. Nem szavaztak ellene, de nem is voltak képesek megszavazni, hogy legyen kriminológia az egyetemen.

És te felállítottad a tanári kart?

Igen. Talánom kellett embereket, és találtam is. Nem volt könnyű, de találtam három-négy pszichológust, akik a börtönügyben dolgoztak, és már publikáltak is. Volt rá ígéret, hogy a Pszichológiai Intézetben állást kapnak.

Hány hallgatóval indultatok?

Eleinte alig volt hallgató. Az öreg páter mondta is, „tudod fiam, itt Amerikában sokba kerül az egyetemi képzés. Keresni kell a hallgatóknak valamit, mert ha nincs kereseti lehetőség, akkor eladósodnak. Milyen biztosítékot tudsz nekik adni arra, hogy végzés után lesz állásuk?”

Én azt állítottam, hogy ezeknek mindnek lesz állása, mert nagy társadalmi átalakulásban vagyunk. Olyan állások lesznek, amiket ma még én se tudok definiálni, de biztos vagyok benne, hogy lesznek állások. Elhitték, és igazam is lett; már háromezer diplomás kriminológus van, akinek mind van állása.

Tudtam nagyon jól, hogy szükség lesz rájuk. Elkezdenek majd dolgozni és beigazolódnak, hogy szükség volt rájuk, mert értenek a pszichológiához, a szociológiához, s a jogban sem járatlanok.

A tantervet te találtad ki?

Másokkal, akik már értettek hozzá.

És doktori képzés is lett?

Az is. Mert bölcsen fölfele, s nem lefele mentem. Ha az alsó fokozatokkal kezdem, akkor megevett volna a tömeg. Nagyon kevés volt a képzett tanár. Mindenki görnyedt az órák alatt. Ergo a mesterprogram után a doktori programot csináltam. Nem volt sok óra, nem volt nagy a tanárok terhelése. Ha lejjebb megyek egy emelettel, rengeteg órát kellett volna a tanároknak tartaniuk, és nem lettek volna képesek magukat képezni és publikálni.

Ide jött a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpont?

Igen, erre srófoltam rá a nemzetközi összehasonlító kutatóközpontot. Utána szereztem majdnem félmillió dollárt a Ford Alapítványtól. Jártam a nyakukra. Nézték, nézték, és azt mondták, ők azért vannak, hogy az ilyen induló vállalkozásokat támogassák. Egy félig fehér, félig fekete ember volt az egyik vezető. Nem tudta eldönteni, nem lesz-e énekes ha-

lott a kutatóközpontból. De én nem hagytam, állandóan a nyakára jártam. „Na” – mondta végül – „még most sem vagyok meggyőződve arról, hogy a kutatóközpontnak van-e értelme, de abban biztos vagyok, hogy ha valaki ezt meg tudja csinálni, az csak maga lehet. Egye fene!” És aláírta.

Volt más segítségem is. Az egyik legjobb barátom Leuvenben a luxemburgi herceg volt, a trónörökös öccse. Az ő felesége amerikai lány volt, egy amerikai pénzarisztokrata család sarja, akinek az apja a Harvard Egyetem igazgatótanácsának elnöke volt. A barátom arra biztatott, hogy látogassam meg az apósát. Hát meglátogattam. Az csak ráfirkantott egy papírosra valamit a Ford Alapítvány elnökének. Úgyhogy a félmillió jött. Akárkinek persze nem írt volna alá.

Mire költötted a félmilliót?

Először is csináltam egy „master plan”-t. Elhatároztam, a világ legnevesebb szakértőiből összehozok egy szemináriumot, amelynek keretei között átbeszéljük a kriminológia alapjait. Megnézzük, mi van, megvitatjuk, mi lehet. A résztvevők útiköltségét és szállását fizettem.

A következő témákat választottam ki: fiatalkori bűnözés, rendőrség, bíróságok, börtönügyek. Mindegyik témában meghívtam a vélemény-irányítókat, akik a saját országukban provinciálisnak számítottak, nem voltak benne a nagy társaságokban. Összehoztam őket, és nagyon örvendeztek egymásnak. Ez lett az alaptömeg. Természetesen tagjai lettek a Nemzetközi Kriminológiai Társaságnak is. Úgyhogy az egyik kezében volt az UNESCO égisze alatt működő Nemzetközi Kriminológiai Társaság, a másikban pedig a nemzetközi kutatóközpont. Ezzel a kettővel sáfárkodtam.

És mikor kezdte átnyúlni a hidegháború határait?

A fordulópont Hruscsov beszéde volt az SZKP XX. kongresszusán. Hruscsov megtagadta Sztálint, és azt mondta, hogy ezentúl a kétszer kettő nem öt, nem három, hanem négy lesz. Egy-két magyarral itt-ott találkoztam már időközben. Már ismert ember voltam, s a világkongresszusra érkező magyarok – ahogy a papi világban mondták – megcsókolták a reverendám szélét. Így azután kapcsolatba kerültünk egymással. És itt volt Szalai Sándor. A mester kiesett a pikszisből, mert eltűnt a világtörténelemből. Amikor megtudtam, hogy kiengedték a börtönből, föl hívtam Daniel Bellt meg két másik embert, akik az UNESCO bizottságában dolgoztak Párizsban, s mondtam nekik, hogy föltámadott a mes-

ter. Azt hitték, hogy meghalt már. Kértem, hogy segítsenek rajta, hívják meg. És mire meghívták vendégprofesszornak a Harvardra és a Pennsylvaniai Egyetemre. A Yale Egyetemre sose hívták, mert ott nagyon gyenge volt a szociológia, ott a közgazdaság volt erős.

Kengyelbe tettem a lábát, utána ő már megcsinálta, amit kellett. Ide is jött Kanadába, meghívtam, előadást tartott, és hát nem örült az én kriminológiámnak. „Déneském” – mondta nekem – „valóban azt gondolod, hogy akik bent vannak a dutyiban, azok mind a társadalom áldozatai? Nagyon sok gonosz ember van közöttük. Én tudom, mert ott voltam közöttük.” És azzal sem értett egyet, hogy a rendőröknek egyetemi diplomára lenne szükségük. „Valóban így gondolod?” – kérdezte. Azt válaszoltam, hogy meggyőződéseim szerint a tudás és a képzettség egy jobb világ felé vezet.

Ugyanezt mondtam az egyik jó barátomnak, egy helybeli antropológusnak, aki baloldali ember és nacionalista volt, mindenki nagyon respektálta, meg engem is nagyon szeretett, de a kriminológiát nem tudta lenyelni. Tréfásan a következőket mondtam neki: „Amikor kikiáltják itt a függetlenséget, és a rendszer nacionalista meg szocialista lesz, te leszel az egyik atyja. De tekintve, hogy szabad ember vagy, nagyon hamar konfliktusba fogsz kerülni, és ki fognak rúgni, be fognak csukni. És amikor bent ülsz a dutyiban, és hozzák a levest a júdáson keresztül, az meleg lesz és nem hideg lötty. Ezt a kriminológiának köszönheted, mert kitanítottuk a börtönőröket, hogy a rab is ember, és joga van a meleg leveshez. Ez nem sok, de ha bent leszel, értékelni fogod nagyon.” Nyelt egyet, és mondta, hogy beszéljünk másról. De nagyjából ez a minimalista hozzáállás volt az, amire építhettem. Nem hittek benne az egyetemi emberek, de rám hagyták azzal, hogy nem rossz dolog, hátha van benne valami. Így sikerült a kriminológiát elfogadtatnom itt helyben, s a világban. Visszajöttem, és az UNESCO Nemzetközi Kriminológiai Társasága volt kardként a kezemben. Senki se tudta, hogy az UNESCO csak cégér, mert pénze nincsen.

Tényleg hiszel abban, hogy a világon lehet javítani?

Meg vagyok győződve arról, hogy a tudás önmagában érték. Egyszer tartottam egy előadást Londonban, a Belügyminisztériumban. Volt ott egy hölgy (nem tudom, mi volt a szakmája), aki kedvesen gratulált, majd nekem szegezte a kérdést: „Érdekes volt az előadása, de valóban úgy gondolja, hogy ha egy rendőr a fejemre üt a gumibotjával, akkor az kevésbé fog fájni, ha az illetőnek PhD-je van kriminológiából?”

És erre mit mondtál?

A következőt: „Hát, nézze, nem minden dolog fenéig tejföl, azonban mégiscsak jobb, ha a fejére ver, mintha elevenen kiveszi a máját és meg-eszi. Jobb, ha a rendőrök fejében tudás van.” De mondok egy másik anekdotát. Van itt egy jó barátom, a szociológia nagymestere. Klasszikus szociológiát művel. Baloldali ember. Ő is támogatót, de ő sem hitt nekem. Egyszer azt mesélte, hogy amikor egy tömött autóbuszban utazott, látta, hogy az egyik széken ott ül egy rendőr, aki olvas. Kíváncsi volt rá, hogy vajon mit olvas a rendőr a zsúfolt buszon. Odament, megnézte, s látta, hogy Szabó Dénes kriminológiai tankönyvét tartja a kezében. Mint mondta, ekkor értette meg, mit csináltam. Montrealban három rendőrkapitány is van, aki nálunk végzett. Felnőttként iratkoztak be hozzánk, ketten mesterfokozatot szereztek, egy pedig doktorátust.

Mire jó a kriminológiai tudás? Kevesebb lesz általa a bűnözés? Vagy csak arra jó, hogy változzon a bűnözés megközelítése, a bűnhöz való hozzáállás?

A kriminológia a bűnözés jelenségeivel való bánásmód tudománya. A kriminológiai tudásnak semmi köze sincs a bűnözés volumenéhez. Senki se tudja, hogy a bűnözés mitől nő, mitől csökken. Az utóbbi tíz évben például – a kriminológusok nagy meglepetésére – hirtelen lecsökkent a nagyvárosi bűnözés. Senki nem mondja, hogy a kriminológia miatt, de lecsökkent. Úgyhogy újra át kell gondolni a kriminológiai akció-programokat.

Minden bűnfeleség visszaszorult, vagy csak bizonyos válfajai?

Csökken a nagyvárosi gengszterizmus és korrupció. Isten tudja, komplikált a háttér. Én már abban a korban vagyok, amikor nemigen produkálok eredményeket. Inkább maradok az általánosságoknál. Elmesélek egy másik anekdotát. Mikor ezeket a nemzetközi szemináriumokat csináltam, mindenkit meghívtam: jobboldalt, baloldalt, közepet, amennyiben volt érték bennük. Itt volt a '60-as években a diáklázadás, amikor kidobták az egész tudományt azzal, hogy új szociológia, új kriminológia, új közgazdaságtan kell. Magyarország ebben nemigen volt benne, mert a kommunizmus ezt féken tartotta, de az én világomban óriási hercehurca volt. A diákok megszállták az egyetemeket, felgyújtották a könyvtárakat, fölrobbant minden.

Amikor már nyugodtabb időket éltünk, akkor a lázadók nevet szereztek maguknak itt-ott. Mind meghívtam őket. Az egyik vezető sze-

mélyiség ott volt a szemináriumon, majd a koktélpartin is. Rám nézett, s azt mondta: „Tudod, kedves Szabó, az a lényeges kérdés, hogy ki határozta meg a témát, amelynek megvitatására mi itt összegyűltünk. Ki volt az, aki a témát kidolgozta és propagálta? Ki volt, aki a meghívottak listáját összeállította? Ki volt, aki az útiköltséget és a szállásdíjat kifizette? Ez a lényeges. Ha ezekre a kérdésekre megkapjuk a válaszokat, akkor azt is tudni fogjuk, hogy mi volt a rejtett szándék, kinek az érdeke működteti ezt a szemináriumot.”

Így feleltem: „Könnyű a válasz. Én voltam, aki ezt csinálta. Aki téged meghívott, itt van veled szemben. Nézz csak meg előlről, hátulról, északról délre! Nincs senki más, csak én.” Volt egy másik fiú, aki dél-afrikai volt, de onnan el kellett menekülnie az apartheid miatt. Londonban élt. Briliáns ember volt, s meghívtam, hogy egy kétórás szeminárium keretében mondja el, mit akartak csinálni, és mi volt a cél ezzel a nagy fölfordulással 1968-ban. Eljött, és fölírta a fekete táblára, hogy mi mindent akartak megváltoztatni a forradalommal. Felírta a témákat mind. Ezt követően arra kértem, hogy a mellette lévő oszlopba írja oda, hogy mit értek el ezekben a témákban. Azt mondta, semmit. Semmit? Ezért érdemes volt fölgyújtani a könyvtárakat egy fél tucat egyetemen, pocskondiázni az idősebb professzorokat, hogy „piszkos fráterek, akik eladták magukat a kapitalizmusnak”? Érdemes volt? Azt felelte, „it was fun”. Mulatságos volt. Ez volt a válasza. „It was fun.” Mulatságos volt. Jó buli volt.

Ilyen volt a diákforradalom, ez volt a lényege. Erről én mindig meg voltam győződve, nem is vártam mást. Mi gazdag világban élünk, ahol miért ne mulasson valaki úgy, ahogy akar, ahogy az emberek megengedik neki. Olvassátok el Harold Bloom könyvét, amely az amerikai gondolkodás bezáródásáról szól! Ebben leírja, hogy szegény és gyalázat, ami történt. És itt nálam fölrobbant a világ. Az egyik fiatal kolléganőmet jó ösztöndíjjal elküldtem Berkeley-be. Meg is szerveztem a tutorságát, azonban a tutor szívbajban meghalt. Berkeley-ben robbant ki a diáklázadás. Ez a fiatalasszony, aki egy nagyszerű, okos nő volt, és akiből az utódomat szerettem volna kinevelni, megbolondult. Az a nő, aki onnan visszajött, már nem az a nő volt, aki innen elment. Rám támadt, hogy micsoda dolog ez a kriminológia.

A diákokra és a tanárookra nem tudott hatni, de behozott embereket a városból, akiket fellázított. Ekkor történt a Montreali Egyetemen először és utoljára, hogy be kellett hívni a rendőrséget. A lázadók megszállták a nemzetközi kutatóközpont helyiségeit, én pedig azt mond-

tam, hogy az a tudománynak szentelt épület, ahol zavargóknak nincs helyük, a helyiségeket ki kell üríteni. A rektor hívatta a rendőröket, akik kiürítették a helyiségeket. Mind olyan rendőrök voltak, akik az általam szervezett esti tanfolyamra jártak, amit én tizenöt éve fenntartottam. Sokuk ismert engem, mert végigülték egy-két éven keresztül az előadássorozatot, amelyet az esti tanfolyamon tartottunk. Ők érkeztek – sisakban, felszereléssel – kiüríteni a helyiségeket. Velük szemben ott voltak fél tucatnyian, taknyos fiúk meg lányok. Nem diákok voltak, valahonnan a város végéről verbuválták össze őket. Ők álltak az egyik sarokban, a sisakos rendőrök a másikban, a két csoport között, középen meg én. Néztem a szemeket, a pillantásokat. „Hát, itt van ez a híres Szabó professzor, aki kritizálni meri a rendőrséget” – olvastam ki a rendőrök szeméből. „Itt van a híres liberális Szabó professzor, akit megvett a rendőrség. Ha a rendőrök nem lennének itt, megennék élve” – üzenté a fiúk és a lányok tekintete. Az utolsó percben a parancsnok megkérdezte, hogy a kiürítés után bekísérik-e a rendőrségre az egyetemre betört lázadókat. Kitértém a válasz elől. Ha bekísérik őket, annak nyoma marad. Arra kértem a parancsnokot, hogy kérdezze meg a rektort. Ő hívta ki őket, nem, döntse el ő, bevigyék-e a fiatalokat vagy sem. A parancsnok látta, hogy én nem akarom. Nem hívtam a rektort, és a fiatalokat eleresztette, úgyhogy nem lett az esetnek következménye. Mert ha beviszik őket, egész életükben ott maradt volna rajtuk a stempli.

És mi lett a kolléganővel?

A nő itt maradt, gonoszkodott nagyon sokáig. Micsoda inkonzisztens világ volt! A végén mondom neki, „nézze, az irodáink egymástól tíz lépésre vannak. Én még néhány évig itt vagyok. Ha úri módon akarunk érintkezni, meg kell mondania, hogy ezek a rágalmak nem igazak, nyilvánosan vissza kell vonnia mindet.” Megtette. A különböző emberek, akiket föllázított, tátott szájjal hallgatták, hogy a kriminológiával kapcsolatos kritikái nem érintik mesterét és kedves barátját, Szabó professzort, őrá a kritika nem vonatkozik. Pedig tudták nagyon jól, hogy eredetileg engem támadott. Teljes inkonzisztencia volt.

A bűn és a város közötti kapcsolat feltárása után végeztél még empirikus munkát?

Hogyne. Azonban nem tudtam végigcsinálni. Nagy kutatásba kezdtem, belevettem nagyon sok érdeemes kollégát, de befejezni már nem voltam

képes. A világ kriminológiáját igazgattam. És mindenütt én voltam a közös nevező. Dél-Amerikában például az a helyzet, hogy egy argentin soha nem megy el egy perui rendezvényre. Costa Ricába el nem megy egyetlen guatemalai vagy kolumbiai sem. De ha a nemzetközi központ Montrealból hívta őket, akkor összegyűltek. Így volt az, hogy egész Dél-Amerikában legalább tizenöt vagy tizennyolc szemináriumot csináltam velük együtt. Mindenütt jártam, Argentínában, Chilében, Ecuadorban. Beutaztam az egész kontinenst. Mindenütt Mózesként fogadtak, én pedig prédikáltam.

Tulajdonképpen egyházat alapítottál.

Nem.

De egy networköt létrehoztál.

Networköt valóban létrehoztam.

Nem te lettél a pápa.

Nem lettem a pápa, mert nem írtam eleget. Az volt a nagy szerencsém, hogy két nagyon jó diákom volt, akik megtették mindazt, amit nekem kellett volna. Ennek köszönhető például az, amire nagyon büszke vagyok, hogy a Francia Akadémia levelező tagjává választottak.

Ki az a két diák?

Az egyik jobboldali, a másik baloldali. Amikor megünnepeltek, összefoglalták a pályafutásom. Mindketten ugyanazért dicsértek meg, de az egyik konzervatív, míg a másik haladó nézőpontból. Mind a ketten a maguk módján ismerték el az érdemeimet. „Ezt meg ezt Szabó úrnak köszönhetjük.” Mindig Szabó úr maradtam. Az angol nyelv miatt mindenki tegeződik, ott nincsen magázódás. Ám én mindig Szabó úr maradtam nekik, holott olyanok, mint az édes testvéreim.

A balszárny elfogadtatta, hogy a börtönőrök szakszervezetet alakíthassanak. A jobbszárny a társadalom védelmében a börtönbüntetés szigorítását szorgalmazta. Nagy dicsőség volt, hogy mielőtt nyugdíjba mentem, felhívtak azzal, hogy a kriminológiai társaság, valamint a kriminológiai egyetemi hallgatóság és tanári kar elhatározta, hogy alapítanak egy díjat, amelyet rólam szeretnének elnevezni. Hát, ez sokat jelent itt, nagy elismerés egy ilyen törzsi társadalomban.

És mi lett Pinatellel?

Pinatel meghalt. De teljesen sikertelenül, mert nem volt képes megmozdítani a franciákat. Ő mindig azt mondta, marad Montreal. Itt jött létre, amit ő elképzelt.

És mi lett Lévy-Bruhllal?

Ő is meghalt. Mikor elmentem, kis mosollyal mondta nekem, hogy „ügyes fickó vagy”. Ezt mondta. Ő az apja révén a meglévő társadalom oszlopa, a Római Jogi Intézet igazgatója volt. Tudta jól, hogy az elitbe senki nem tud bejutni, aki nem oda született. Ezért mondta, hogy ügyesen csináltam, amikor elfogadtam egy posztot itt Amerikában.

Mielőtt eljöttem volna, megkérdeztem a mentoraimtól Párizsban, hogy mit tanácsolnak. Eljöjjen-e vagy sem? Mert ha Franciaországban maradok, építettem volna egy egzisztenciát, azonban francia módon, egy teljesen normális, tisztességes karriert, de nem az egyetemen. Fernand Braudel volt az egyik mentorom. A másik pedig egy kánonjogász, aki a jogi fakultás dékánja volt nagyon sokáig.

Mind a ketten azt mondták, hogy „nézze, Franciaországban nehezen mennek a dolgok, sokáig tart, de révbbe fog jutni, csak ki kell várni. Ez egy öreg ország, ne menjen olyan messze!” Braudel, a társadalomtudományok egyik vezető figurája aláíratott velem egy kontraktust egy kötetre, hogy azzal is ott tartson. Azt mondta, „megírja majd ezt a könyvet, és meglátja, fog menni. Ne menjen el!” Mégis úgy éreztem, hogy mennem kell, és nem bántam meg, mert meghalt itt az öreg terrorista Duplessis, aki az egész társadalmat kezében tartotta, és egyszerre minden lehetséges lett.

De ha nem hal meg, akkor visszamész?

Akkor visszamegyek. Azonban meghalt, és minden megváltozott.

Mint amikor Sztálin meghalt.

Így van. Csak itt nem volt rendőrség, nem volt gyilkosság. Itt a levegő sokkal lazább volt. Ha tudtad, hogy mit akarsz, tudtad hogyan akarod, tudtad, hogy miért akarod, akkor megcsinálhattad. Öt év múlva már sokkal nehezebb volt, mert addigra strukturálódott az egyetem. A jogászok nem örültek nekem, mert az ő szemükben a kriminológia a jogtudomány része. Félig szociológia, félig jogtudomány.

Mi erősebb benne, az elmélet vagy az alkalmazás?

Az alkalmazás. Én Durkheimet idézve mindig azt mondtam, hogy a szociológia nem ér semmit, ha nem hajt hasznot. Durkheim húsz éven

keresztül volt az Aggregációs Bizottság elnöke Párizsban, és senki sem lehetett egyetemi tanár ebben a tudományban, ha Durkheim vizsgabizottsága nem engedte át.

A kriminológia mond arról valamit, hogy mi a jó és mi a rossz?

Ez alapprobléma, s vagy hét szemináriumot tartottam ebben a témában. Milyen joggal, milyen jogon büntetsz? Kréta szigetére szerveztem a francia nyelvű szemináriumokat. Belgákat és franciákat hoztam össze.

És mi jött ki?

Nem sok.

Ahány jog, annyi jó vagy rossz?

Én hiszek a természetjogban. Egy baloldali fiatal francia azt írta – lábjegyzetben –, hogy Szabót nem érdemes olvasni, mert posztulálja az emberi természetet. És aki ilyesmiben hisz, az érdektelen.

Tehát akkor a természetiünktől fogva van valami jó és rossz bennünk?

Van egy emberi természet, amit állandóan kutatunk és próbálunk megérteni. Azonban még senkinek nem sikerült ezt pontosan kidekázni, tudományosan leírni. Az árnyékát írjuk le, és azon keresztül próbálunk rá következtetni, hogy mi lehet. Volt egy ember, akit nagyon tiszteltem, Moynihannak hívták, szenátor volt New Yorkban, és a demokraták alatt népjóléti miniszter. Ő írta, hogy a baloldali reformátorok azt gondolják, azt remélik, hogy törvényekkel meg lehet javítani a társadalmat. A jobboldali nem hisz ebben, mert az emberi természet súlya olyan nagy, hogy csak egy kicsikét tudod megstuccolni, mint a fodrásznál a hajadat – ha túl hosszú, kicsikét megrövidítheted. Az emberi természetet alapján nem lehet megreformálni.

Amikor elkezdtem visszajárni Magyarországra, megkértek, hogy segítsek a rendőrség újjászervezésében. Finszter Géza megszervezte, hogy végigutazzam az országot, s minden megyében találkozzak a rendőrökkel, hogy legyen elképzelésem a magyar rendőrség működéséről. Korábban semmit sem tudtam az országról. Fiatal koromban Gyöngyös és Kőszeg között közlekedtem. Mást nem is láttam Magyarországból, csak azt, amit a vonat ablakából láthattam. De most bejártam az egész országot. Mindenüvé elmentem, s mindenkit kikérdeztem. Pontos helyzetképet alakítottam ki magamban a rendőrség működéséről.

Mindent megnéztem. Láttam az összes börtönt. A Csillagbörtönt éppúgy, mint a gyűjtőfogházat. Láttam, hogy hol töltötte börtönbüntetését Rákosi Mátyás, hol akasztották fel Szálasi Ferencet, Rajk Lászlót. Rákosi cellájában négy ágy volt, de ő egyedül volt a cellában annak idején. Láttam, hogy egyes helyeken mekkora nyomorúságban élnek az emberek.

A nyomorúság összefügg a bűnözéssel?

Ha nincs munkád, vagy nem vagy képes a munkát, amit adnak, elvégezni és tartósan csinálni, akkor lopnod, csalnod kell, hogy élj.

Mikor kezdte visszajárni? Közvetlenül '56 után?

Igen. Hruscsov beszéde után.

És nem fogadtak gyanakvással?

Szalai már szabad volt. Washingtonban volt egy szociológiai kongresszus, amelyen részt vett Szalai, Molnár Erik, meg Szigeti Jóska, aki egy nagyon vonalas ember volt. Odamentem hozzájuk, kezét ráztam velük, és barátságosan bemutatam őket mint magyar tudósokat. Bemutattam nekik Szorokint, Talcott Parsonst. És akkor Szigeti adott egy meghívót a Filozófiai Intézetbe.

Szalai Sándor, a mester járta ezt ki, és mikor megérkeztem, sofőr elvtárs várt rám a repülőtéren. Amikor először hazajöttem, előadást tartottam a Filozófiai Intézetben a gyermekkori bűnözésről és az okokról. Szigeti Jóska utána megköszönte és megdicsérte az előadást, azonban hozzátette, „hogya Szabó kolléga mélyebben analizálta volna a gyermekkori bűnözést, akkor rájött volna, az alapvető oka a Marx által leírt kizsákmányolás. Azonban Szabó kollegának joga van elmondani, amit mondott, és köszönjük szépen.” Így az én becsületem és az övé is megmaradt. Szigeti hozott be, és a mester vitt mindenhová.

A börtönben szörnyű kínzásoknak vetették alá. Félholtra verték. Az volt a bűne, hogy belépett az Egységpártba. A kihallgató tiszt azt kérdezte tőle, hogy ha tudta, hol van az igazság, miért nem mindjárt oda ment. Miért ment el előbb a Szociáldemokrata Pártba? Mire a mester azt válaszolta, hogy „kérem szépen, akkor még fiatal ember voltam, s a Kommunista Párt olyan volt, mint egy kaszánya. Ezzel szemben a Szociáldemokrata Párt olyan volt, mint egy kupleráj. Én meg a kuplerájt szerettem.” Nekiestek, szétverték, kiverték minden fogát. Nem tud-

ta megállni, hogy ilyeneket mondjon. Fölakasztották a lábánál fogva, a heréjét úgy szétverték, hogy heteken keresztül csak kúszva tudott menni. Úgy evett a tányérból, mint a kiskutya. Szörnyen bántak vele.

Utána kijött onnan. A halálraítéltek folyosóján volt, ahol az előírás szerint az őrnök állandóan járnia kellett föl-alá. Volt több halálraítélt a folyosón. Minden tíz percbe be kellett nézni a júdásablakon, hogy ott van-e, felakasztotta-e magát vagy sem. Sándor kitűnő fejszámoló volt. Nyár volt, és borzasztó hőség ezekben a dutyikban. És Sándor megkérdezett egy börtönőrt, egy fiatal, 22-23 éves parasztyereket, hogy „börtönőr elvtárs, a népköztársaság börtönőri szolgálatában mennyi a szolgálati idő?” Azt mondja, „ötvenéves korig szokott tartani a szolgálat.” „És az előírás szerint hánykor kezd? Hányszor kell itt föl-alá járnia?” A börtönőr mond egy számot. Mire a mester: „Börtönőr elvtárs, én halálra vagyok ítélve, de ha megkegyelmeznek nekem, amit remélek, akkor harminc év után szabadulok. Maga most 23 éves, 37 év van még hátra a szolgálatból.” Majd megmondta pontosan, hogy hányszor kell még a börtönőrnek le-föl járnia. Az elrémült. Csöpögött róla az izzadság, mikor realizálta az életét. Ment az őrszobára, majd jöttek a többiek, hogy „nekem még ennyi évem van, számolja ki nekem is!” Hát képzeld el, a júdás mögött, mint egy gólem, ott van ez a nagy homlokú Szalai Sándor a szellemével leigázva, ott vonít ez a két-három börtönőr, hogy „nekem ennyi meg ennyi időm van még, ennyiszor kell járnia föl-alá, még ennyi van.” Míg a szellem ott volt a rács mögött, és nézett rájuk föntről. Ha én festő lennék, megfesteném.

Szigeti meghívása után mikor jöttél még vissza?

Szigeti után újra meghívtak, és elvittek a Gellért Szállóba. Sofőr elvtárs várt a repülőtéren, elvitt a Gellértbe, elszállásoltak szépen, jó éjszakát kívántak. Megviselt voltam lelkileg, hiszen annak idején elmenekültem. Lefeküdtem az ágyba, s elképzelttem, hogy újra fogom látni Perjés Gézát, Cseh-Szombathy Lacit, mindenkit. Lefeküdtem, fáradt voltam, és miután becsuktam a szememet, egyszer csak hallom, hogy verik az ajtót. Na, mondom, újra kezdődik az egész, pedig még meg sem érkeztem. Éjjel fél egy lehetett. Fölkelek, és pizsamában megyek az ajtóhoz. A szobaasszony volt. „Kérem szépen, csengetni tetszett.” „Hát, én nem csengettem” – felelem. „Bocsánatot kérek.” Újra lefekszem kicsikét felzajdulva, el tudod képzelni. Negyedóra múlva megint zörögnek. Hát, mondom, valami baj van itten. „Tetszett csengetni.” „Én nem csengettem, semmi ilyet nem csi-

náltam” – mondom ismét. „Hát nézzük meg, hogy mi lehet!” Bemegyünk a fürdőszobába. A fürdőkádnál volt egy zsinór, amely arra szolgált, hogy ha valaki rosszul érzi magát, húzza meg.

És én, kérlek szépen, kadét korom óta (még máma is) kimosom minden este a gatyámat. A feleségem soha a gatyámat nem mosta. Aznap is így tettem, és az ingemet is kimostam és fölakasztottam száradni. Nem akartam megkárosítani a népköztársaság vagyont azzal, hogy az ing a szekrényben csöpögjön, ezért a fürdőszobai zsinorra akasztottam. Ez okozta a hatást, hogy csöngettem. A szobaasszony átlátta a helyzetet, és elvitte az inget, hogy megszáradjon anélkül, hogy riasztást okozna.

Jól jellemzi ez az anekdota az akkori lelkiállapotodat. És mit szóltál a rendszerhez, amelybe megérkeztél?

Én a rendszert totálisan elítéltem. Filozófiai és morális értelemben egyaránt.

És most itt áttérünk az utazásokra. Amikor elkezdte a kommunista országokba utazni, akkor a kriminológiai rendszer szempontjából mit találtál? Hol voltál először Magyarország után?

Romániában, ahova egészen különös módon jutottam el. Ceaușescu úgy döntött, hogy Románia rohamléptekben fogja a szocializmust fölépíteni. A szerencsétlen román parasztokat harminc év alatt akarta a XXI. századba röpíteni. De nem volt pénz. Nézi Ceaușescu az államháztartást, és látja, hogy milyen sok pénzt költ az igazságügyi minisztérium a börtönökre. Pedig a szocializmusban nincsen bűnözés. Hát micsoda dolog az, hogy börtönök vannak? Helyettük hoteleket lehetne építeni a Fekete-tenger partján, amelyek pénzt hoznának. Szüntessék meg a börtönöket!

Tudnotok kell, hogy a kommunista rendszerben a legfőbb ember a legfőbb ügyész. Ő nem része a bíróságnak, hanem a „jogállamiság” garanciája. Egy napon kapok egy levelet, a borítékon látom a feladót: a Román Népköztársaság Legfelsőbb Ügyészsége. Kinyitom. A következő áll benne: „Mélyen tisztelt Professzor Úr! Mély tisztelettel arra kérjük, hogy lenne olyan szíves nekünk tanácsot adni a bűnmegelőzésben, aminek ön, úgy tűnik, világhírű szakértője.”

Ceaușescu ugye azt mondta, hogy micsoda dolog pénzt kiadni börtönökre, és kiengedte az összes bűnözőt, ami miatt morogtak a polgártársak, mert ha a kommunizmust valahogyan ki is bírták, az már sok

volt nekik, hogy ráadásul az összes verekedő, iszákos embert visszaküldik a falvakba, városokba. Morogtak az emberek. Ceaușescu rendet akart, és kiadta a parancsot: bűnmegelőzés.

Hát, persze, ott a Szabó professzor, aki világhírű ember, a bűnmegelőzés szakértője. Így kaptam én ezt a nagy levelet. Megérkezem Bukarestbe. Elvisznek egy nagy palotába, amelynek ebédlőjében egy nagy asztal egyik oldalán ül a legfőbb ügyész, úgy hívják, hogy Bobocsia, nem felejttem el a nevét, három alfügyésszel, a katonáival, meg még két civillel. Én meg velük szemben ülök. Úgy, mint a jó diákoknál, papír s ceruza van előttük, jegyzetelnek. Kezdem hát mondani a magamét. Nyomatékosan mondom nekik, hogy ha mozgósítani akarják az embereket, akkor nem szabad a hierarchiával kezdeni, mert az emberek félnek a főnökeiktől, s mind azt lesi, hogy mit mond a főnök. Tehát úgy kell hozzáállni, hogy az emberek saját maguk definiálják, hogy mi a probléma, mi miért nem megy, és majd utána levonják a konzekvenciát a fejeseik.

„Értjük, értjük” – bólogatnak. Én papolok, mondom a magamét, egyszer csak a legfőbb ügyész kényelmesebben hátradől a széken, és mondja: „Mélyen tisztelt professzor úr! Szeretném önnel tudatni, hogy mi, román jogászok olyan szerencsés, egyedi helyzetben vagyunk, hogy abban a korban élünk, amikor Nicolae Ceaușescu a román állam feje...” És elmondja az egész címét. Időbe telt, míg leesett nekem a tantusz.

A lehallgatónak mondta.

Tudta nagyon jól, hogy a jelenlévők közül kinek a feladata, hogy fölvegyen mindent, még a köhécselést is, hogy aztán az aláírásával ellátva átadja a belső szerveknek, akik analizálják és kommentálják. Ilyen világ volt. Soha nem felejttem el. És éreztem, a szerencsétlen ember mennyire fél.

Utána megszervezték nekem egy romániai utat. Megszemléltem az ügyészségeket. Ekkor jöttem rá, hogy a világ egyik legjobb állása a főügyészhelyettesi, mert a főügyész felel, az ügyészek meg dolgoznak. A főügyészhelyettes nem csinál semmit. Érted? Az él, mint Marci Hevesen. Ezt láttam pontosan, mulatságos volt. Általában a főügyészhelyettest rakták mellém, hogy kalauzoljon. Kérdezte, hogy mivel kedveskedhetne. „Szeretnék a reggeli hideg puliszkához bivalytejet” – feleltem. Azt nem lehet, mert tíz óra után a bivalytej megsűrűsödik, akkor az

már sajt lesz. A legfőbbügyész-helyettes eltűnt, és fél óra múlva jött egy csuporral. Nem tudom, hogy kit fejt meg, de hozta, és ott volt.

Bejártam egész Romániát. Nem tudom, Bukovinában jártatok-e. Azt nem szabad kihagyni az éleletekből. Még ma is könny szökik a szemembe, ha visszaemlékszem, hogy miként fogadtak ezek az emberek. Az én szakmám teljesen zárt szektor. Ide fény nem süt be.

Börtönöket láttál?

Nem. Kivel van kapcsolata egy rendőrfőnöknek meg egy főügyésznek? Hát senkivel. Majdnem mind jól beszélt franciául, tehát művelt emberek voltak. Az út úgy volt szervezve, hogy mindegyik vitt, aztán átvett egy másik, és ővele voltam másfél-egy napig. Mindent megmutattak. Ott vannak például a festett kolostorok, amelyeket Bizáncban elpusztítottak.

Tehát gyakorlatilag turisztikai programot csináltak neked?

Mindenütt riadóztatták a kolostorokat, ahol kolbásszal, szalonnával fogadtak, amelyek úgy voltak megfüstölve, hogy az ízüket máig érzem a számban. Egy kupica pálinka minden megállásnál. Amikor az út legvégén bevonultam Szucsávába, a fővárosba, ott cigánymuzsika várt a város szélén. Vittek be, akkora bankett volt, hogy azt hittem, belehalok. „Tessék enni, tessék!” Annyira hálásak voltak, hogy valaki hozzájuk szól, hogy franciául lehet beszélni. Elvittek a lakásukba. Szóval valóban könnyes volt a szemem tőle: látni, hogy ezek művelt emberek, éppoly műveltek, mint a vidéki magyar értelmiség, tehát egyetemet végzett, olvasott és büszke, derék emberek. Bejártam a helyszíneket. Katonásan meg volt szervezve minden este. A legfőbb ügyész egyik helyettese letelefonált az ottani főügyésznek, hogy minden rendben van-e. „Hogy van Szabó professzor? Vacsorázott, evett, ivott? Jól érzi magát?” Mielőtt lefeküdtek volna, már jelentkezett a legfőbb ügyész helyettese Bukarestből. Így volt minden lépés megszervezve, ez a rendszer ilyen volt.

Mennyi ideig tartott ez a túra?

Körülbelül nyolc-tíz napig. Utána visszavittek Bukarestbe, és ottan beszámoltam. Mint magyar embernek, mint erdélyi származású, székely embernek a szívem szakadt meg, amikor láttam, hogy minden név románul van leírva Erdélyben. Ott is, ahol egy szál román sincs. Nem tudtam megállni, hogy ne mondjam: az egyetlen dolog, ami kissé zavart, hogy Erdély főként magyar lakta részén, a Székelyföldön nincsenek ki-

írva magyarul a helységnevek. Erre azt felelte a legfőbb ügyész, hogy ez a turizmus miatt van, mert ha több nyelven lennének kiírva, az zavarná a turizmust. Láttam, hogy nincs mit tenni.

És mi lett a bűnmegelőzésből?

Hát, azt én nem tudom, de a sztorinak vége van, kérlek szépen. Ott laktam, ahova a baráti országok főelvtársait elszállásolják. Minden reggelinél, ebédnél, vacsoránál fél tucat ember jött. Mondtam, hogy nagyon örülök, de mivel nagyon elfoglalt emberek, családjuk is van, nem szükséges jönniük velem reggelizni, ebédelni. És akkor rájöttem, azért jött mindegyik, hogy tisztességesen tudjon enni. Ingyen és jó kaja volt, ami máshol nem. A gazemberekkel nem volt kapcsolatom. Ezek tisztességes emberek voltak, olyanok, mint egy magyar vagy egy francia vidéki tisztviselő. Nem voltak se jobbak, se rosszabbak, csak épp függő viszonyban voltak.

A román és a magyar viszonyokat összehasonlítva nem látszott, hogy a romániai viszonyok borzalmasabbak?

Ugyanazt a szektort látogattam meg Romániában és Magyarországon. Ez a jogászok, rendőrök, ügyészek világa, amely mindkét országban hasonló volt. Nagy volt ugyanakkor a különbség az atmoszférában. Romániában laza légkört tapasztaltam, mint itt, Kanadában; voltak konfliktusok, voltak emberi rokonszenvek. Nem volt az a feszültség, az az állandó feszültség, mint Magyarországon. Romániában az atmoszféra könnyed volt, Magyarországon viszont sűrű és nehéz. Az embernek állandóan attól kellett tartania, hogy valakit megsért, mert Magyarországon rengeteg az érzékenység, amely a holokausztból ered. Romániában ez nincs így, mert senki sem maradt, mindenkit megöltek vagy elűldöztek. Persze ez nem jelenti azt, hogy a romániai viszonyok ne lettek volna rémesek. Azok voltak, de másképpen, mint Magyarországon.

Volt egy fontos konferencia Bukarestben, amelyen én tartottam a nagy beszédet. Mindenki előre megírta a beszédét, én is, azonban én nem mutattam meg senkinek. De – mint fecsegő ember – elmondtam a reggelinél, hogy mit fogok mondani. Azt írtam meg a beszédben, hogy minden társadalomnak van egy rá jellemző bűnözési mintája, amelyet ismerni kell ahhoz, hogy a bűnözéssel szemben sikeres stratégiákat alkalmazhassunk. Mindezt leírtam, és azt hittem, a szöveg ott van velem a bőrtáskámban. Fecsegve indulunk, beülünk az autóba, a konferencia helyszínére tartunk, a városon kívül épült, több száz férőhelyes konfe-

renciaterem felé. Amikor már majdnem megérkezünk, odanyúlok a kis bőrtáskámhoz, és látom, hogy nincs nálam a beszéd. Úgy jártam, mint Hitler, amikor Hindenburg halálát követően vezér és kancellár lett. Első nagy nyilvános szereplésére a tannenbergi csata évfordulóján került sor. Tannenbergnél 1410. július 15-én a német lovagrend összeütközött a szlávokkal meg a litvánokkal. Ez volt a német nép legfontosabb emléknapja. Hitler beszédet mondott az évfordulón. Televíziós kamerák nem voltak, de volt előtte vagy tizenöt mikrofon. Fölment a szószékre, előtte a szépen preparált beszéd. Kinyitja, ránéz, s kiderül, hogy tévedésből más beszédet készítettek elé: nem a tannenbergi alkalomra, hanem egy óvoda avatására írt szónoklatot. Ott van a világ, hallgatja mindenki, először beszél mint vezér és kancellár. És elkezd beszélni. Állítólag a karrierje egyik legjobb beszédét mondta el. Behunyta a szemét, átélve azt, hogy hol van, ki volt, kicsoda lett. Ő, aki tizedes volt, most Hindenburg örökébe lép. Ezt a történetet meséltem el a reggelinél, s rajtam teljesedett be.

A bukaresti főügyész, aki velem jött, elsápadt. Azt mondta: „Professzor úr, vissza nem mehetünk, túl messze jutottunk, mindenki ott van már, több száz ember, nem lehet.” „Na” – mondom – „akkor adjon nekem öt percet, hogy koncentráljak. Óvatos ember lévén, én már a reggelinél fölmondtam a leckét. Hát ezt fogom mondani. Rendben van? Nincs semmi olyan benne, amivel megsértem ott az embereket?” „Nem, rendben van.” „Nagyon jó.” Úgyhogy kívülről tudtam. Elszavaltam, amit el kellett szavalni.

Meghívhattam, akit akartam. Így meghívtam Pestről Gödöny Jóska-t, az Országos Kriminológiai Intézet igazgatóját, a legfőbb ügyész első helyettesét, és Gönczöl Katit. Meghívtam egy nagyon jó barátomat, egy hollandust, aki egy végtelenül intelligens, okos, szélsőségesen baloldali ember volt. Neki minden, ami büntetés, elfogadhatatlan. Kitűnő jogász volt, de valahogy meghibbant. Nagy tisztelői voltak itt, Kanadában, de másutt is, szerte a világon. Meghívtam Edinburgh-ból a dékánt, aki szintén balos volt. Sok bosszúságot okoztak, bárhova is mentek. Tudod, nem lehetne ezt jobban megfogalmazni. Hallgatták ezeket a szörnyű, bizánci dolgokat. Érezték, hogy szörnyű. És akkor megbököm az egyiket, mondom neki: „Hallod? Úgy beszél, mint te. A száján az van, ami a te szádon van a függöny másik oldalán. Így beszélsz te otthon, Hollandiában vagy Skóciában.” Nem válaszoltak. Ez volt az én bosszúm, hogy hallgatniuk kellett a sok szörnyűséget. Gödöny Jóska mellettem ült, s restelkedett. Minden öt-tíz percben talpra ugrott és

tapsolt a jelen lévő háromszázötven ember, üvöltötték, hogy „Ceaușescu és a béke! Éljen Ceaușescu!” Azt mondja nekem Gödöny: „Déneském, hidd el nekem, nálunk még a pártkongresszuson sem csinálnak ilyet, nemhogy egy tudományos előadáson!”

Mit láttál Oroszországban?

Oroszországba először úgy jutottam el, hogy Helsinkiben voltam, egy kőhajításnyira Szentpétervártól (akkor Leningrádtól), s nem akartam úgy meghalni, hogy az Ermitázst nem láttam. Megírtam egy nemzetközi társaság oroszországi képviselőjének, hogy Helsinkiben leszek néhány napig, s ha meghívna Leningrádba, szívesen találkoznék valakivel, aki érdeklődik a munkám iránt. Kellemesen elbeszélgetnénk. Meg is hívtak.

Egy hölgy gondjaira bíztak, aki bölcsészprofesszor volt a Zsdanov Egyetemen. Őt bízták meg azzal a feladattal, hogy Szabó professzonnal foglalkozzon egy hétig, amíg ott van. Ez volt az első tapasztalatom. A nő igen intelligens nyelvészprofesszor volt, aki a hasznosat a kellemmel kombinálva diáklányokat delegált mellém azalatt az egy hét alatt, amíg ott voltam. De mindig kettőt, sose egyet. Mindig ketten jöttek, mind fiatal, aranyos kis csitrik voltak. Ez volt az első kapcsolatom az orosz néppel. Tudniillik ezekkel együtt töltöttem hat vagy nyolc órát naponta. Ki voltak rendelve, jöttek velem, és vittek ide-oda, magyaráztak.

Két dologra emlékszem. Az egyik az, hogy állandóan kérdezték, egy ilyen okos, művelt ember miért nem tanul meg oroszul. „Hogy tudja ezt maga mellőzni? Nem fogja így megismerni soha az orosz kultúrát.” Mondtam, hogy azért nem tanultam meg oroszul, mert az én szakmában nem sok újdonságot tud mutatni Oroszország. Ezt elismerték, hogy valóban, a rendőrség meg a Gulag... „Fájdalmas dolgok” – mondták nagyon őszintén. A másik pedig, hogy kérdezték tőlem, mit csinálnak a diákjaim nyáron Kanadában. „Minálunk ugye ösztöndíjak vannak, nem kerül semmibe a tanítás, és a könyveket olcsón lehet megvásárolni, az előző generáció könyveit megvenni nem kerül sokba. Arra is van pénz. Mi nyáron műveljük magunkat, utazunk. Az utazás olcsó, fölülünk a volgai hajókra, elutazunk Kazánig, meg egészen Rosztovig. Járjuk a világot.” Az összbenyomásom az volt, hogy ezeknek az életmódja ugyanolyan, mint a nagyapáméké volt. Érted? Tehát nem volt semmi kényszerítés.

Kérdezték tehát, hogy az én diákjaim mit csinálnak. Mondtam, dolgoznak, mert nálunk még a gazdag ember fiának és lányának is meg kell keresnie a tandíjat, ami nagyon sokba kerül. Meg kell venni a könyveket, és élni is kell. Még a Rockefeller fia is elmegy nyáron dolgozni. Nagy szájtátás volt. Mit kommentálhattak egymás között arról, hogy mennyire superior a szovjet rendszer a kapitalistával szemben. Általános benyomásként az maradt meg bennem, hogy az ő életmódjuk a nagyanyámék életmódja volt.

Ez volt az első látogatásod. Milyen volt a többi?

Amikor visszamentem, akkor – mint a nemzetközi társaság korifeusát – már a kolléga elvtársak vártak a repülőtéren, és tisztelettel fogadtak, vittek. Akkor a főembert úgy hívták, hogy Kudrjavcev. Kudrjavcev később az akadémia tagja lett, s ez Oroszországban nagyon magas rangot jelentett. Egy vékonydongájú, asztenikus típus volt, két méter magas. Egy kis Moszkvicsa volt, úgyhogy, mint a colstokot, háromba kellett magát összehajtania, hogy beférjen a kocsijába. Engem beültetett maga mellé, és megmutatta Moszkvát. Úgyhogy én, kérlek szépen, egy orosz akadémikusnak a történetén keresztül jártam be Moszkvát. Mindent megmutatott.

A francia műveltség már eltűnt.

Angolul beszéltek az emberek. Kudrjavcev volt az én első Ciceróm. Így kezdődött a kapcsolat. Engem érdekelt ez az óriási ország, hogy mi van benne, hogy néz ki. Többször meghívtak.

Voltak ezek a nemzetközi szemináriumok vagy kongresszusok. A nyugati világból háromféle résztvevő jött. A első csoportba a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság, a legrégebb, legrégibb, legrégibb szervezet tagjai tartoztak. Ez volt a jogprofesszorok szövetsége, amelyben az angol-szászok sose voltak benne, mert az ő szisztémájuk más volt. Akik angolként meg amerikaiként benne voltak, azok mind európai emigránsok voltak, akik oda származtak, s ott eminenciára tettek szert. A résztvevők második csoportja az ultraliberálisok közül került ki, akik eliminálni akarták a jogot, fel akarták számolni a felelősség fogalmát. A konferenciák résztvevőinek harmadik csoportját a kriminológia adta. Ez volt a legfiatalabb, a legalacsonyabb presztízsű, de ugyanabban a rangban volt. Három őrgróf volt ennek a három társaságnak a feje. A két másik ősz hajú, ismert ember volt, míg én – a nagy, fekete, hullá-

mos hajammal – még taknyosnak számítottam. Azonban ugyanolyan rangom volt nekem is, mint nekik.

Ezeken a nagy, moszkvai szemináriumokon minden előadás azzal kezdődött, hogy idézték a Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártjának az ilyen-olyan kongresszusán hozott határozatokat. A jogi rész csak ezután következhetett. Ami végtelenül megszegyenítő volt, mert a résztvevők művelt emberek voltak, de követniük kellett a pártvonalat. Ebből indultak ki, majd valamit variáltak rajta. Ezeken az unalmas és tudományosan érdektelen háromnapos konferenciákon mindig voltak fogadások. Ezeken – a borzasztó orosz szokás szerint – tósztot mondtak az Úristentől az ördögig mindenkire.

Miért volt erre szükségük?

Isten tudja. Ez egy régi orosz szokás lehetett.

Nem a tósztolásra, a konferenciákra miért volt szükség?

Így akarták megmutatni, hogy Oroszország is a modern világ része. Minden nemzetközi társaságnak volt egy tíz-tizenkét tagú irányító tanácsa, amelyben nekik is dukált két-három vezetőségi poszt.

Ez egy hatalmi játszma volt?

Igen, pontosan.

Valójában nem változtattak semmit a rendszeren?

De nem ám. Azonban benne voltak, így azt mondhatták, hogy „mi is élenjáró emberek vagyunk, mi is részt veszünk ezen. Nem vagyunk elmaradottak, ugyanolyanok vagyunk, mint ti.”

Ezt nem tetted szóvá?

De azt sem szégyelltem, hogy ehhez a világhoz tartozom, amelyben máma is vagyok. A két másik szövetség elnöke közül az egyik egy nagyon tisztelt francia legfelsőbb bírósági tanácselnök volt, aki egész életében csak egy könyvet írt, azt azonban folyamatosan javította, csiszolta. A könyvet lefordították száz nyelvre. Soha semmi többet nem írt, de minden új kiadásnál tíz-tizenöt szót megváltoztatott. Aranyos, nagy tudós ember volt, nagyon tiszteltem. A másik elnök a Rennes-i Egyetem egyik dékánja volt, Buza úr, a büntetőtudományok társaságának választott elnöke. E társaságok igazgatótanácsában mindig volt két-három szovjet tag is, akiknek a szavazatára számítani lehetett, amikor újra vá-

lasztásra került a sor. Nekik politikai érdekükben állt jóban lenni a meghívóikkal, míg az én világomban nem volt ilyen. Mindenkinek föl kellett szólalnia. Életemben úgy nem szégyenkeztem, mint akkor.

A főbíró nem mondott semmi rémeset. De a főjogász, aki egy igen eminens valaki volt, számított a szovjet támogatásra a társaságán belül. Sokszor meghívták a Szovjetunióba, és megsüvegelték. Azt mondta, „nagyon büszke vagyok arra, hogy itt vagyok a Szovjetunióban, amely az emberi jogok fellegvára”. Látom, velem szemben az asztalnál a cseh, a román meg a magyar delegátust, az orrukkal a levesestálban, megszegyenítve ülnek. Borzasztó volt, majdnem okádtam. Sokan voltak ilyenek a nyugatiak közül. Talpnyalók, piszkos módon a saját érdekeiket szolgálva. És az oroszok nem buták. Pontosan értették, hogy ez miért mond olyat, és miért mond olyat.

Lenin úgy nevezte ezeket az embereket, hogy „hasznos idioták”.

Ez végtelenül megszegyenítő volt. Én voltam a harmadik felszólaló.

És te mit mondtál?

Azt mondtam, nagyon örülök, hogy itt lehetek, és részt vehetek ezen a tudományos konferencián, mert a kriminológia egy társadalomtudomány, amely a tudományos kódexek alapján funkcionál, és a tudomány oszthatatlan. Nem mondtam, hogy a tudomány a haladás szolgálatában áll, csak annyit, hogy a tudomány az ész, az emberség szolgálatában áll. Ebben egyetértünk a kelet-európai kolóniákkal, magyarokkal, kelet-németekkel, oroszokkal.

Diplomata voltál.

Az igazat mondtam, amiben hittem is. Ezt kellett csinálni. Ennek volt köszönhető, hogy a becsületemet megtartottam, nem nyaltam nekik, így a nagybecsülésüket is kiérdemeltem. Tudták nagyon jól, hogy milyen az ő rezsimjük, azonban ez az övéké volt. Annak ellenére, hogy kriminológiai társaságként a legfiatalabb és legrongyosabb társaság voltunk, ugyanolyan volt a rangunk, mint a másik kettőnek, melyek elnökei legfelsőbb bírósági elnökök meg jogi kari dékánok voltak. A kriminológusok „keverék nép” volt, volt köztünk jogász, pszichológus, szociológus. Rongyos gárda volt ez, azonban én nem voltam rongyos.

A megbecsülés jele volt, hogy megkérdezték, mit szeretnék megnevezni Oroszországban. „Hát” – mondom – „a Kaukázust vagy a Távol-Keletet.” Mondták, hogy a Kaukázus nehéz, ott állandó bajok vol-

tak a cssecsenekkel. „De elvisszük Szamarkandba.” És egy gyönyörű utazást tettem, amely elérhetetlen volt.

Az is zárt terület volt.

Messze volt, napokat kellett utazni.

Ez tiszta turizmus volt, semmi szakmai nem volt benne?

Ez nekem mind szakma volt. Semmi turizmus. Üzbegisztán legfőbb ügyésze fogadott.

Elvitt a helyi börtönbe?

A börtönbe nem vitt el, csak egy nagy szállodába. Taskentben nem is volt több szálloda. Igen büszkén mondta, hogy „ezt mi, a büntetés-végrehajtás emberei építettük. Nézze meg, hogy milyen szép, milyen jó!” Így adta el a portékáját. Én meg hallgattam, mert újdonság volt. A profit elve olyan volt a Szovjetunióban, mint a paráznság a katolikus egyházban. Profitról szó se lehetett. Másként azonban nem lehetett az embereket motiválni, és emiatt állandóan bajban voltak.

Taskent után mi következett?

Eljutottam Szamarkandba, ahova kértem, hogy vigyenek el. Mint már kiderült, a szovjetek nem favorizálták a turizmust. Szamarkandban szálloda sem volt. Aki véletlenül odatévedt, azt elszállásolták. Szamarkand gyönyörű hely. Tamerlánnak volt a fővárosa, és olyan fantasztikusan szép mecsetek vannak, mint Iszfahánban. A piacon kérdezem, hogy van-e valami eladnivaló emléknek. Végül is kerestek, keresgéltek, és találtak pár sárkányt.

Szamarkand nagy élmény volt. A másik nagy élmény a tolmácsnőm volt. A tolmácsnők külön osztályt képeztek. Ők elvégeztek egy nyelvészeti főiskolát, tolmácsiskolát. Ez volt az egyetlen olyan társadalmi csoport, amely nem úgy nőtt ki, mint első generációs értelmiségi munkás-paraszt ivadék. A többen, akár legfőbb ügyész, akár legfőbb bírósági volt, mindig láttad, hogy az apja munkás, paraszt volt. Rá volt írva az orrukra, fizimiskailag, pszichológiailag. Azonban a tolmácsnőknél nem így volt, náluk láttad, hogy többgenerációs polgári családból származtak, akik valószínűleg kommunisták voltak a forradalom idején. Így nem irtották ki őket. A gyerekeik továbbtanulhattak a tolmácsiskolában, amely egy rangos intézmény volt.

Az első generációsok durva emberek voltak, de kitűnő jogászok. Általános kultúrájuk minimális volt. Akkor jelent meg az a híres regény a Gorkij parkról. Emlékeztek rá?

Persze.

Én fél tucatot vittem belőle Oroszországba, nem akartam többet, mert akkor elveszik. Be tudtam rakni a ruhák közé. Szétosztottam nekik, főügyészeknek meg főrendőröknek, hogy olvassák. Nagy örömet szerzett.

És ők mondogatták nekem, hogy „mondja meg ottan, a másik oldalon a politikus embereknek, hogy nagyon ügyesen beszéljenek velünk!” Mondták ők. „Sose feledje el, hogy mi keletiek vagyunk! És az arc nagyon sokat számít. Nem szabad rajtakapni senkit, hogy nem tudta vagy rosszul tudta. Vigyázzanak erre nagyon, mert nagyon sok jó kezdeményezés zátonyra futhat amiatt, hogy a másik sarokba szorítva érzi magát!”

A főügyész szomorúan azt mondta, hogy sajnos tohonya nép az orosz, saját magát kell fenékebe rúgnia, hogy mozduljon. „Mert lusták vagyunk. Nem vagyunk vállalkozó kedvűek, és féltősek vagyunk, tehát félig-meddig a magunk hibája, hogy ez, ami itt van, nem fejlődik. De hát mit csináljunk? Hát, már ilyenek vagyunk.” És elmesélte azt a híres esetet, amikor a bojárök írtak a svéd királynak, hogy küldjön egy herceget, mert nem képesek megegyezni egymás között, hogy ki legyen az uralkodó, pedig kell egy király, hogy valami rend legyen. Szóval ez bennük van, mert ezt azért megtanulják az iskolában.

Ugyanakkor büszkék voltak, nem voltak hajlandók térdet hajtani, mert hát az orosz kultúra az övék. És az orosz kultúra nagy.

Ki volt a tolmácsnőd?

A rangom miatt azt a tolmácsnőt rendelték mellém, aki az amerikaiaknak, a háromcsillagosoknak szokott tolmácsolni.

Persze nem szabad elfelejteni, hogy ezek a tolmácsnők jelentették is az egészet.

Ennek semmi jelentősége nem volt, mert semmi elárulnivalóm nem volt. Végtelenül összebarátkoztunk. Az egyiknek volt egy férje, aki rendőrezredes volt, és egy fia. Sok órát töltöttünk együtt, sose egyedül, hanem mindig a két-három ügyéssel, akik ott voltak, de nem tudtak franciául. Larissának hívták. Egy szép, szőke nő volt, 40–45 éves lehetett. Tetszetek a szattyáncsizmák nekem, de az üzbégeknek kicsi a lá-

buk, s nem találtam olyan csizmát, amely felment volna a lábamra. Egy évvel később Bécsben találkoztam újra Larisszával. Mondta, hogy van számomra valami meglepetése. Ma is meghat, ha visszaemlékszem arra, hogy átad egy pár szattyáncsizmát. Össze tudod a kettőt dörzsölni, amint a markodban van, olyan szattyán, még a talpa is szattyánból készült. Azt mondja, „emlékszem, hogy nem találtunk csizmát magának Szamarkandban, mert nagy lába van, de úgy láttam, nagyjából akkora, mint a férjemnek, hát arra mérettem föl, és csináltattam egyet, itt van.” És mindegyikben egy kis üveg vodka ajándékba. Hát igen, meghatott ez a kedvessége.

Bécsben voltunk, és sétáltunk a Kärtner utcán, volt ott egy nagy pipereüzlet. Megálltunk, és kértem, tegyen nekem egy nagy szívességet, válasszon egy-két krémet, amelyet a hölgyek szeretnek. Rám mosolygott, és szomorúan mondta, hogy „kedves, de magától nem.” „Miért nem?” „Mert nem tudom pótolni, ha elfogy. Szomorú leszek tőle.” Hát úgy elkeseredtem. Az istenverte, kurva rezsím! Érted? Mindenütt ilyen volt, a hiány rezsímje volt. Nem voltak képesek a minimális dolgokat sem az embereknek biztosítani. Szomorú voltam.

Te egyébként gondoltad valaha, hogy a szovjet rendszer össze fog omlani?

Nem. Bizony isten nem gondoltam. Azt mondtam Magyarországon is, hogy a szovjet uralom, mint a török hódoltság, százötven évig fog tartani, mert a túlsúlya olyan nagy, hogy nem tud magától összeomlani. Ez nem egy összeragasztott valami volt. Semmilyen külső oka nem volt annak, hogy a Szovjetunió széthulljon. Bizonyos körülmények véletlenül, belülről így hozták. Abban a pillanatban, amikor elindult egy folyamat, nem tudták kontrollálni, szétesett.

Aki ezt előre látta, az egyedül Amalrik volt, egy újságíró, aki a Szovjetunióban többször is ült börtönben a nézetei miatt. 1970-ben jelent meg a könyve, amelynek már a címében is azt kérdezte, hogy a Szovjetunió túléli-e az 1984-es évet. Amalrik hét évet tévedett, de a rendszer valóban összeomlott.

Térjünk át a kriminológiára! Nem volt kriminológus, de a bűnről mindent tudott, amit lehet. Michel Foucault-ra gondolunk. Ismerted őt?

Hogyne.

És milyen volt?

Nagyon érdekes figura volt, ritka tehetséges ember. Volt itt Montrealban. Teljesen kopasz, leborotvált feje volt. Amikor megszólalt, annyira át-

szellemülten beszélt, hogy mindenki tátott szájjal bámulta. Azt hiszem, homoszexuális volt, AIDS-ben halt meg. Körülnézett, hogy kivel lehet ismerkedni, s nálam kötött ki. Nagyon örvendtem. Meghívtam ebédelni, vacsorázni, beszélgettünk. Amikor kérdeztem, hogy másnap mit csinálunk, azt mondta, „nézze, minden percet, amit magával töltök, élvezek. De ha megengedi, én többet nem akarok beszélgetni, mert azért vagyok itt, hogy egy könyvet befejezzek. Nehezen megy a munka, nyugalomra van szükségem. Ha önnel töltök naponta két-három órát, nem leszek képes befejezni a könyvet, mert újabb meg újabb kérdések merülnek fel bennem. Nincs időm magára. Végtelenül sajnálom.” Ezt mondta, és elbúcsúztunk egymástól. Sose láttam többé. Hihetetlenül rokonszenves, csábító személyiség volt.

Volt valami, amelyben egyetértettetek?

Nem sok. Egészen más dolgokban hitt, mint én, de respektáltam őt. Nagy színész volt különben. Berkeley-ben előadást tartott a halálról. Két témája volt: a lélek és a halál. Képzelték el, nyáron ott volt vagy kétezer diák egy amfiteátrumban. Foucault kilépett a színpadra, lehajtotta a fejét, majd felemelte, s elkezdett beszélni a halálról. A diákok lélegzetüket visszafojtva hallgatták. És meg is halt nem sokkal utána.

Nézzük meg a kriminológiai rendszert, néhány elemében! Mi a véleményed a halálbüntetésről?

Katolikus keresztényként neveltek, s nagyon sokáig tartott, míg végül a halálbüntetés ellenzésének álláspontjára jutottam, míg sikerült a saját lelkiismeretem szerint megítélni a kérdést. A keresztény nevelésben nem az élet a legfőbb érték, hanem a hit és a vallás. Ezért a katolikus tanítás ma is nagyon ellenzi a halálbüntetés eltörlését, mert aki a másik életét elveszi vagy a közre veszedelmet jelent – gyerekekre, öregekre, gyengékre –, azt meg kell büntetni, ha szükséges, akkor el kell venni tőle az életét. A feleségem mindig is radikálisan a halálbüntetés ellen volt, s huszonöt-harminc éve ellenzem én is. Számomra a perdöntő érv nem filozófiai volt, mert ott mindig megmarad az alapvető állítás, hogy az élet a legfőbb érték, és aki életet vesz el, annak halállal kell lakolnia bűnéért, mert az áldozatoknak tudniuk és érezniük kell, hogy igazságot tettek. Ez egy fontos érv, amelyet én honorálok. Azóta azonban kiderült, hogy egy csomó embert ártatlanul ítélték halálra. Egyeseket ki is végeztek, mások még megérték, hogy kiderült az igazság, és megtalálták az igazi elkövetőt. Körülbelül huszonöt éve ez mindennapos tapasztalat, amely miatt azonnal

elhagytam a halálbüntetés támogatóinak körét, mondván, hogy ez a körülmény önmagában is elég érv amellet, hogy ne legyen halálbüntetés. Mert az visszacsinálhatatlan. Szóval abolicionista lettem, de ilyen formán. Nem filozófiai, hanem gyakorlati alapon.

Ez azt jelenti, hogy azoknak, akiket egyébként halálra ítélték volna, életük végéig börtönben kell lenniük, vagy pedig életük végén ki lehet őket eresztetni?

Ez egy másik fejezet. Sokat gondolkodtam erről, és sok szemináriumot is tartottam a hosszú büntetésekről. Klinikai pszichológiai kutatásokkal kimutattuk, hogy az emberi élet előrehaladtával a veszélyesség eleinte nő, majd 45–50 éves kortól a görbe lefelé ível. Mi értelme valakit drága pénzért börtönben tartani, amikor minimális az esély arra, hogy a kintléte veszélyt jelent a társadalomra? Ez ma is vita tárgya a kriminológiában, a vélemények megoszlanak. Ezen kutatások számát megdupláznám, hogy minél pontosabb és hihetőbb képet fessenek. A veszélyességet számításba kell venni, amikor felügyelet alatt kiengedjük az embereket. Nagyon kell vigyázni. Rengeteg lelkes ember van a pszichológusok és az orvos pszichológusok között. Volt nekem egy nagyon jó barátom, aki briliáns ember volt, igen fiatalon lett egy nagy intézmény igazgatója Vesztfáliában. Nem a halálraítélteket, hanem az elmebetegnek nyilvánítottakat tartották az intézményben. Ez volt az egyik legnagyobb „Lipótmezeje” Nyugat-Németországnak. A barátomnak az volt a filozófiája, hogy az embereket minél hamarabb vissza kell engedni a közösségbe, hogy ott újra szocializálódjanak, a közösség újra megtanítsa őket, hogyan kell élniük emberek között. Tehát fiatal korában, negyvenévesen került egy nagyon felelős pozícióba. Kiengedett valakit, aki szexuális bűnöző volt, s amint átment a sorompókon, megerőszkolt egy kislányt. Majdnem meglincselték a helybeliek, akik persze ellene voltak ezeknek a kísérleteknek. Azonban ő – lelkes ember lévén – megpróbálta meggyőzni őket, de kudarcot vallott. Tekintve, hogy ő volt hatalmon, megpróbálhatta a kísérletet, amely így végződött. Lemondott, el kellett menekülnie.

A szexuális bűncselekmények különlegesen érzékeny területet képeznek.

Feltétlenül. Azonban az elvről is szó van. A kérdés az, hogy milyen mélyreható a rehabilitáció, és mennyire hatékony a pszichológiai intervenció. Nem olyan mélyreható, mint az ember gondolná. Az egyik szemináriumi sorozatban csináltam egy kriminálpszichológiai kísérletet. Felvettünk hét esetet videóra. Minden egyes esetet megnéztünk több

neves pszichológussal és pszichiáterrel, akik különböző iskolákhoz tartoznak. Az egyes szakértők nem hallották egymást. Mindegyiküket arra kértük, hogy mondjanak szakvéleményt, állítsák fel a diagnózist. Még ma is futkározik a hideg a hátamon, amikor a kísérlet eredményére gondolok. Minden diagnózist intelligensen argumentáltak, de a szakvélemények rettenetesen szórtak. Én nem akarnék ezeknek a szakértőknek a kezébe kerülni.

Lehetséges-e a rehabilitáció vagy sem?

A svédek jártak élen azon gondolat képviselésében, hogy a rehabilitáció fő színtere maga a társadalom. E nézet jegyében teljesen átalakították a büntetőkódexet.

Lombroso idejében szó sem volt rehabilitációról. Aki gyilkolt, azt kivégezték, aki bűncselekményt követett el, azt börtönbe zárták, elszigetelték a társadalomtól.

Amikor a kivégzési hullám elhalt, akkor abban kezdtek bízni, hogy a büntető apparátusnak sikerül megmutatnia, a bűncselekményt elkövető ember visszavezethető a társadalomba. Éppen Svédországban voltam, amikor csúcspontján tartott a vita. Beszélgettem a főpszichiáterrel, s láttam, hogy az irodája tele van aktákkal. Kérdezem, hogy ki elemzi ezeket az aktákat. Azt mondta, senki. A bírák lába alól kihúzták a talajt. Mihelyt valaki kívül esett a szociológiailag normálisnak tekinthető kategórián, a bíró a szakértőt kérdezte, hogy mi várható. Visszaeső lesz a vádlottból vagy sem? A bíró elhárította magától a felelősséget, mondván, hogy ő a jog alkalmazásához ért, és nem pszichológus. Majd megbuktak a pártok, amelyek a társadalom rehabilitációs erejében hittek, s visszajöttek a régi büntetőkódexek.

Hogyan látod, lehetséges a rehabilitáció, vagy csak egy idea?

A rehabilitáció lehetséges. Minden esetben meg kell próbálni. Emberségesen kell a büntetéseket kimérni és végrehajtani. De nem hiszem, hogy a büntetésre ne lenne szükség. A túlzott szigor éppúgy visszaüt, mint a túlzott engedékenység. A hollandok mindkét végletben élen jártak. Egykor ők voltak a legszigorúbbak, majd átestek a ló túlsó oldalára. Éppen engedékeny kormány volt hatalmon, amikor nekiláttak új börtönök építésének. Modern börtönöket építettek, valóságos villákat, amelyekben tíz-tizenkét elítélt lakott. Gazdag ország, telt rá, hogy ilyen villákat építsenek, amelyekben még uszoda is volt. És amikor ez a börtön-üdü-

lőtelep elkészült, a kormányt lecserezték. A nép fölháborodott, és kiszavazta a kormánypártot a hatalomból. Patthelyzet alakult ki, az új börtönök készen voltak, de a nép ezt nem tartotta helyesnek. A felelősséget persze senki sem vállalta.

Mi a különbség az európai, a nyugat-európai és az amerikai büntetés-végrehajtás között?

Az amerikaiak már Tocqueville idején bevezették azt a kifejezést, hogy „correction”, amely egy kétértelmű szó. Egyik értelmezése szerint a büntetés – lényege szerint – helyreállítás, kijavítás. De azt is magában hordozza, hogy nincsenek testi büntetések. Nincs deres, korbács. Nincs kegyetlenség.

Dukakis, a demokraták elnökjelöltje abba bukott bele, hogy kormányzóként kieresztette Willie Hortont a börtönből, aki nyomban gyilkolt. Politikai kontextusba helyezve a büntető igazságszolgáltatás dilemmái megoldhatatlanok.

Milyen az európai rendszer?

Az európai rendszer sokkal konzervatívabb, ott nagyon nehezen változtatnak. Vegyük a francia példát, ezt ismerem a legjobban belülről is. Ők abba a szerencsétlen helyzetbe kerültek, hogy hosszú ideig nem építettek börtönöket, mert a francia baloldal egyik frakciója azt mondta, hogy nincs rájuk szükség. Sokba kerülnek, és akármilyen luxusbörtönt is tervezel, mindig megtelnek. Ergo nincs börtönépítés, mivel a börtön is olyan, mint a medence, amelybe állandóan csöpög a víz: végül mindig megtelik. Hús-huszonöt éven keresztül nem építettek Franciaországban egyetlen fogházat sem, úgyhogy a meglévők telítődtek. Az emberek egymás hegyén-hátán voltak, és nemcsak az elítéltek szenvedtek, hanem a szerencsétlen börtönőrök is. A börtön olyan, mint a kórház, már a szagát érzed. Mindnek egyforma szaga van, tudod? És vannak variánsok, Dél-Amerikában például, ahol senki nem tudja, hogy hány ember van egy börtönben, ötszáz vagy ezeröttszáz, mert senki nem számolja meg őket. Volt egy főember Mexikóban, aki a muzsika javító hatásában hitt. Bachot szerette, s azt gondolta, hogy majd az elítéltek és a börtönőrök is szeretni fogják. Óriási volt a börtön, kétezer ember volt benne, s mindenütt a Brandenburgi versenyeket lehetett hallani. Akik innen kikerültek, világgá szaladtak, amint meghallották Bach zenéjét.

De visszajöve a komolyabb országokba, Franciaországban azt látom, hogy most újra kezdenek börtönöket építeni, mert lázadások vol-

tak, és a börtönőrök szakszervezetei tiltakoztak. Az elítélteket és a börtönőröket egyaránt megnyomorítja a börtön. A börtönőrök nincsenek megfizetve, túl vannak terhelve. Mitterrand alatt nem építettek börtönöket, mert az volt az idea, hogy a börtön vonzza az elítélteket. Ha nincs börtön, nincs rab sem.

Ezek szerint a bűncselekmények elkövetőit nem kell elítélni?

Ezt Krémer Balázstól kérdezd meg, akit te ismersz Magyarországon! Kérdezd meg tőle! Egyszer Magyarországon elcsípett, és azt mondta, „gyere velem, és majd megmutatom az összes nyomortelepét Magyarországon!” Nógrádban, Balassagyarmat környékén jártunk. Sose felejttem el. Hogyha szociológus vagy, és egy ilyen társad karmába kerülsz, mint amilyen Krémer Balázs, és vele töltesz két-három hetet Magyarországon, hát a hideg kilel életed végéig attól, amit láttál. Mert a cigánytelepektől a börtönökig mindenhová elvisz, és megmutatja az összes gennyes sebet. Érted? Az a szerencse, hogy a kriminológiai univerzumban nemcsak szociológusok vannak, hanem bírók, ügyészek, főrendőrök is, akik értik a kultúrát, a jóllét szabályait, és kiváló vendéglőkbe, szállodákba visznek el, amelyek a minőségi élet velejárói. De ha Balázs karmai közé kerülsz, akkor zsíros kenyeret eszel naponta egyszer, s azt is nehezen kapod meg. Annyi szörnyűséget látsz, hogy utána nem tudsz aludni.

Úgy látod tehát, hogy van bűnözés, amely miatt van büntetés és büntetés-végrehajtás, de nincs szükség életfogytiglanra és halálbüntetésre, mert egy bizonyos életkor után a bűnisméltés, a visszaesés valószínűtlen?

Igen, az elítélteket feltételes szabadságra kell bocsátani bizonyos kor után. Ebben a tudomány segíthet. Megfelelő adatbázisok birtokában matematikai-statisztikai módszerekkel ki lehet számítani a valószínűségeket. A bizonyosság sosem százszázalékos, de egy adott valószínűségi szint esetén érdemes a szabadon engedés kockázatát vállalni. Én a kriminológiát ebbe az irányba nyomom. Emberségesség, de angelizmus nélkül.

Mit értesz angelizmuson?

Amikor nem akarsz büntetni, mindent megbocsátasz, mindent elnézel, mindent megértesz. Áldozatnak tartod a bűnözőt. Egészen addig, amíg magad is egy bűncselekmény áldozatává nem válsz. Már idéztem a mestert, aki börtönbéli tapasztalatai alapján arra figyelmeztetett, hogy

akik a börtönben ülnek, azok nem mind a társadalom áldozatai. Vannak köztük nagyon gonosz emberek. Ezzel együtt meggyőződésem, hogy a tudás, a szociológia nélkülözhetetlen a bűnözéssel kapcsolatos problémák kezelésében.

Nő vagy csökken a bűnözés?

Ez egy egymillió dolláros kérdés. Aki tudja rá a választ, egymillió dollárt nyer. A *The Economist* jelentéséből tudható, hogy az elmúlt években csökkent a nagyvárosi bűnözés. Ezen mindenki meglepődött, mert élből az volt a feltevés, hogy a bűnözés mindig növekszik.

Egyszer csak elkezdett tehát csökkenni. Senki se tudta, mi ennek az oka. Volt, aki azt mondta, hogy a csökkenést a rendőrség munkája eredményezi. Akik ezt mondták, a közösségi rendőrségre gondoltak, amelyet sokkal hasznosabbnak tartottak, mint a centralizált rendőrséget. Mások úgy vélekedtek, a csökkenés a bírónak köszönhető, akik a korábbiakhoz képest sokkal szigorúbb ítéleteket hoztak. Mindenki más okra hivatkozott. A demográfusok arra mutattak rá, hogy kevesebb a fiatal, s emiatt kevesebb a bűnöző is. Előre azonban senki sem látta, hogy a bűnözés csökkenni fog, ami nem marad következmények nélkül, hiszen ha kevesebb a bűnöző, akkor kevesebb rendőrre, ügyészre, büntetőbíróra van szükség. A szociálpolitikai rendszeren is változtatni kell. Mindennek komoly költségvetési hatásai vannak, nem babra megy a játék. A politikusok sorsa múlhat ezeken az ügyeken: megválasztják vagy megbuktatják-e őket a választók.

Mi a közösségi rendőrség (community policing)?

Lámfalussyra azt mondják, ő az euró atyja. Rám meg azt, hogy én vagyok a community policing atyja. Ez nem igaz, de az igen, hogy azok közé tartozom, akik a kísérletezést szorgalmazták, hogy minél változatosabb módszereket próbáljanak ki és alkalmazzanak a bűnüldözésben, a büntető igazságszolgáltatásban, a rehabilitációban. A közösségi rendőrségnek az a lényege, hogy leépíted a központi vezetést, és a rendőröket a helyi vezetés alá helyezed. A kerületi polgármester alá tartozik a rendőrfőnök, aki először is kiszállítja az autóból a rendőröket. Gyalogolnak. A lakossággal beszélgetnek. A lakosságba integrálják őket.

Ezt nem te találtad ki?

Nem. Én nyomtam, sulykoltam, mint minden ilyen újdonságot. Tekintve, hogy ismertebb a nevem, úgy terjedt el, hogy én találtam ki. Meg is hívtak sokfelé.

De nem oldottátok meg a problémát.

Hallgattak engem, mint Mózeszt a zsidók. Próbáltam elmagyarázni, hogy nem én találtam ki, csak egyike vagyok azoknak, akik szerint ez a szervezeti mód jobb, mint a centralizált.

Hol vezették be a community policinget?

Nagyon sok helyen. Azt hiszem, Magyarországon is vannak ennek a rendszernek lelkes követői, de ott még mindig egységes rendőrségi szervezeti rendszer van. Magyarország konzervatív hely. De majdnem minden európai országban bevezették. A baj ott volt, amikor ebből is elvet csináltak. Amikor a balosok kerülnek hatalomra, akik filozopterek, miattuk fut zátonyra nagyon sok kísérletezés, mert százszázalékosan akarják az elvet érvényesíteni, és az persze nem megy. De ha módjával csinálod, tehát intelligensen, lépésről lépésre haladva, és minden megtett lépés után az eredményeket kiértékelve, akkor működik. Semmi ok nincs rá, hogy ne próbáljátok ki a közösségi rendőrséget Magyarországon is.

Mi a véleményed a New York-i módszerről, amelyet Giuliani vezetett be?

Ez a „stop and frisk” módszer, amelynek lényege, hogy amikor egy rendőr gyanús mozgást észlel, azonnal közbeavatkozik, intézkedik. Ez volt az elv a szocializmusban is. New Yorkban a módszer eredményeként eltűntek a Times Square környékéről azok, akik potenciálisan bűnözhettek.

Nagy hatása volt, de az emberjogi ellenvetések hamar megakasztozták, ugyanis a legtöbb ember, akit „friskeltek”, fekete volt. Ezért vezették be azt a jogszabályt, miszerint ha tettenéréskor a rendőr hátulról lő rá a fegyveres elkövetőre, törvény elé állítják. Tehát csak azt ismerik el, hogyha a gyanúsítottnak fegyvere van, és szemben áll vele. Volt egy időszak Manhattanben, amikor veszélyes volt kimozdulni a szállodából, ahol laktál. Nem tartott sokáig, azt hiszem, két-három évig, de ez alatt valóban olyan veszélyes volt utcára menni, mint a háborúban. Akkor kezdődött a változás, amelynek eredményeként a négerek afro-amerikaiak lettek. Elkezdődött a lelki fölszabadulásuk, melynek során morálisan és a gyakorlatban is megfizették a fehérekkel a rabszolgaságot. Ha ilyen „gazemberek” lettek, az a fehérek hibája, mert a fehérek tették azzá őket.

A kisebbségek körében gyakoribb a bűnözés?

Nem gyakoribb. A chicagói iskola már a múlt század harmincas éveiben kimutatta, hogy az első generációs emigránsok körében sokkal kisebb a bűnözés, mint a velük szociológiai szempontból megegyező honos csoportokban.

A börtönpopuláció összetétele nem ezt mutatja.

A második és a harmadik generációval van probléma. Akik légüres térben vannak, már nem tartják érvényesnek a szüleik normáit, de még nem interiorizálták az új, befogadó társadalom normáit sem. Itt nagy teret nyílik a bevándorló családokkal foglalkozó szociális munkások számára.

Miért vannak az amerikai börtönökben a feketék felülreprezentálva?

A legutóbbi népszámlálás alkalmával kiderült, hogy Amerikában hiányzik három- vagy négy milliő ember. Keresték, hogy hol vannak, és kiderült, hogy a négy milliő hiányzó fekete. Kétszáz millió közülük rabként volt a börtönben, további kétszáz millió pedig börtönőrként. Mind a börtönpopulációban volt: vagy fogvatartottként, vagy a rabokat felügyelve. Így megtalálták azt a négy milliőt, ami hiányzott a kimutatásokból. Ezek voltak ugye félreállítva. Ez jelentősen csökkent az utolsó, nem tudom pontosan, két-három generációban, de még mindig megvan. És világos, hogy a rendőrök figyelme elsősorban nem a parfümös, csokornyakkendő urakra irányul, hanem azokra, akik rongyos ruhában vannak, és látszik rajtuk, hogy éhesek, enni akarnak. A rendőrök előszere-ttel igazoltatják az ilyeneket, és amint lehet, elcsípi őket. Itt jön be a képbe a profilírozás.

Ez az a szó, amit az egyik oldalon elkerülhetetlennek tartanak, a másikon elfogadhatatlannak.

Úgy hozta a sors, hogy megismerkedtem azzal az FBI-nyomozóval, aki ezt föltaálta. Nagyon ravasz, eszes, de teljesen műveletlen ember volt. Mind a ketten előadók voltunk egy Córdobában megrendezett konferencián. Fogalma sem volt, hogy Córdoba történelmileg és kulturálisan milyen fantasztikus hely. (Texasban nem voltak rómaiak, arabok, zsidók.) Később egész szekciója lett az FBI-nak, ahol arra képezték ki az embereket, hogy rád nézve a füled formájából is meg tudják állapítani, ludas lehetsz-e valamiben vagy sem. Amerikában a rendőrség decentra-

lizált, de ott van az FBI, amelyre az összes rendőrség épül. Amikor én elkezdtem működni, akkor az amerikaiak számára csak Amerika létezett.

Más nem is érdekelte őket.

Valóban nem. Így lettem én majd' tíz éven keresztül az amerikai rendőrség külügyi szolgálata, mert én tudtam, hogy mi van Amerikán kívül a világban. Az elnök felállított egy tanácsadó testületet, amelynek tagjai közé bevették az összes épkézláb egyetemi vagy kutató embert, hogy megnézzék, mik a tudományos eredmények, mi az, ami használható, és mi az, ami nem. Ezt követően az volt a feladatunk, hogy megmondjuk, mit kell még kutatni, mit kell még kitalálni, hogy jobb legyen a bűnmegelőzés és a közbiztonság. Az volt a megállapításunk, hogy a régi struktúrából nem jönnek létre új megoldások, ezért új utakat kell keresni. Akkoriban hetente jártam Washingtonba, ingáztam Montreal és Washington között. Érdekes tapasztalat volt számomra, hogy mindig szavaznunk kellett, de sosem számolták meg a szavazatokat. Fülre ment, mikor mi volt a hangosabb, az igen vagy a nem.

Lett valami gyakorlati következménye ennek?

Valami lett. Rengeteg pénzbe került, eltartott pár hónapig. Volt még egy igen jó barátom Philadelphiából, aki a társaival óriási kutatási támogatást kapott. Ekkor tört be az az új kriminológiai iskola, a longitudinális, amely rengeteg pénzbe került. Össze kellett szedni a gyerekkori bűnözési adatokat, és végignézni mindenkinek az életét, egészen a végéig, amíg föl nem akasztották, hogy mi lett belőle, és mindeközben elkülöníteni a visszaesőket. Volt, aki megjavult, volt, aki nem. Volt két olasz származású fiú, az egyikből érsek lett, a másiktól meg akasztott. És ő vigasztalta az akasztófa alatt a fivéréét. Ezt tudományosan kellett bizonyítani. Óriási pénzbe került mindenkit megtalálni valahol New Jerseyben, akit egyszer becsuktak, hogy harminc év múltán mi lett vele, hova került, él-e vagy meghalt.

És jutottak valamilyen használható következtetésre, hogy kiből lesz bűnöző, és ki javul meg?

Azon kívül, amit a józan ész diktál, nem sokra mentek, de rengeteg pénzt fizettek ki érte. Az én barátom, Marvin Wolfgang, aki kicsit idősebb volt nálam, és nagyon okos gyerek, a philadelphiai egyetemen különböző komplikált indexeket talált ki arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet mérni a veszélyességet, de gyakorlati eredmény kevés volt. Akik

.....

azt gondolták, hogy ez a megoldás, tévedtek. Én soha nem gondoltam, hogy a radikális megoldások jók. Miért? Mert – ahogy az egyik baloldali francia írta – „Szabót ne olvassad, mert posztulálja az emberi természetet. Aki így tesz, érdektelen, miket fecseg össze. Annak nincs teteje.” Engem soha nem vitt el a lelkesedés, meg az árvíz.

Mi lehet a végkövetkeztetés? Mi az út, amelyen járunk?

Sziszifuszt azzal büntették az istenek, hogy egy hatalmas követ mindennap felgurítson egy hegy tetejére, azonban mielőtt felérne vele a csúcra, a kő mindig visszagördül.

Sziszifuszi úton járunk.

II. Szakmai interjú

(Részlet Marcel Fournier: *Entretiens avec Denis Szabo című interjúkötetéből*⁵)

Betekinthetett a büntetőjog, illetve az elmeorvostan világába... Miért nem maradt a szociológiánál?

Amikor a kriminológia mellett döntöttem, határozottan tudtam, hogy nem maradhatok a szociológiánál. Új intézményi platformot kellett kialakítani, amely interdiszciplináris jellegű, és még kialakulatlan szókinccsel rendelkezik, „újra fel kellett találni” a kriminológiát mint humán, társadalom- és politikatudományt.

Az Egyesült Államokban azonban a kriminológiaoktatást leggyakrabban a szociológia tanszékek szervezték, a szociológia ágazataként.

Pontosan. És ez itt is így volt, amikor én megérkeztem. Ha mára már megváltozott, akkor az részben nekem köszönhető. Olyan ez, mint Kleopátra orra. Nem volt megírva a csillagokban, de érzékelhető és végrehajtható volt, már amennyire beleveti magát az ember szívvel-lélekkel, képzettséggel és a szükséges tehetséggel. Álszerénység nélkül mondhatom, így volt. A mi munkásságunk eredménye, hogy intézményeket létesítenek szerte az országban. A mi régi tanítványaink alapították, szervezték és irányították kezdetben őket Vancouverben és Ottawában. Torontóban csak mester- és doktori képzés van. Az Egyesült Államokban is mintegy tucatnyi intézet létesült. De mi voltunk az elsők! A Berkeley-n és a Cambridge-en 1960-ban vezették be, akkor, amikor mi. És ön is tudja, hogy mi a Montreali Egyetem a Cambridge-hez és a Berkeley-hez képest! Vannak érdemeink! Ami engem illet, szerencsére – lekopogom – mérsékelten jó szociológus voltam. A szociológia az ösztönös megérzések felé irányított, és megtanított a teoretikus helyett a gyakorlati érvelésre. Ez tette lehetővé, hogy elhagyhassam Magyarországot, mivel nem vártam sokat sem Lenintől, sem Sztálintól, sem a fiatal, sem az idős Marxtól. Arendt-hez és Aronhoz hasonlóan azt vallottam, hogy a

⁵ Marcel FOURNIER: *Entretiens avec Denis Szabo. Fondation et fondements de la criminologie*, Montreal, Éditions Liber, 1998. Szerzői engedéllyel átvéve: 95–184. (Fordította: MURÁNYI Fanni.)

világ totalitárius rendszerek (náci, kommunista) és demokráciák különböző formáira oszlik.

Ebben az időszakban erősen kötődtem ahhoz az észak-amerikai generációhoz – hiszen egyetlen hónap sem telt el anélkül, hogy ne fordultam volna meg Washingtonban, New Yorkban vagy Chicagóban –, a csoporthoz, amelyben a szociológusok büntetőjogászokkal vegyültek. A Harvard, Columbia, Ann Arbor, Michigan és Berkeley neves szociológusai a büntető igazságszolgáltatás és a bűnözés tudományos vizsgálatához minden eszközzel rendelkeztek, de sejtelmük sem volt arról, hol gyökereznek a problémák. Ez azzal magyarázható, hogy soha nem tették be a lábukat sem egy bíróságra, sem egy börtönbe. Velük ellentétben a gyakorló jogászok ismerték a problémákat, de nem volt azok azonosítására szolgáló tudományos módszerük. Később, a hetvenes években a kortárs kriminológia szép lassan a társadalom- és politikatudomány, a pszichológia, a büntetőjog és a büntetési gyakorlatok határterületévé fejlődött Észak-Amerikában.

A következő anekdota jól tükrözi a jog és a társadalomtudományok feszült, ambivalens viszonyát. Egyik alkalommal egy olyan intézkedést támogattam, amely hatékonyabbá és méltányosabbá téve a büntető igazságszolgáltatást, jelentősen javította volna a rendszer működését. Fő érvem a következő volt: egy-egy alrendszer működését elemezve a tudományos módszer reformlehetőségekre „következtet”. Egy engem hallgató magas rangú bíró ironikus mosollyal reagált erre: „Kedves barátom, a fellebbviteli bíróság elnöke az, aki eldönti, hogy mi az igazságos, méltányos és közérdeket szolgáló.” Tehát a bírósági elnök az a személy, aki észleli a problémát és nem holmi kriminológus a becslésen alapuló, kétséges kutatási módszereivel.

A bűnözés szociológiai elméletei akkor terjedtek el az Egyesült Államokban – chicagói iskola, Merton –, Olaszországban, Franciaországban. Ön hogyan viszonyult ezekhez az elméletekhez?

Én már Európában amerikanizálódtam, egészen közel kerültem az amerikai szociológiaelméletekhez. Vagyis enciklopédikus gondolkodó voltam, ami Szalai-örökség. Szalai osztrák–német tapasztalatokkal rendelkező marxista; történész, filozófus, pszichoanalitikus és szociológus is volt egyben. Én mindezt kritika nélkül magamba szívtam. Ezzel együtt, ha kama-toztattam volna a tudásomat, bármelyik amerikai egyetemen végezhettem volna. Bár még erősen ragaszkodtam az európai elméleti képzéshez, a gyakorlatban már az észak-amerikai irányzatot képviseltem.

Felvállaltam ezt a két irányzatot. Az első tanítványaim, akiket meggyőztem arról, hogy folytassanak kriminológiai tanulmányokat, mind klasszikus képzésben részesült *bona fide*⁶ szociológusok voltak. Azonban én nagyon erősködtem, hogy itt ne csak szociológia legyen. Úgy gondoltam, hogy ki kell egészülnie még egyharmad résznyi lélektannal és egyharmad résznyi jogi ismeretekkel. Miként a szociológia a biológia, a filozófia és a történelem kölcsönhatásából jött létre, úgy véltem, hogy a kriminológia a szociológia, a büntetőjog és az elmekórtan találkozásából fog megszületni. A majonéz elkészítéséhez is az összes hozzávaló szükséges.

A tanári kar kialakításában a legnagyobb nehézséget a jog oktatása jelentette, mivel még a jogi karnak sem volt büntetőjogász oktatója. Végül sikerült megnyernem Montreal büntetőjoggal foglalkozó legjobb gyakorlati szakembereinek egyikét, Jacques Bellemare-t, aki Montreal ügyésze volt, majd később a jogi kar dékánja. Igazi kultúrember volt. Addig jártam a nyakára, míg végül elfogadta a teljes állásra szóló meghívásomat. A jogi kar már régóta pályázott rá, és amikor értesült erről, ott is azonnal alkalmazták...

Ezen nehézségek ismeretében rá kellett szánnom magam arra, hogy európai jogászokat hívjak oktatni, annak minden hátrányával együtt. Hiszen az európai jog nagyon különbözik a szokásjogtól! Valójában újra kellett volna tanulniuk a jogot. Sikertelen ajánlatokat tettem. Összegzésül elmondható, hogy a jogi ismeretek oktatása gyenge lábakon állt.

Emlékszik azokra, akiket meghívott?

José Rico a doktoriját Spanyolországban szerezte, de Franciaországban is járt egyetemre. Ő nálunk folytatta a pályafutását. Ezzel Fattah egyiptomi származású ügyész Bécsben kezdte meg a doktori tanulmányait, ahol a neves Grassbergernél hallgatott kriminológiát. Kiemelkedő kutatóvá vált, és az ő nevéhez köthető a vancouveri Simon Fraser Egyetem kriminológiai képzésének megalapítása. Ő kivételesen a klasszikus kriminológia irányába mozdult el, a viktimológia kulcsfigurájaként tekintünk rá. Nem tudtam a büntetőjog problémaköre felé irányítani a figyelmét. Ez a jogi karnak sem sikerült: Jacques Bellemare után az új generációt a kivételesen tehetséges Jacques Fortin képviselte, akinek – negyvenöt éves korában bekövetkezett – halála nagy veszteség volt

⁶ Jóhiszemű.

a büntetőjognak. Újra kellett tehát kezdeni, és várni egy újabb generációra. Elmondható, hogy nagyon nehezen tudtam olyan jogászokat hívni az egyetemre, akik oktatók és kutatók is egyben.

Emellett voltak más nehézségek, amelyek az általam kitalált és felépített kriminológiaoktatás bizonytalanságából adódtak: minden oktatói kinevezés a kari tanács feladata volt, ahol ez természetesen óriási feszültséget keltett, részben pénzügyi okok miatt, ami teljesen érthető, hiszen a költségvetési fegyelem miatt egy új diszciplína létrehozása megszorításokat eredményezett, részben pedig ideológiai okokból kifolyólag. Segítettem például Jacques Dofny jó barátom felvételét, akit Európában ismertem meg abban az időben, amikor Norbert Lacoste próbálta felépíteni a szociológiát. Márpedig Dofny baloldali volt, ezért elvből tartózkodott a kriminológusoktól. A tudomány „gyanúsnak” számított. A kriminológia gyakorlati jellege miatt társadalmetikai és erkölcsstani kérdéseket vetett fel bizonyos érzékenységek miatt.

De ehhez nem kellett feltétlenül baloldalinak lenni. Például egy régi szociológus barátom, Donald Cressey, a Santa Barbara-i egyetem társadalomtudományi karának dékánja, aki a gazdasági bűnözés szakértőjeként egy híres kézikönyv szerzője, soha nem akarta felcserélni a szociológia tanszéket a kriminológiával, mivel az „this mixing up with police, you know, I don't like it.”⁷ Tehát elmondható, hogy az a liberális szociológus is lehetett ugyanúgy érzékeny, aki azt vallotta, hogy a kriminológia a gyakorlatban mindig szorosan kötődik az igazságszolgáltatáshoz és a rendőrséghez. Szerencsére nem mindenki osztotta ezt a véleményt, hiszen akkor nem beszélhattünk volna kriminológiáról. Akkoriban az jelentette a legnagyobb problémát, hogy útnak engedjék az első olyan szakembereket, akik kriminológusnak vallják magukat, és hajlandók az eredeti kutatási területüktől elrugaszkodni.

Kezdetben felajánlották, hozzunk létre egy kutatóközpontot, hogy lássák a gyakorlatban, vajon a tanaink működőképesekek-e. Az ötlet érdekes volt, de csapdát rejtett. Az egyetemen végzett kutatómunka bizonytalan állás, ezzel szemben, ha mindez fokozatszerzéssel vagy diplomával párosul, akkor gyakorlatilag elmozdíthatatlanok vagyunk. Így aztán a többi társadalomtudományhoz hasonlóan mindenképpen minősítést kellett szerezni. Amennyiben a kriminológia alkalmazott tudomány, az embereknek kötniük kell azt a büntető igazságszolgáltatáshoz. Nem szabad elfelejteni, hogy én már át voltam itatva a „változás

⁷ „Ez keveredik a rendőrséggel, tudod, én ezt nem szeretem.”

ügynöke” szociológusfogalmával. Ahhoz, hogy az igazságszolgáltatásnak jövője legyen, az általam, ebben a szellemiségben képzetteket nem volt szabad kitenni annak a kísértésnek, hogy máshol fussanak be karriert. A szociális szféra és a pszichológia megannyi elhelyezkedési lehetőséget kínált a jóléti állam kiépítése idején. Mivel nem áldozunk többet a büntető igazságszolgáltatásra, ahol a munka eleve nehezebb és kevésbé megbecsült, elkerülhetetlen a szakemberek elvesztése. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy a pszichológusok és szociális munkások elhagyják a büntető igazságszolgáltatást, mihelyt máshol el tudnak helyezkedni. Olyan kriminológusokat kellett képezni, akik nem hagyják cserben a tudományt, akik nem adják fel az elveiket, és képesek kiállni azért, hogy elfogadtassák a változtatásokat a büntető igazságszolgáltatás területén egy egységes rendszer megteremtése érdekében.

Ebben a szellemben alapították meg a mester-, majd a doktori képzést. A hatvanas évek közepén a dolgok helyreálltak, és a reformok megmozgatták a szellemi közeget. Kutatásvezetőként vagy tanácsadóként vettem részt a tartományi és szövetségi vizsgálóbizottságokban. Ahogy a hadseregben sem csak a vezérkari tiszteket, hanem a csapat-tiszteket és a legénység tagjait is ki kell képezni, úgy nekünk is az alapképzést kellett először megszervezni ahhoz, hogy tanárokat hívhasunk. A hetvenes évek végére már körülbelül tizenöt tanárra és számos diákra tettünk szert. Beindult. A diplomásaink elárasztották a piacot, jó hírnevünk volt. A képzések szervezését másra hagytam, mivel a szervezés sohasem volt erősségem, és megalapítottam a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpontot.

A kriminológiai tanszék megalapításával elkezdődött történet befejezéseként mondjuk el, hogy tíz év elteltével az egyetemi közeg tényleg úgy fogadta be a kriminológiát, ahogyan elképzeltem. A tanszék állta a sarat a kezdeti nehézségek ellenére, és szakmai elképzeléseik megvalósítása iránt elkötelezett tanárokkal és diákokkal népesedett be. Harminckilenc-negyven éves koromra sokak szemében én voltam a pápa, az atyaisten, az alfa és az ómega... Valójában pedig csak egy értelmiségi, egy kutató voltam, akinek még nagyon sokat kellett tanulnia. Mindenképpen módot kellett találni jómagam és a körülöttem lévők felemelkedésére, amely kiemel minket az olcsó dicsőség talajából.

Itt kell felhívni a figyelmet a hagyományos szociológia és az alkalmazott társadalomtudományok művelői közötti lényeges különbségre. Az előbbi képviselői egy ég és föld között lebegő léghajón utaznak, amely egy ügyes kapitánnyal dicsőségesen úgy irányítható *ad vitam*

aeternam,⁸ hogy sem az eget, sem a földet nem érinti igazán. Ezzel szemben az alkalmazott tudományok – mint a kriminológia – képviselője a földben turkál, bemocskolja a kezeit. A mindennapokban nem az üres lappal vagy az iskolai táblával kell szembenéznie, hanem emberekkel, intézményekkel, konfliktusokkal, sokszor egymással ellenséges egyének érdekeivel. Ilyen körülmények között könnyű szem elől téveszteni a csillagot, amely utat mutat a kutatónak pályája során, és segít neki sorsa beteljesítésében.

Ki kellett találnunk valamit, amely – mint egy rakéta – eljuttat minket a tudományos szférába, ahol a legmagasabb szinten foglalkozhatunk tudományelméleti, teoretikus, módszertani és etikai kérdésekkel, valamint megteremthetjük a társadalomtudományok közös tudásbázisát. Azért, hogy a főként gyakorló szakembereket képző kriminológiai intézet sikere ne csorbítsa a szakmaiságunkat, megalapítottam a CICC-t, s odacsatoltam a Nemzetközi Kriminológiai Társasághoz, amely biztosította a központ intézményi létjogosultságát. Ebben az időben megbecsült tiszteletbeli elnöke voltam a társaságnak, amely az ENSZ, az UNESCO és az Európa Tanács mellett tanácsadói státusszal rendelkező nem kormányzati tudományos szervezet.

Térjünk vissza az 1969-ben alapított CICC-re! Ön akkor egy rendszerszintű reformot javasolt. Körvonalazza, kérem, miből állt ez a reform! Milyen változásokat kívánt elérni?

Először is azt vallottam, hogy mindez egy rendszer, a szolgáltatások egymástól függenek, hatást gyakorolnak egymásra. Éppen ezért a reformnak mindenre ki kellett terjednie. Nézetem szerint a jogbiztonság is – erősen szociáldemokrata voltam akkor – a társadalombiztosításból (egészségügy, jólét, oktatás stb.) eredeztethető. A következőket vallottam: minden embernek joga van a jogi képviselethez, a jóléti állam kiterjed a jogrendszerre és a büntető igazságszolgáltatásra, az egyéni jogok védelme a rendőrség által biztosított emberi méltóság tiszteletben tartását is jelenti, a személyek és javak biztonsága olyan emberi jog, amelyet az államnak kell garantálnia. Már lépést tudtunk tartani az amerikaiakkal, hiszen az észak-amerikai intézmények tízes elitjéhez tartoztunk Torontóval és a Ford Alapítvány által támogatott nyolc-kilenc amerikai egyetemmel együtt. Habár az amerikaiak saját vizsgálóbizottságokkal rendelkeztek, mégis engem kértek fel az egyesült álla-

⁸ Az idők végezetéig.

mokbeli képzésekről szóló jelentés elkészítésére. A határainkon túl is elismertek minket.

Ez 1966-ban vagy 1967-ben történt. Csodálatos volt! De természetesen minden egyes nap meg kellett dolgoznunk a sikerért, és le kellett győznünk a kételyeinket. Nem dőlhattünk hátra, hiszen a gyanakvás mindig ott munkálkodott bennünk; az érdekek és a megszerzett pozíciók veszélyeztetve voltak. Az innováció zavart és bizonytalanságot keltett...

Ugyanakkor szerencsém volt. A kapcsolataimban mindig nyílt lapokkal játszottam. Folyamatosan arra törekedtem, hogy meggyőzzem az embereket, és ez legtöbbször sikerült is. Ha megpróbáltam volna manipulálni őket, gyanakodni kezdtek volna, megbosszulták volna. Jóllehet neofita lelkesedésemmel szemben egy kissé szkeptikusak lehettek, de végül belátták, hogy igazam van, elismerték a jóhiszeműségemet.

Viszont egy új tudományág nem a semmiből jön létre, lépésről lépésre kellett haladnia.

A tudományterület fejlesztéséhez két fontos lépésre volt szükség: a művészetkriminológia mesterdiplomára felkészítő kriminológia tanszék 1960-as megalapítására, majd az alapfokozat megszerzéséhez szükséges alapképzés 1964-es vagy 1965-ös megszervezésére. A mester- és doktori program nem volt elegendő, hiszen a hadseregben sem képezhetünk kizárólag vezérkari tiszteket, ha mellette a legénység tagjairól és a csapattisztekről megfeledezünk! Az alapképzéstől, sőt a frissen bevezetett CÉGEP-iskoláktól⁹ kellett elindulni, és létrehozni egy szakmai bizonyítványt adó középiskolai képzést. Például az orvosi karok mintájára, amelyeket szintén megelőztek az ápolóképző intézmények. Fel kellett építeni egy szakmai és tudományos alap-, mester- és doktori képzést. Előzze meg mindezt egy szakmai képzés a CÉGEP-iskolákban, ahol a mi korábbi tanítványaink oktatnak! Ma hat-hét CÉGEP-iskola található Québecben, ahol két-három ezer diák jár az úgynevezett jogi segédtechnikai órákra, főként esti képzés keretében (rendőrök, nevelők stb.). Az egyetemen nagy érdeklődés övezte a képzésünket: az első évfolyamainkra öt-hatszáz jelentkezőből körülbelül száz hallgató nyert felvételt. Megszületett a tevékenységi körrel felruházott, keretbe foglalt, reményeink szerint újító és kitartó vezetőket képző „rendszer”.

⁹ Collège d'enseignement général et professionnel, felsőoktatás előtti előkészítő képzés.

Kezdetben tanszék, majd kriminológiai intézet lett a formája. Miért éppen intézet?

Amikor tíz év után otthagytam a tanszéket, a tanszék intézetté alakítása volt az utolsó döntésem, amely egyben lehetőség volt a jövőre nézve. Azt akartam, hogy kövessük a nagy intézetek, egyetemek példáját. Hosszú távon gondolkoztam, és tovább láttam a szociális szférán. Egy olyan szakmai intézetet akartam, amely erős kutatási profillal rendelkezik, és amelyben a tudományági-politikai határok elmosódnak.

Ekkor alapítottam meg a CICC-t. Az igazgatója lettem valaminek, ami addig nem létezett. A tanszék vezetését André Normandeau vette át. Nekem a vezetés nem az erősségem, és kezdett túl nagy sikerünk lenni: ekkor már tizenkét-tizenhárom tanárt és két-háromszáz diákot számlált a tanszék. Én a tervezésben, a koncepció, a stratégia létrehozásában vagyok otthon, de amint az ajtó beillesztésére vagy a záruk felszerelésére kerül sor, utat engedek másnak, ugyanis ez már a vezetés hatáskörébe tartozik, amelyhez nekem nincs türelmem. Emellett azzal is tisztában voltam, hogy a vezetéknevem Szabó, és nem... Fournier vagy Laframboise. A kriminológiának el kellett válnia a „feltalálójától”, be kellett illeszkednie a québeci és kanadai társadalomba.

Idegenként érezte magát a québeci társadalomban?

Nem, de ezért minden tőlem telhetőt megtettem. A legnagyobb büszkeséggel az töltött el, hogy az én nevemhez fűződött a kriminológia meghonosítása. Valóban ez volt a legnagyobb büszkeségem. Az, hogy a vezetők a Normandeau-k, Landreville-ek és Trépanier-ek köréből kerüljenek ki, teljesen megszokott és magától értetődő volt a közvéleményben, a társadalmi és politikai életben, valamint az egyetemi körökben. Noha valójában cseppet sem volt az. Kanadában sokáig csak mi szerveztünk komplett kriminológiai képzést. Az ezt övező kételyek csak lassan foszlottak szét. Aztán kriminológiai intézetek alakultak Torontóban, Ottawában, Vancouverben, a préritartományok és a Maritimes, a tengeri tartományok vidékén... Győztünk!

Érdekességként jegyzem meg az újítás szociológiájához kapcsolódóan – mivel az új intézmények létrehozása is ennek a részét képezi –, hogy mindez Torontóban a walesi John Edwards, Ottawában az Egyesült Királyságban tanult, lengyel Ted Grygier, Vancouverben pedig egyik tanítványunk, az egyiptomi Ezzat Fattah nevéhez köthető. A kriminológia három nagy angliai atyja Cambridge-ben Sir Leon Radzino-

wicz, Oxfordban Max Grünhut és Londonban Hermann Mannheim. És a sort még folytathatnánk.

Nem tekintették Önt sohasem idegennek?

Nem, ezzel soha nem volt gondom. Lehetséges, hogy a katonaiskolai múltam táplálta belém a vezetői tulajdonságokat. A neveltetésemből adódóan nem szeretem a túlzott bizalmaskodást: az erkölcsi hanyatlás eredményeként kialakult tegeződés világában én tiszteletteljesen magázom a kollégáimat és a tanítványaimat is. Ez részemről mindig a tisztelet jele, és érzelmileg mindig is nagyon ragaszkodtam a környezetemhez. A hierarchikus rendszerrel szembeni ellenérzéseim – szintén katonaiskolai örökség – mindig megmentettek az önkényes formalizmustól az alá-fölé rendeltségen alapuló kapcsolatokban.

Soha nem törekedtem vezető posztra, mondjuk a szociológia területén. Tudniillik mindig is úgy gondoltam, hogy a szociológia az *ethos*-nak, vagyis egy adott környezettel való erős azonosulásnak a kifejeződése, amely belőlem hiányzott, és nem is szerezhettem meg. Lehetett ezeregy ötletem a szociológia területén, felépíthettem Észak-Amerika legnagyobb tanszékét, azonban mindig úgy gondoltam, hogy a vezetést olyanra kell bízni, aki francia kanadai, québeci gyökerekkel rendelkezik. Az enyémekek pedig kifejezetten magyarok...

Ha megengedi, rátérnék a kriminológia elméleti oldalára. Ma már csak emlélek, de én is az Ön tanítványa voltam az alapképzésen, a szociológia tanszék kriminológia óráján. 1965-ben a Les Presses de l'Université de Montrealban publikálta szinte tankönyvnek számító Kriminológia című művét. Többek között arra is emlékszem, hogy látogatást szervezett nekünk a Saint Vincent de Paulba.¹⁰ A Sherbrooke utcai fiatal lányok számára fenntartott rehabilitációs intézetről írtam egy monográfiát. Azóta is abból a tudásból táplálkozom, ha például totalitárius intézményekkel (szabályozás, fegyelem stb.) kell foglalkoznom. De ezeken az órákon különböző elméleteket is bemutatott. A bűnözésre vonatkozó elmélete mennyire állt közel ezekhez?

¹⁰ Az 1930-as években a kanadai Montreal mellett építették fel a St. Vincent de Paul intézetet azoknak a raboknak, akik a legnagyobb hajlandóságot mutatták a megjavulásra. A „hallgató rendszer”-t alkalmazták 1933-ig, és még ugyanabban az évben bevezették a kötelező oktatást az analfabéta elítéltek számára. Lásd Mitchel P. ROTH: *Prisons and Prison Systems: A Global Encyclopedia*, New York, Greenwood Press, 2006, 53.

A hatvanas évek végére datálható a nyugati kulturális forradalom. Denis Gagnéval és Alice Parizeau-vel ekkor egy értékkutatást végeztünk, amely könyv formájában is megjelent *L'adolescence et la société* címmel.¹¹ A kérdőíves vizsgálat deviáns, bűnelkövető és magukat jogkövetőnek valló fiatalok értékrendjének vizsgálatára irányult. Denis Gagné ebből írta a doktori disszertációját. Őt kértem fel a könyv kulturális kriminológiára vonatkozó részének megírására, mivel tehetséges kutató és hűséges barátom is egyben. Normandeu és Cusson a társadalom és a bűnözés kapcsolatával, míg a pszichológusok közül Francine Goyer, Lise Deslauriers és Emerson Douyon a szociálpszichológiával foglalkoztak.

Mély meggyőződésemm volt, hogy a kultúra ad magyarázatot a devianciára és a bűnözésre. Lehetséges, hogy Ön emlékszik még – de ezt most nem részletezném – a Sorokin–Parsons-féle személyiség-társadalom-kultúra triádra. Azt gondoltam, hogy a társadalom egy kritikus időszakban egyfajta vákuumban volt, feltehetőleg a marxizmus és a marxista tanok bukása miatt. Annak érdekében, hogy eljussak a személyiség mélységéig, pszichológusnak kellett volna lennem. A kultúra viszont jól ment nekem. Sokat utazgattam az Egyesült Államokban, és *de visu*¹² láttam az olvasztótégelyt és a kulturális hagyományok keveredését. Habár lelkes olvasója voltam az antropológiának, nem válhattam antropológussá, mivel az antropológiatanárunk anélkül hunyt el, hogy a helyettesítéséről gondoskodtak volna a leuveni egyetemi éveim alatt. Azt akartam, hogy Denis Gagné dolgozza ki a kulturális antropológiára vonatkozó részt.

Elvégeztük tehát a kutatást Montrealban, de sajnos zátonyra futottunk. Úgy vélem, hogy az elméleti és módszertani háttér jó volt, de a szerkezet légüres térben működött. Abbahagytuk, nem tudtuk folytatni – se előre, se hátra. Hirtelen megdőltek azok a hipotézisek, amelyek egy bizonyos dichotómiát, egy bizonyos tipológiai ellentétet feltételeztek a deviancia, a bűnözés és a szabálykövetés között. Az indikátoraink által mért eredményeknek nem volt közük a valósághoz. Hirtelen paradigmaváltás! Végül is kiadtuk, amink volt: egy referenciaművet (angol és spanyol nyelven).

¹¹ Denis SZABÓ, Denis GAGNE, Alice PARIZEAU: *L'adolescent et la société: Étude comparative*, Brüsszel, Editions Mardaga, 1972.

¹² Saját szememmel.

Mint minden társadalomtudomány, a kriminológia is válságos időszakot élt át akkor. Azt állították, hogy a bűnözés nem létezik, hogy egy tisztán társadalmi konstrukció, mivel a fogalom a büntetőjogból jön, amely maga is az osztályharc törékeny termékeként létrejövő hatalomból származtatható. Ez a devianciafogalom népszerűségnek örvendett, mivel ezzel megragadhatóvá vált a társadalmi változás dinamikája. A nézőpontok felforgatása a többi humántudományt is érintette. Úgy gondolták, a pszichiátert kell négy fal közé zárni, nem pedig az őrutletet. A börtönökben az elítélteket váltsák fel a törvényhozók, politikusok! Az ifjúság mondta ki az igazat. Mao szelleme járt arra...

A bűnözéssel kapcsolatban azt állították, hogy a bűnözők új értékek és egy új civilizáció „hírnökei”, az elnyomás áldozatai, politikai foglyok, és így valamiképp „hősök” is egyben.

Nem néztek jó szemmel. A kultúra és a kulturális értékek súlyos válságba kerültek, és ez komoly következményekkel járt a kriminológiára és rám – mint kriminológiával foglalkozó szociológusra – nézve. A kriminológiát alkalmazott tudománnyá tettem: innentől kezdve dönteni kellett, és felvállalni a döntést. A kriminológia nem maradhatott a szociológiában is uralkodó művészi homályban. Neki kellett állni. Ha terepen dolgozó kriminológusokat akarunk képezni, akkor el kell fogadtatni velük, hogy a jog különbözteti meg a bűnözőket a jogkövetőktől. A jog felállít egy önkényes, de szükséges határt, amely elkülöníti egymástól azt, hogy az adott magatartás vagy cselekmény büntetendő, avagy deviáns, jogkövető vagy nonkonformista, azonban nem büntetendő. Anélkül hogy jogfilozófiai könyvtárcsokot megtöltő vitába bocsátkoznánk, mondjuk egyszerűen, hogy a homeopátiás mennyiségnél kicsivel több anyagi lényeket fogadok el a jog tartalmában. A konstruktivizmus képviselői hevesen tagadják ezt az anyagiságot. Mindez természetesen vitatható és vita tárgyát is képezte. Például a hetvenes évek elején a Reagan-kormány a Berkeley-n bezáratta a kriminológiai intézetet. A kollégáink harakirit követtek el azzal, hogy nem vállalták fel a fogalmak szétválasztását.

A szememben a teljes művem alapjaiban rázkódott meg. Mert ha elfogadjuk a devianciát hivatkozási alapként, akkor a szociológia elfoglalja a régi helyét, és mindenki visszatér oda, ahonnan eljött: a pszichológia, a jog, az orvostudomány és a szociális szféra területére. A hallgatóink nyugtalanul kérdezősködtek. Emlékszem, mit válaszoltam nekik: ha meg akarják menteni az emberiséget, akkor a teológiára kellett volna menniük, nem pedig ide. A kriminológia az elítéltek reszocializá-

lására szorítkozik. Akkoriban élénk vitákat folytattam erről Marcel Rioux-vel, aki egy tudományelméleti forradalomnak köszönhető radikális társadalmi-politikai változásra számított.

A bizonytalan hangulat ellenére senki sem hagyott el minket, hűségesekek voltak hozzánk. Viszont ez nem volt mindenhol így. Például Angliában az 1960-ban alapított, testvérintézményünként működő cambridge-i kriminológiai intézet annyira kisajátította a Home Office-szal¹³ kötött kapcsolatokat – mi is ápolunk ilyen kapcsolatokat a minisztériumokkal, amelyek alkalmazták a tanulóinkat és kutatási szerződésekkel láttak el minket –, hogy a devianciaszociológia forradalmi újdonsággá vált a szociológia tanszékeken. Kiközösítették magukat a radikalizálódással. És radikalizálódtak, mert ki lettek közösítve. Sajnálatos volt ez a kisajátítás. Nálunk a kriminológia minden irányzata megfért egymás mellett, ugyanazon név alatt. Következésképpen így mindenki hozzáférhetett...

A kriminológia területén ez az abszolutista felfogás kontraproduktív és kudarchoz vezet. El kell simítani az ellentéteket, és teret kell engedni az észszerű kompromisszumoknak. Az eltérő nézeteket alá kell rendelni az empirikus kutatásnak az értelmezési különbségek ellenére. Mi ezt meg tudtuk oldani. Én voltam a legidősebb és gyakorlatilag az egyetlen ember, aki már régóta ismert volt: négy kontinens szakemberei ismertek engem, de nem ismerték még a helyi Fournier-kat. A sasfiókák szárnyaikat próbálgatták. Később a CICC hozta össze az ifjú szakembereket, és létrehozott egy interdiszciplináris, elméleti, gyakorlati és ideológiai többszólamúságot. Így alakult ki közös megegyezéssel, „kinek-kinek tehetsége és munkája szerint”, a montreali kriminológia ma már jól ismert profilja...

Egyfajta atya figura volt?

Alapító és kulcsfigura voltam. Amikor támadtak, engem támadtak: Szabó, a kriminológia és Szabó, Szabó és a kriminológia. A két fogalom hosszú ideig összeforrt, és ezzel nem mindig volt könnyű szembenézni.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején komoly viták övezték a társadalomtudományokat. A marxizmus mint tudományos elmélet betette a lábát az egyetemre. 1975-ben jelent meg Foucault: Felügyelet és büntetés

¹³ Az angol belügyminisztérium.

című könyve.¹⁴ A kriminológia nem örvendett népszerűségnek ebben a környezetben. Ha jól emlékszem, Ön is a támadások célpontjává vált.

Támadások és gyanúsítások célpontjává váltam, mind a bal-, mind a jobboldalról. A környezet leninizálódott – megjelent a *Parti pris* és a *Les Cahiers du socialisme*¹⁵ –, a kollégák közül néhányan teljesen elvesztették az eszüket. Egyikük ezt mondta nekem: „Szabó, nem ért maga semmit, mindennek vége! Ez már nemzeti forradalom. Vagyis az egyetemnek vége.” Visszakérdeztem: „Akkor mit tanácsol?” Erre már nem kaptam választ. Valószínűleg ebédmehívásra sietett...

Meggyőződésem volt, hogy el kell fogadnom a kegyetlen igazságot. Bevallom, nem volt könnyű. A történelemben a csúcs- és mélypontok folyamatosan váltják egymást. Akkor éppen nem felfelé tartottunk. Ugyanakkor tudtam, hogy túl kell lépni ezen a szakaszon, ennek egyszer vége lesz, feltéve természetesen, hogy nem engedjük el a kormányt, és tartjuk az irányt.

Ilyen volt a kriminológia kettőssége. Hozzátenném, hogy a saját sikerünk áldozataivá is váltunk. A tartományi és szövetségi vizsgálóbizottságok munkájában való közreműködés után szinte szárnyakat kaptunk. Mindenütt ott voltunk. A miniszterek beszédírói az én kézikönyvemet, én és a társaim publikációit hívták segítségül. Amikor az autóban rádiót hallgattam, olyan érzésem volt, mintha mások hangján a saját gondolataimat hallanám. Mindenhol próbáltunk vizsgálatokat végezni és reformjavaslatokkal élni, és ez természetesen hatalmas veszélyekkel is járt. Tudniillik az eszmék úgy váltják egymást, mint mi a ruháinkat, miközben a testünk szinte változatlan marad. Pedig a montreali rendőrkapitányság vezetője, a börtönigazgató, a pártfogó felügyeleti osztály vezetője már kriminológusdiplomával rendelkezett! Természetesen ezek a „változás hírnökei” nem tudtak csodát teremteni ilyen rövid idő alatt, mint ahogyan senki sem tudott volna. Azt kérdezték tőlem: „De akkor mégis mi ez, az árulók tudománya?” Azonban a valóság tele volt ellentmondásokkal. Új generációk jelentek meg az emberi jogok és a fogvatartottak jogainak mozgalmával, amely kiszélesítette az általunk fokozatosan bevezetett reformok körét. Kidolgoztuk a beavatkozás módszertanát – menet közben. A kriminológusok között is széles körű tárgyalások kezdődtek.

¹⁴ Michel FOUCAULT: *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Párizs, Editions Gallimard, 1975.

¹⁵ Politikai folyóiratok.

Ez a pragmatikus hozzáállás sok bosszúságot okozott nekünk. Például amikor az Amnesty International megkezdte itt a munkáját, a kirekesztés ellen harcoló szociológusok bizonyultak a leginkább kirekesztőnek! Ezt mondták: „Nem akarunk kriminológusokat, hiszen ők gazemberek, árulók!” Holott végtelenül sokat tettünk különböző jogokért, különösen a fogvatartottak jogaiért. De abban a válságos, polarizált időszakban a „kollaboráns”, azaz a hatalommal szövetséges képét aggatták ránk. Pedig egyes kriminológusok közülünk ténylegesen küzdöttek az emberi jogok védelméért a megfelelő bizottságokban.

Mindezeket túltettük magunkat. Szeretném, ha nem értene félre, én értékelem a jogos kritikát. Mindig is nagyon zavart, ha a „kritikus” kifejezéssel illették a társadalomtudományokat. Véleményem szerint minden tudomány természeténél fogva kritikus: ez az alapja és az oka a hitelességének. A „kritikai” szociológia egyszerűen a vulgármarxizmus áruhája volt – olykor-olykor felbukkant, mint egy ekcéma, amely egy kis krémmel kezelhető (előléptetés, kutatási szerződés stb.).

Nem volt rossz a lelkiismeretem, ez volt az ára a tudatosan választott útnak. Vagyis nem gondoltam persze, hogy tíz-tizenöt éven belül „kriminologizálni” fogom az intézményeket, és hogy a hullámok és az erkölcsök változása rám is hatással lesz: igen kényes pillanatok voltak ezek, tele kétértelműséggel, a szakítás határát súrolva. Megőrizni a józan eszünket és vállalni a felelősséget, ez a jelszavam. Viselni kell a keresztünket az összes hátrányával együtt.

Mindenesetre az ember nem látja ezeket a problémákat, ha a konvencionális szociológia mellett marad. Ha ezt az utat választottam volna, teleírtam volna a táblákat mindenféle sémával, fogalmi újítással és lett volna három, négy vagy öt érdeklődő hallgatóm, akik egy új tudományelmélet vagy talán az eszkatológia újjáépítésén munkálkodó újságírókká vagy aktivistákká váltak volna.

Ezzel szemben ma már több mint háromezer diplomás kriminológusunk van, akik mégiscsak három óriási sereget tesznek ki. Mindenütt ott vannak. A törvényekkel szembekerülő állampolgárok életét érintő kisebb-nagyobb változásokat követik, ki kritikusabb, ki még kritikusabb szemmel. Azóta bevezették az áldozatsegítő szolgáltatásokat, felvették a harcot a kábítószer ellen, támogatják a közösségi rendőrséget, az elkövetők és áldozatok közti mediációt, a szexuális bűncselekmények elkövetőinek kezelését stb. Kidolgozták a „resztoratív igazságszolgáltatás” fogalmi-intézményi hátterét, amely anélkül hogy tagadná a bűnözés valóságát és a szankciók szükségességét, a társadalmi béke visszaállítá-

sát az elkövetők, az áldozatok és a hatóságok együttműködésével, a pártatlanság és a méltányosság tiszteletben tartásával akarja elérni. A resztoratív igazságszolgáltatásban mellesleg a leuveni flamand kollégáink igencsak élen járnak.

A hetvenes évek végén megalakult a CICC, amely néhány évvel később, 1974-ben válságos helyzetbe került...

A rendőrség és a hatalom részéről tapasztalható, a hetvenes évek hangulatát nagyon jól illusztráló gyanakvás volt az a banánhéj, amelyen elcsúsztam.

Önt kimondottan a hatalom oldalára állították...

Kimondottan. A nyitókonferenciát, mint egyetemi tanár, *A társadalomszerkezet és a változás* címmel tartottam meg. A gondolataim mindig a szabadság és biztonság közötti kapcsolat körül jártak. E kettő egyensúlyától függ a „jó” társadalom, a „jó” kormányzás megteremtése, amelyet a sienai városháza Lorenzetti-freskói ábrázolnak. Sienához rengeteg személyes és szakmai emlék fűz, többek között itt kaptam meg az első *honoris causa*¹⁶ címemet 1983-ban.

Hogyan született meg a CICC?

A Nemzetközi Kriminológiai Társaság tiszteletbeli elnöke vagyok, de 1978-tól 1985-ig, hét éven keresztül az elnöke voltam. A párizsi társaság egy kissé erőtlén kriminológiát képviselt, hiszen csak jogászokból és orvosokból állt. Európában gyakorlatilag nem volt szociológus a szó szakmai értelmében. Természetesen a társaság is szeretett volna terjeszkedni, nagyobb teret kapni, mint minden gyengécske szervezet. Elődömmel, Jean Pinatellel azon gondolkodtunk, hogy miért is ne létesíthetnénk egy stratégiai támaszpontot a Montreali Egyetemen azzal a céllal, hogy összehasonlíto igénnyel hidat teremtsen Európa és Amerika között. Európában ezt sehol sem tehettük volna meg, mivel a kriminológiai intézetek gyengén felszereltek voltak. Az Egyesült Államokban megpróbálhattuk volna, de akkoriban az amerikaiak nem érdeklődtek a nemzetközi együttműködés iránt, számukra ez egy „helyi” tudomány volt.

A világkiállítás évében, 1967-ben a társaság támogatásával egy nemzetközi képzést szerveztem, amelyet évente egy-két alkalommal tartot-

¹⁶Díszdoktor.

tak meg. Az egyhetes képzés egy meghatározott témakörre fókuszál, így népszerűsíti a kriminológiát szerte a világon.

Az első képzés *A kriminológia a gyakorlatban, a tudományos elméletek alkalmazása a büntető igazságszolgáltatásban* címet viselte, és Észak-Amerikában rendezték meg. Meghívtam az európai és az észak-amerikai kriminológia elitjét. A konferenciák és hozzászólások anyagát egy négyszázötven oldalas könyv foglalta össze, amely ténylegesen rávilágított a kriminológia szerepére. A képzés végén felmerült az a javaslat, hogy Montreal, amely a világkiállítással már bizonyította nyitottságát és egyetemi kriminológiai intézettel is rendelkezik, az összehasonlító tanulmányok egyik képviselője legyen. Elsőként a társaság tanácsában kellett harcot vívnom, mert azok, akik nem álltak még készen egy ilyen feladatra, azt sem akarták, hogy más véghezvigye... Azt állították, hogy „Amerika a pénz hazája, míg a tudományé és a kultúráé Európa! A központnak egy magas kultúrájú helyen kell megalakulnia.” Végül legyőztem ezt az akadályt is.

Az előző évben megalapították a Közjogi Kutatóközpontot,¹⁷ így a CICC volt a második. Ez még mindig az úttörő munka időszaka volt. Nem voltak bizottságok és albizottságok, ahol az ember a becsületét és az idejét vesztegette volna. Két évvel később rengeteg bizottság jött létre, teret adva a szakmai és személyi ellentéteknek, amelyek aláásták az újítók kezdeményezőképességét.

Később a CICC tartományi, szövetségi és amerikai finanszírozásban részesült. A Ford Alapítvány jelentős támogatásának köszönhetően AAA osztályzatot értünk el. Gaudry és Lacoste rektor urak és L'Abbé rektorhelyettes úr rengeteg segítséget nyújtott nekünk. A Matematikai Kutatóközpontot megalapító rektorhelyettes úr bölcs tanácsainak sokat köszönhattünk.

Kérdezhetné, hogy miért pont itt alapítottuk meg a központot. Hogyan tudtuk az egész világot Montrealba csábítani? Meggyőződésemm volt, hogy hasznot kell kovácsolnunk az intézetből, a kutatási és kriminálpolitikai eredményeinkből. Akkor jött el az időnk. A könyveimet lefordították angol, spanyol, lengyel, magyar és német nyelvre. Az ilyen csoda nem sokáig tart. Éppen annyi ideig, míg tanítványaim kutatókká válnak, és megszerzett hírnevük átlépi a határokat. Kellőképpen lelkesedtek ahhoz, hogy ne essenek Denys Arcand filmje, *Az amerikai birodalom hanyatlása*¹⁸ hőisének ernyedtségébe...

¹⁷Centre de Recherche de Droit Public, CRDP.

És valóban, egyszerre csak észrevettük, hogy a hetvenes-nyolcvanas években mindenki kriminológus volt: miniszterek – sok kollégánk miniszter lett, még a Québec Párthoz tartozók is –, rendőrkapitányok, börtönigazgatók. A dolgok megváltoztak, de csak részben. Amikor az emberek vádaskodni kezdtek, a beszélgetőtársak miniatűr Szabóvá váltak. S ez a rend és a változás dialektikáját mutatta... A jól bevált gyakorlatnak köszönhetően megjelent a bűnbak, aki mint egy klinikai eset, úgy hordozta ennek minden jegyét: a hatalomittas, híres, külföldi, a „papok által behozott”, hazai rokonsággal és szövetségeseikkel nem rendelkező stb.

Ez a szép szerkezet tehát nem mindig működött ilyen jól? Voltak fennakadások?

Igen, de a körülményeket is figyelembe kell venni. Úgy vélem, hogy az én generációm (de itt megjegyzendő, hogy mindig is nálam egy kicsit idősebb emberekkel találkoztam, mindig én voltam a legfiatalabb; habár a velem egykorúak csendesen háttérbe vonultak az előadások és kongresszusok után, én azokkal ültem le beszélgetni, akik majdnem a szüleim lehettek volna) megérintették az 1968-as franciaországi események – Jean Stoetzelre, Raymond Aronra gondolok például – és a hatvanas évek közepén az amerikai fiatalok mozgalmi. Érdeemes elolvasni ehhez kapcsolódóan Allan Bloom: *Az amerikai szellem bezáródása*¹⁹ című művét.

Kanadában nem voltak ilyen erős erőszakhullámok, bár kisebbek előfordultak. A hetvenes évek elején sztrájkmozgalmak voltak. (Emlékszik arra a tüntető terhes nőre, akit elfogtak a tömegben? Akkoriban a rendőrség nem ismerte a tömegirányítás alapvető technikáit, és neki ment a tömegnek – a televízió kamerái előtt. Ez élénk felháborodást váltott ki, indokoltan.) Pattanásig feszült a hangulat, amely a közvéleményt is átjárta, és az osztályharc szellemét idézte elő. Ez nem tartott sokáig, de a keresztes háború minket is elérte: az egyetemen a hallgatók és a tanárok háborogtak, lemondást követelő petíciókat indítottak útnak. Mint mindig, én ekkor is utaztam. Ezek voltak a CICC első évei.

Kik voltak a munkatársai a CICC 1969-es alapításakor?

Alice Parizeau, aki az alteregóm volt. Sokrétű és kivételes képességekkel rendelkezett. Mivel energikus és bátor volt, az elkötelezettsége

¹⁸ *Le déclin de l'empire américain.*

¹⁹ *L'âme désarmée.*

1944 augusztusában a lengyel nemzeti seregbe vitte. Akármire irányultak a terveim, ő az újság- és regényíró figyelmével ügyelt a részletekre és a határokra... Több mint száz konferenciát tartottunk világszerte, és több mint tíz együttműködési megállapodást kötöttünk meg. Többtucatnyi ösztöndíjas látogatta meg Montrealt, ő különösen támogatta a kelet-európai hallgatókat. Ennek eredményeként 1989 után számos lengyel, magyar, román származású volt hallgatónk vált magas rangú tisztségviselővé.

Kezdetben gyakorlatilag ketten voltunk egyetemi oktatók. Ha a CICC-ben kutatói állásokat akartam volna meghirdetni, akkor a kriminológiai intézet állományát kellett volna csökkentenem. Ezért úgy döntöttem, hogy a képzés élvezzen prioritást. Így a CICC eleinte egyfajta szellemi kulturális központként működött, nem pedig kutatóközpontként.

Alice Parizeau jogi és politikatudományi diplomával rendelkezett, újságírással foglalkozott és regényeket írt. Nem nevezhették ki igazgatóhelyettesnek, mert nem rendelkezett doktori fokozattal, így főtitkár lett. Akkor a hasonló központoknak még nem volt kiforrott szervezeti felépítésük, mi a Montreali Egyetemhez tartoztunk. Másodikként alakultunk meg a Közjogi Kutatóközpont után, amely csak Gérin-Lajoie miniszter nagyvonalúságának köszönhetően működhetett, aki hat-hét kutatói állást juttatott nekik.

Minket is támogattak, de eltérő mértékben. Az alkalmazott társadalomtudományok módszerének az igazságszolgáltatás terén nálunk elért sikerét látva arra vágytam, hogy megmutathassam az egész világnak. (A feleségem mindig azt mondja, hogy a magyarok megalománok, és tényleg megalomán az a hozzáállás, hogy nagyban kell utazni ahhoz, hogy egy kicsi is valóra váljon...)

Az 1967-es világkiállítás után Québec nyitottá vált, és mi követtük. Mivel az európaiak – főleg a franciák – még nem beszéltek jól angolul, és az amerikaiak kevés európaikat ismertek, tényleges közvetítőkké, a büntető- és kriminológiai tudományok találkozási pontjává váltunk. Hitelesek voltunk, és megbíztak bennünk. Öt-hat éven keresztül az észak-amerikaiak nemzetközi kapcsolataiért „feleltem”: meggyőztem az Európa Tanács tisztségviselőit, hogy hívjanak meg amerikaiakat Strasbourgba, s ugyanezt tettem a kanadai kormánynál is. Genfben, majd Bécsben ellátogattam az ENSZ bűnmegelőzéssel és büntető igazságszolgáltatással foglalkozó szerveihez. Főként az első tíz évben, az összes tagállam kormányának részvételével ötévente megrendezett ENSZ-

kongresszusokon tudtunk rájuk hatást gyakorolni, hiszen az elfogadott megállapodások tükrözték a mi javaslatainkat.

Katalizátorszerepet töltöttem be, amíg már – kissé közönségesen fejezve ki magam – egyedül is eltaláltak a mellékhelyiségig. Pedig öt-hat éven keresztül egyedüli szereplő voltam a színen, aki mögött egy intézet állt. Én voltam az egyetlen, akinek mindenhová bejárása volt, aki ismerte a *Who's Who*²⁰ kriminológiai változatát, aki el tudta magyarázni, hogy miért kell ezt vagy azt a személyt meghívni. És főként: aki több nyelven beszélt.

A Montreali Egyetemtől kaptunk segítséget, hiszen Jean-Pierre Goyer miniszter három-négy évig tartó pénzügyi támogatást nyújtott – ez egyedi volt a szövetségi-tartományi költségvetésben – huszonöt-harminc éven keresztül. A támogatás mértéke száz-százötvenezer dollár volt, és úgy működött, mint egy kártyavár. A tartományi miniszterhelyettes azt mondta: „Akkor adok Önöknek, ha más is ad.” A rektorhelyettes azt mondta: „Adok Önöknek, ha Önök cserébe...” Nem telt el sok idő, és Toronto, Vancouver is élni akart ezzel a lehetőséggel. De ténylegesen mi voltunk az elsők, akik ezt megkapták, és mi győztük meg a szövetségi kormányt arról, hogy érdemes befektetni egy intellektuálisan még teljesen fejletlen posztdoktori képzésbe országos szinten, mivel irtózom a monopóliumhelyzetektől...

Sikerült az amerikaiakat is meggyőzőnöm. Elsőként a Ford Alapítványt, amely hat amerikai egyetemet támogatott (többek között: Yale, Harvard, Chicago, Berkeley) és két kanadait, a Montreali és a Torontói Egyetemet, amely a cambridge-i kriminológiai intézet mintájára hozta létre a kriminológiai központját, a nemrég elhunyt John Edwards vezetésével.

Amikor megszűntek a támogatások, az amerikai szövetségi kormányhoz fordultam, hogy váltsák fel a Fordot nálunk is, ne csak az Egyesült Államokban. Nem tudom, Torontónak sikerült-e. Ekkoriban szinte havonta jártam New Yorkba, Washingtonba és Chicagóba. Részt vettem minden olyan bizottságban és elnöki tanácsban, amely a büntetőjogi reformra, az erőszak-megelőzésre stb. irányult.

Ilyen körülmények között alakult meg a CICC mint az alkalmazott társadalomtudományok egyik központja, egy olyan társadalomtudományi iskola, amely összehasonlító kutatásai révén elkötelezett a kutatás és a fejlesztés iránt. Ám amikor az amerikaiak beléptek a körbe, hir-

²⁰ *Ki kicsoda?*

telen nyitott hintóvá váltunk egy huszonöt tonnás kamion mellett. A Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Ügynökséghez²¹ (a továbbiakban: ACDI) fordultam, és felvettem, hogy mi terjeszthetnénk a modernítást a harmadik világ országaiban, Latin-Amerikában és Afrikában, és emellett segíthetnénk nekik, felhívhatnánk a figyelmüket, hogyan védekezhetnének az iparosodás következményei ellen. Elmeséltem a kínai szabó történetét, amelyet Alfred Sauvytól hallottam. Talán az ópiumháború idején egyik nap egy angol tengerésztiszt járőrözött a Sárga-folyón. El kellett hagynia Sanghajt, és volt egy nagyon kopott kabátja. Odaadta a kínai szabónak, és azt mondta: „Idefigyelj, három hónap múlva visszatérek, és azt akarom, hogy készíts nekem egy ugyanilyen darabot!” Visszatérésekor elment a szabóhoz, aki átnyújtotta a foltokkal teli, piszkos kabátját egy borsos számla kíséretében. Azt kérdezte: „De hol van az új kabátom?” A szabó ezt válaszolta: „De hisz ez az! Külön hangsúlyozta, hogy ugyanolyan akar, mint a régi: a Szingapúrban szerzett ételfoltot, a tintafoltot és a dohányfoltot, mindent gondosan lemásoltunk.” Persze az új kabát egy vagyonaiba került.

Ugyanez történik, amikor a modernítást Afrikában terjesztjük, különösen a büntetőjog tekintetében. A büntető törvénykönyveink a társadalmaink vetületei, hosszú eljárások, utolsó simítások, parlamenti viták és hatalmi harcok eredményei, amelyek egy történelmi pillanatban kristályosodnak ki. Ezt nem alkalmazhatjuk a latin-amerikai vagy afrikai társadalmi valóságra. Például a brazil São Paulo modernebb, mint Montreal, de az Amazonas menti indiánok életszínvonala háromezer évre mutat vissza: hogyan találhatnák meg a büntetőjogi normák megalkotásához szükséges közös nevezőt?

Hogyan reagált az ACDI?

Afrikában Abidjanban hoztuk létre a kriminológiai intézetet a franciák bosszúságára, akik csak a büntetőjog vagy az igazságügyi orvostan mellékleteként ismerték el a kriminológiát. Nem tulajdonítottak neki jelentőséget. Ezzel szemben a mi tervünk illeszkedett a nyugati modern jog és a hagyományos jog együttlésén alapuló környezetbe.

Mi volt a szerepe a CICC-nek?

A CICC szervezte a képzést. Egy féltucatnyi fiatal kollégám tanított Afrikában két, három, négy hónapon keresztül. Latin-Amerikába ment a

²¹ Agence Canadienne de Développement International.

spanyol származású Rico, aki a helyettesem, a szárnysegédem volt, és akivel számtalan rendezvényt, szemináriumot stb. tartottunk közösen. A tíz éven át tartó korszaknak számos spanyol és portugál tanulmány őrzi az emlékét. A venezuelai Maracaibóban található Zulia Egyetem támogatásával az összehasonlító kriminológia újíttotta meg a kriminológia területét Latin-Amerikában. Nyugat-Európában a Boscoville (Maison de rééducation) és a Philippe Pinel Intézet együttműködésével két évente szervezünk konferenciát a bűnelkövetők és a fiatalkori bűnözés kezeléséről. Nem is beszélve a Nemzetközi Kriminológiai Társaság évi két alkalommal, a világ különböző részeire szervezett nemzetközi képzéséről, amelynek már régóta mi vagyunk a tervezői és rendezői. Kezdeményezésünk az egész bolygóra kiterjedt, Kína (még mindig zárt ország) és India (még számomra is túl nagy ország) kivételével, célba vettük Közép-Ázsiát, Nyugat-Afrikát és az arab országokat is. Nem mentünk egyedül, amint felnőttek a feladathoz, a „fiatalok” is jöttek velünk, és kialakították az irigylésre méltó személyes hírnevüket. Ezzel a háttérrel dolgoztam a válság idején.

És íme, mi történt! Interjút adtam egy újságírónak, aki később viszonylag híressé vált egy könyvkiadónál. Mivel sokat utaztam, megkért, tartsak az útjaimról beszámolókat. Akkor tértem haza Szaúd-Arábiából és Brazíliából. Fesztelenül meséltem neki: „Tudja, nem jól mennek a dolgok, sehol sem könnyű. Nézze, Brazíliában halálosztagok működnek, s ez az igazságszolgáltatás alulműködésének eredménye, ezt meg kellene érteni! Sorba kell állni, mint péntek este a kisboltban, hogy az embert elítéljék! Ennek az az eredménye, hogy azok, akik kényszerrel, erőszakot, támadást gyakorolnak az állampolgárokra, továbbra is szabadon vannak, mert nem sikerül őket jogi eljárás alá vonni. Derék emberek – kereskedők vagy olyanok, akiket megadóztatnak vagy kényszermunkával sújtanak (emberrablás, váltságdíj stb. formájában) – mennek a rendőrkapitányságra érdeklődni, hogy szánna-e rá túlórát a rendőrkapitányság vezetője, kész volna-e egy kis »moonlighting«-ra²² három-négy emberével, fejenként száz vagy ezer dollárért, hogy megszabadítsa őket ettől az erőszakoskodó maffiasöpredéktől. Ez volt a halálosztag, a magánemberek igazságszolgáltatása. Egy halom holttestet láttunk a folyókban, és hatvan kilométerrel lejjebb a hidak alatt. A rendőrség egy kis tisztogatással válaszolt a jogállami zavarra.”

²² Illegális munkavégzés.

Tehát elmeséltem ennek az újságírónak, hogy mi történik, ha az igazságszolgáltatás alulműködik: az emberek kézbe veszik a dolgokat. Hozzátettem, hogy Szaúd-Arábiában és az iszlám országokban bevezették a sarián alapuló igazságszolgáltatást – a tolvajok kezét levágják, a házasságtörőket megkövezik –, és az amerikaiak ott-tartózkodása óta (az Aramco olajipari vállalat révén) csak abban fejlődtek, hogy a csuklólevágás után nem sütötték ki olajban az illető csonkolt végtagját, hanem az amerikai kórházba szállították, hogy bevarrják a sebeit. Ezekben az országokban az igazságszolgáltatás kegyetlen, véres volt, elnyomta a gyengéket és lábbal tiporta az emberi jogokat. Rengeteget kellett tenni a változás elősegítéséért. És csak meséltem, meséltem.

Eközben a *La Presse*-nél²³ sztrájk tombolt. Négy-öt hónapon keresztül a napilap nem jelent meg, és én teljesen megfélemedeztem az interjúról. Amikor a cikket végre közzétették – én ismételten külföldön voltam –, körülbelül ez állt benne: „a világutazó Szabó professzor, aki a baloldalon és a jobboldalon is »térít«, a »halálosztog« kiváló módszerét találta meg a brazil bűnözés visszaszorítására.” A cikk így folytatódott: „az arab országokban levágják a tolvajok kezét, de fejlődés tapasztalható, hiszen az amerikai technikának köszönhetően ma már égetik őket. Íme Szabó doktor úr javaslatai...” (Alice Parizeau mindig is azt gondolta, hogy az újságíró rosszindulatú volt. Én ebben sohasem voltam biztos...) Szerettem volna, ha az újságíró tisztázza velem, jól értette-e mondanómat, mielőtt az én számba adja ezeket a szörnyű butaságokat.

Képzelve el a *La Presse* szombati számának hatását! Már az egyetem is forrongott. Ezt mondták: „Szabó a halálosztogot méltatja, nálunk akarja bevezetni, vajon milyen pénzből teszi ezt? Az amerikaiak pénzeik? A szövetségi kormány? A titkosszolgálat?” Természetesen nem sok hiányzott, hogy az indulatok lángra lobbantsák a szikrát. Mivel nem Fournier-nak hívnak, hanem Szabónak, és se unokaöcsém, se sógorom, és senkim sem volt, akivel együtt őriztem volna disznót, teljesen kicsúszott az irányítás a kezemből. És sajnos mindig is féltékenyek voltak rám. „Ő csak egy kriminológiaoktató. Mi alig tudunk támogatókat szerezni, ő meg... Mit csinálhat ilyen jól, hogy neki sikerül?”

Ezalatt én Nasser elnöknel Egyiptomban terjesztettem a gondolataimat. Amikor visszatértem, a pajta égett, a kastélyt már a lángok nyaldosták. A tiltakozó mozgalom katalizátoraként egy szakszervezeti vezetőt jelöltek ki. Az igazságra, a szakmai etikára és az emberi jogokra hi-

²³ Kanadai napilap.

vatkozva azt kérdezték, hogyan történhet meg egy ilyen szégyenletes dolog Québec területén.

Michel Chartrand-t bebörtönözték, Pauline Julient ellenállási énekek előadására kérték fel. Az örület bekövetkezett... Természetesen hozzátették, hogy „nehogy arra gondoljon Szabó úr, hogy ez Ön ellen irányul, ez a CICC ellen van!” De mivel a CICC én voltam, ez világos képmutatás volt. Mindez groteszk, fájdalmas, megalázó volt, és a kriminológia, a „céda”, „áruló”, „erkölcstelen” tudomány lerombolását célozta, amelynek nincs helye az egyetemen.

Ekkoriban a CICC programjában öt nagy műhelybeszélgetés volt tervbe véve, amelyek az összehasonlító társadalomtudományok nagyobb kapcsolódási pontjainak vizsgálatára irányultak. Az első a társadalomtudományok módszereiről szólt, főként szociológusok, pszichológusok, összehasonlító joggal foglalkozó jogászok stb. részvételével. A második beszélgetés a büntetőintézkedésekre alkalmazott költséghatékonyság szerinti elemzési technikákra irányult. Ténylegesen megértettem: nem lehet büntetőjogi reformot végrehajtani anélkül, hogy meggyőznénk a pénzügyminisztérium vezetőit arról, hogy a jelenlegi helyzet drága és nem hatékony. Ennek érdekében közzgazdászokat és büntetőügyekben jártas szakembereket hívtam össze egy politikai elemzés megvitatására. Az állami szektor számos más ágában készítettek már ilyeneket, de nálunk még sohasem, mivel a jogászok és bírók szerint „az igazságnak nincsen ára”, és a mi javaslatunk szentségtörés. Később ez már bevett szokássá vált. A harmadik műhelybeszélgetés a városokat sújtó szervezett bűnözésről szólt, míg az ötödik a társadalmi fejlődés és a harmadik világ kapcsolatát mutatta be a bűnözés terjedésére fókuszálva. A negyedik rendezvény a rendőrséggel foglalkozott. Jelen körülmények között ez a téma természetesen leleplezőnek tűnt (megfeleldeztünk arról, hogy ilyen témájú rendezvényre két-három évig tart a felkészülés). „Mellette vagy ellene vagyunk, de nem kutatjuk” – ez a szlogen célba talált.

A rendőrségről szóló eseményünkön huligánokat küldtek ránk. (Ismeri a *rent a crowd*²⁴ jelentését?) A titkos csapatoknak így már volt indokuk, amíg már „Rendőrség az egyetemen!”

Sose felejttem, amikor a televízióba mentem, két srác azt mondta nekem: „Figyeljen, Szabó, ne vegye magára, de amit maga csinál, hiábavaló. Jó okunk van, győzni fogunk és kicsináljuk magát!” „Megszaba-

²⁴ Bérelt tömeg.

dulunk ettől a mocskos importálttól!” Sohasem kértek bocsánatot... A történet igazi államüggé vált, vezércikkek jelentek meg a *Le Devoir*-ban,²⁵ és egy cikk a *Maintenant*-ban a CIA egy bizonyos Szabónak köszönhető beszivárgásáról. Fel kellett készíteni és meg kellett védeni a québeci szocialista hazát a betolakodó által behozott pestistől...

Azzal gyanúsították, hogy a CIA támogatását élvezi...

Gyanús voltam. Nem tudták, mi köze van az egyetemnek, a tudás templomának a befolyó pénzekhez. Megpróbálták az ügyet úgy feltüntetni, mintha az etikáról vagy a finanszírozásról szólna a vita. Aláírásokat gyűjtöttek, mozgósították az embereket: „Szabó Brazíliával és az Arab-félszigettel azért működik együtt, hogy halálosztagot hozzon létre Québecben, vagy azért, hogy bevezesse a sariát. Ezenkívül idecsődítette hozzánk, Mont Gabrielbe, Québec területére a világ összes rendőré! Tennünk kell valamit, ezt nem tűrhetjük!”

A lejárató gyűléstkampány idegengyűlölő, undorító volt. A jogi karról Jacques Bellemare azt kérdezte: „Mi ez a zűrzavar? Mit óbégatnak? Habár van ott két külföldi, Poznanska és Szabó, akik undorító dolgokat művelnek. Le a CICC-vel! Le a CIA-vel!”

Emellett szeretném hozzátenni, hogy a kollégáim – egyetlen kivétellel, akit nem kívánok megnevezni – támogattak a tanítványainkkal együtt. Érezték a vihar közeledtét. De mivel a CICC körül voltak, és ismertek engem, nem nagyon értették, mi történik, és elengedték maguk mellett. Kitértek az összeütközés elől, mint ahogyan a fa meghajlik a szélben. Aláírták a támogató, tiltakozó, szolidaritást vállaló nyilatkozatot, de ezt természetesen nem hozták nyilvánosságra.

Azonban a rendőrségről szóló konferencia, mint egy színes hólégballon, fennakadt a Mont Royal csúcsán. Ott állt a pontos dátummal és a meghívott emberekkel: „J. Edgar Hoover Montrealban lesz; meghívták Montreal rendőrfőkapitányát” (aki végül nem jött el, helyettesítették). Egy jól megkomponált, kollektív hisztéria volt. De mindenki ott volt a tudományos életből, aki rendőrséggel kapcsolatos kutatásokat folytatott. A konferencia anyagát kiadták, két-három ezer példányban jelent meg. Minden baloldali és középpárti ott volt, aki a rendőrségről kutatott, és érdeklődött a büntető igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről. Berkeley-től Varsóig jelen voltak a tudományos szakértők.

²⁵Montreali napilap.

De a lázadó „tömeget” nem ez érdekelte, hanem az, hogy jókora csapást mérjen rajtam keresztül a társadalomtudományok azon irányzatára, amely elutasítja a tudomány polarizáltságát és átpolitizáltságát. Emlékszik arra a híres előadásra, esetleg Ön is a teremben volt? Egy évvel később történt... Hasonlóan Columbo hadnagyhoz, a feleségem hozott kínos helyzetbe: látott egy plakátot *A társadalomtudományok és a politika* felirattal, és azt mondta: „Menjünk el, érdekesnek tűnik!” Egy fiatal francia trockista (jelenleg az UQAM²⁶ hallgatója) tartotta az előadást, aki azt mondta: „Végezetül vizsgáljuk meg az állam és az egyetem finanszírozásának viszonyát! Hiszen sorainkban köszönhetjük a prostituált társadalomtudomány leghíresebb, legjelesebb képviselőjét, Szabó professzort!” És mivel eredetileg katona vagyok, szembenéztem az ellenséggel, és szembeszálltam vele. Amikor befejeztem, gyenge tapsot kaptam a terem végéből, és némi zavartság támadt... Természetesen a jelenlévők ismertek engem. Kimagyaráztam magam, és emelt fővel távoztam.

Ott voltam ezen a vitán. Emlékszem, ezt mondta: „Ön megsértette a becsületemet és a magam módján...”

„Máshogyan rendezzük, mint a régi időkben, a párbaj idejétmúlt. A szablya helyett a nyelv marad, az érvelés váltja fel a kardot.” Megmagyaráztam. Alkalmazkodni kellett a meglévő kontextushoz, és én eszközül szolgáltam az osztályharchoz. A kriminológia fiatal volt, mindenféle gyanúsításnak volt kitéve. Akárhogy is áll a dolog, elfoglalták a CICC-t, és a Montreali Egyetem – első és utolsó alkalommal – kihívta a rendőrséget.

Miért hívta ki a rendőrséget?

Azért, mert megsértették a szabad oktatáshoz és a szabad mozgáshoz való jogot. Az „anonim” megszállók telefont ragadtak, és értesítették Rómát, Párizst, Moszkvát, New Yorkot, mindenkit: „Felszabadított terület! A vörös-fekete zászló a szégyenteljes CICC-n és a visszataszító, áru-ló Szabón lobog! Ez a harcoló sejtek első üzenete!” Következésképpen a tudomány szabadságát töretlenül helyre kellett állítani. A sajtó felfigyelt, hiszen a nevem nem volt szokványos. Egyesek az én sértegetésemmel tettek szert olcsó hírnévre.

²⁶ Université du Québec á Montreal, Montreali Québec Egyetem.

A jelenet beleégett az agyamba. Körülbelül tizenöt egyforma, sisakos rendőr lépett be. Eltávolították a „barikádokat”, kinyitották az ajtókat. Az egyetem és vezetése – Jacques Girard főtitkár, Paul Lacoste rektorhelyettes és Jacques Bellemare, a jogi kar dékánja – krízistanácsot állított fel. De a helyszínen csak én tartózkodtam. Haché rendőrfelügyelő, aki irányított, itt posztolt, egészen közel. Ő és néhány társa hozzám járt esti képzésre. Nem voltam ismeretlen számukra.

A másik oldalon tíznél is több koszos hajú, piszkos körmű huligán állt – meg tudom Önnek mutatni, vannak felvételek. Haché rendőrfelügyelő azt kérdezte tőlem: „Szabó doktor úr, mit csináljunk, vigyük az őrre őket? Tartóztassuk le őket?” Azt válaszoltam: „Ezt nem tőlem, hanem az egyetem vezetésétől kell kérdezni. A lényeg, hogy helyiségeinket szabadabbá kell tenni. Ez egy egyetemi kutatóközpont, ahol szabad oktatás és szólásszabadság van. Ezt kell helyreállítani. Hogy aztán mit csinálnak...”

Láttam a két oldalt, a két csoportot, a maroknyi rendőr és a „bolsevik” huligánok tekintetét. És íme, Szabó professzor közepén, a híres toleráns liberális. Az egyik oldal azt gondolta: „Nem meri felvállalni a felelősséget azért, hogy mindnyájunkat lecsukjanak, nem teszi meg, hiszen a rendőrörsi azonosítás nélkül nincs vádemelés. Jó kis helyzet!” A rendőrök szintén kajánul néztek rám: „Íme, a híres Szabó professzor, aki azzal tölti az idejét, hogy a bosszantásunkra kritizálja a rendőrséget. Ha mi nem lennénk, élve felfalták volna ezt a nagyhajú szakállast! És mi mentjük meg! Hol lennének ezek a híres reformátorok a rendvédelem nélkül, ha nem segítenénk nekik a bajban?”

Egy ilyen történetnek nyilvánvalóan nem lehet szerencsés kimenetele. A hadviselés stratégiája abból áll, hogy elkerüljük a csapdát. Ha egyszer beleesik, magának már annyi! Mivel nem voltam reakció – idézőjel nélkül –, nem adtam utasítást, hogy csukják le, rúgják ki őket – ezt érdemelték volna, és hogy ne lássuk őket többé! Viszont nem is haboztam, kihívtam a rendőrséget. Az egész a bíróság előtt ért véget: az egyetem nem emelt vádat, és egy oktató az ügy iránti szolidaritásból segített a bajba jutott huligánoknak.

Végül mindenki lecsillapodott. Keserű szájjal magyarázkodtam régi barátomnak, Marcel Rioux-nak, aki másokkal egyetemben beadta a felmondását. „Hiszen, Marcel, jól ismer engem, nemde? Hányszor mondtam Önnek, hogy nevezzen ki egy bizottságot, nézze át az irataimat, az összes papír itt van, az összes fillér, amit kaptunk, átfutott az egyetemen, csak nézze meg!” „Hát, nekem erre nem volt időm!” – vála-

szolta kissé zavartan. A CICC teljes pénzügyi támogatása tényleg mindig átfutott az egyetemi ügyintézésen.

Egy anekdotával zárnám a témát. Egy napon, két-három hónappal az események után, 13 óra tájban szól a telefon. Az irodák zárva vannak, síri csend van.

„– Jó napot, uram! Szabó professzorral szeretnék beszélni.

– Igen, én vagyok. Kit tisztelhetek Önben?

– Ferron doktor vagyok. Rájöttem, hogy egy Ön ellen irányuló kampányban vettem részt. Az Önt leleplező mindenféle dolgot aláírtam anélkül, hogy láttam volna Önt, hogy egy sorát is olvastam volna, anélkül hogy egyáltalán tudnám, hogy kicsoda Ön. Megtisztelne azzal, hogy találkozna velem?”

Voltam nála, ő eljött hozzám. Ő volt az egyetlen aláíró, akiben megvolt a nem is emberiség, hanem a civil kurázi és udvariasság ahhoz, hogy felkeressen, és sajnálatát fejezze ki. Kétségtelenül a legnagyobb erkölcsi tekintéllyel rendelkezők egyike volt, ami az orvosi hivatásának ellátását és a regényeit illeti. Illetve a lelkiismeretének tisztaságát, amely nem tűrt se hazugságot, se igazságtalanságot.

Jacques Ferron írása, amely először a L'information médicale-ban,²⁷ majd az L'escarmouche-ban²⁸ jelent meg, a Les Szaboton címet viseli. A legújabb kiadásban hozzátett egy megjegyzést: „Azóta találkoztam Szabó úrral, mert...”

Tényleg? Nem tudtam.

„Sajnálom, amit gondoltam róla. Az ember maga kedves. Azt hiszi, nyer azzal, ha egy rendőr, a Szabotonon át eljut addig a gondolatig, hogy szociális munkás lesz.”

Erről van szó. És később, egy-két év múlva az emberek mosolyogni kezdtek rám azzal, hogy „de végül is, lám-lám, túlélte! Még mindig itt van! Jól van, ugye? Nem hittünk ezeknek az ostobaságoknak.” Béke.

²⁷ Orvosi lap.

²⁸ Jacques Ferron összemosta a rendészeti ismereteket a szociális munkás szakma ismereteivel. Úgy állította be, mintha a kriminológiai tudás ellentétben állna a rendőrségi feladatok ellátásával, és mintha a kriminológiai ismeretek elsajátításával szociális munkássá válnának a rendőrök.

*Post scriptum.*²⁹ Ahogy már említettem, a politika mindkét szélsősége forrongott, mivel ez a nagy zűrzavar időszak volt. Például fasisztákká vált extrockisták célpontja lettem. A Lyndon LaRouche-féle mozgalom az Egyesült Államokban mond Önnek valamit? Ezt a szélsőjobboldalhoz átpártolt egykori szélsőbaloldaliak alkották, és egy texasi „crazy money man”³⁰ finanszírozta. Célponttá váltam.

Ezek az emberek számítógépen rögzítettek mindent, ami megjelent rólunk. Mindig úgy véltem, hogy az garantálja az integritásomat, ha mindent nyilvánosság előtt csinálok. Például minden rendezvényünk meghívóját kinyomtattuk a résztvevők listájával együtt. Nem volt nehéz információt szerezni. Így rögzítettek mindent számítógépen, majd később ebből ragadtak ki példákat. Ekképp voltak hasonló telefonhívásaim:

„– Szabó professzor, Ön ugye Bejrútban volt ekkor és ekkor?

– Igen.

– Az ilyen és ilyen előadás után ezen és ezen az interjún vett részt a rádiónál. Az Ön előadásán többek közt a következő emberek vettek részt: a Legfelsőbb Bíróság bírójája, a közbiztonsági főigazgatóság vezetője, egy kommunista országból érkező egyetemi oktató. És ezzel egy időben Jeruzsálemben és Rómában merényletek voltak. Hogyan magyarázza, hogy az előadásán részt vevőket egy héttel később Rómában látták?”

És mivel Alice Parizeau néha elkísért, hozzátették: „Hogyan lehet Önnel a pártelnökök, vezetők egyikének, a szeparatista párt egyik miniszterének felesége?” Ezeknek az embereknek a szemében mindez a felforgató tevékenységet végző hálózatokhoz fűződött. A „minden át-politizált” elve a bal- és jobboldalon egyaránt virágzott.

Mivel úgy gondoltam, hogy professzori küldetésem és becsületem abban rejlik, hogy sohasem hallgathatok azokról a témákról, amelyekről információval rendelkezem, így végül is a kollégáim cenzúráztak: „Nem fog beszélni, de ha mégis, akkor a magnetofont a közelbe tesszük, hogy ne vágják meg a beszédét, mint ahogyan a *La Presse*-interjúban történt!”

Egyes diákjaim még nekem is odaadták a montreali metróban szétosztogatott szórólapot, amelyen – mint kétségkívüli összeesküvőt – kapcsolatba hoztak a drogkörökkel (több előadásunk is erről szólt): „Miért megy Kolumbiába, Ecuadorba, Peruba?” Úgy ábrázoltak, mintha

²⁹ Utóirat.

³⁰ Őrült pénzember.

*deus ex machina*³¹ lennék. Torontói újságírók jártak nálam, és azt kérdezték: „De végül is, uram, hogyan lehet az, hogy Önt felveti a pénz, amíg mindenki éhezésre panaszkodik? Három alkalommal utasították el egy bizonyos kutató támogatási kérelmét, holott a témája az özvegyek és az árvák helyzete. Van valami gyanús ebben! Valami bűzlik.” Koholt vádak, gyanúsítgatás, megfélemlítés. A válaszom erre még mindig ugyanaz volt: „Ez egy üvegház, jöjjön, nézze meg, olvassa el! Az egyetem égisze alatt minden nyilvános, így a mi irataink is.” Soha senki nem jött el megnézni... De a gyanakvásnak teret engedtek.

Az egészet Mucchielli pszichológus, Jerry Rubin francia kiadásának a Bordasnál megjelent kis könyvében, *Comment faire une révolution*³² címmel találja meg fantasztikusan leírva. Tíz példányt vettem belőle, és szinte mindenhol terjesztettem, mert úgy véltem, hogy azt mutatja be a szerző, amit én átéltem. Egy klinikai eset volt, mindenestől. A végén már semmi köze nem volt a CICC-hez, se ahhoz, amit csináltam, se szerény személyemhez. De a jellegében volt valami, ami alkalmassá tette arra, hogy a hivatásos agitátorok akarataknak megfelelően értelmezzék. Hiszen nem spontán támadásokról volt szó! Gondosan megtervezték, a háttérből irányították, és cinikusan kihasználták mindent. Semmi meglepő nincs benne: a könyv ezt a viharos időszakot elemezte számos példával kiegészítve... Valljuk be őszintén: mi – én – kiváló célpontok voltunk. Nem téveszthették el!

Olyan ember, mint Jean Stoetzel a Sorbonne-ról, soha nem tört meg. Másokat, mint Raymond Aront a Collège de France-ról, mélyen megviselt a támadás. És még sokakat számos országban. Allan Bloom története örökre megbélyegzi az egyetemi oktatók többségének rossz-hiszeműségét, gyávaságát és felelőtlenységét. Megadták magukat a barbárok betörésekor. Elárulták a gondolatszabadságról alkotott ideájukat. Nekem ez egy harci sérülés volt, amely – nagy megnyugvásomra – mára beforrt. Sőt, végül kitüntetések kaptam, még akkor is, ha a szalag zöld színű (polgári érdemrend), és nem vörös (katonai érdemrend).

A történelem iróniája, hogy a CICC jelenlegi igazgatója, a briliáns kutató, Jean-Paul Brodeur nemcsak a rendőrséget, hanem azon belül a vezetői réteget és a belbiztonsági szolgálatot választotta kutatási területének. Ezen most senki sem rezzen össze. Változnak az idők, és vele együtt a környezet is. Ez a történelem fintora. Akárhogyan is nézzük,

³¹ Meglepő esemény, amely megold egy megoldhatatlannak vélt bonyodalmat.

³² Roger MUCCHIELLI: *La subversion*, Párizs, Éditions Bordas, 1971.

nem arról szól, hogy a rendőrség mellett vagy ellen vagyunk (amit a „barbárok” ránk akartak erőltetni, egyszerűen megosztó volt), hanem arról, hogy vizsgáljuk őket, mint bármely társadalmi csoportot. Elismer-ték azt a tényt, hogy a belbiztonság problémáinak, a köz- és magán-rendőrségi szolgálatoknak vizsgálat tárgyát kell képezniük, mivel azok fontosak a polgári szabadságjogok védelmében.

Tehát Szabó megvádolója azzal, hogy a totalitárius rendszerek szolgálatá-ban áll...

Ilyen volt a kor légköre, könnyen bele lehetett esni. Viszont volt két sze-rencsétlen helyzet: a félreértett interjú, amely kapcsán nem voltam elég körültekintő, majd az a tény, hogy távol voltam a közzététel pillanatá-ban. Ha ott lettem volna, lehetséges, hogy azonnal el tudtam volna oltá-ni a tüzet. Nyolc nappal később értem vissza, amikor a tűz már minden-hová továbbterjedt, és a fennkölt lelkek olajjal locsolták... Az általam bomlasztónak ítélt hadvezéreknek remek hadseregeik voltak, a közvéle-mény mellettük állt, profik, fantasztikusak voltak, és elszántak arra, hogy mindent leromboljanak.

Megvolt az okuk rá.

A CICC egy remek célpont volt, amelyről a huligánok álmodni sem mertek. Egy ideális bűnbak: az ember – mint maga a tudomány és az in-tézmény. Nem hagyhatták ki ezt a lehetőséget. Azonban nézze az ered-ményét: folytatjuk a magunk útját. És ők?

Mi a különbség az Észak-Amerikában és az Európában vagy máshol folyta-tott munkája között? Milyen tanulságokat vont le a leggazdagabb és legsze-gényebb országokban tett látogatásai során a bűnözést, a társadalmi kont-rollt és a kriminológiát illetően?

Mi itt „igazi” kriminológusokat képzünk. Ez egy alkalmazott társada-lomtudományra összpontosító szakirány. A bűncselekmény, a bűnelkö-vető, az áldozat, a bűnözés és az igazságszolgáltatás számunkra mind a lehetséges stratégiai beavatkozások célterületei. Ez néhány módosítással ugyanígy működik bárhol Észak-Amerikában. Ezzel ellentétben Euró-pában a kriminológia még mindig nagyon rá van utalva a büntetőjogra, sőt attól elválaszthatatlan. A jog teszi fel a kérdéseket, a kriminológia megpróbálja megválaszolni. Ez biztosan nem erőpozíció, különösen Franciaországban. A helyzet az Egyesült Királyságban, Németországban, a Benelux államokban és Olaszországban jobb. Ez magyarázza a

montreali kriminológia irigylésre méltó hírnevét a frankofón országokban. Nemcsak vezetjük a Francia Nyelvű Kriminológusok Nemzetközi Társaságát (amelynek orgánuma az ötven év óta, negyedévente, Genfben megjelenő *Revue internationale de criminologie et de police technique* című lap), hanem a CICC együttműködési megállapodást kötött a hatalmas francia belügyminisztériumhoz tartozó Francia Nemzetvédelmi Felsőoktatási Intézettel.

Ami a kérdésének második részét illeti, évtizedek óta mondom és írom: a kriminológia – a büntetőjoggal ellentétben – csak azokban az országokban tud létezni és működni, ahol béke és észszerű társadalmi igazságosság uralkodik, amely garantálja az emberi jogokat. Minden országnak szüksége van büntetőjogra, kivétel nélkül: a büntető törvénykönyv határozza meg az adott társadalom normáit megszegőkre alkalmazandó jogkövetkezményeket. Csakúgy, mint a nyugati liberális demokráciáknak, Hitlernek, Sztálinnak is volt büntető törvénykönyve, de utóbbi országokban nem voltak, nem is lehettek kriminológusok. A polgárháború vagy nemzetközi konfliktus sújtotta országokban sincs többé kriminológia.

Amikor a vihar elcsendesül – a dél-amerikai és afrikai diktatúrák közötti békeidő, a kommunista országok felszabadulása –, kihúzzuk az antennáinkat, hirdetve a tudomány és az emberi jogok tisztelete iránti elkötelezettségünket. Minden egyes alkalommal, akár tetszik, akár nem. Ami engem illet, én ebben sosem ismertem kompromisszumot, és legtöbbször ezt elnézték nekem. A félreértések elkerülése végett: mindig tisztában voltam a saját körülményeimmel. A belga és kanadai útlevelem ellenére sohasem felejtettem el, hogy egy (rég)i politikai menekült voltam.

Továbbá, mivel a harmadik világ szegény országaiban a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatilag egybemosódik a társadalmi igazságossággal, szűk a kriminológus beavatkozási tere. De ha meghívják, megkérdezik, ha nem gátolják a szólásszabadságát, akkor el kell mennie, abban bízva, hogy valaki majd egyszer emlékezni fog az üzenetére...

Van-e québeci (vagy észak-amerikai) jellegzetesség a bűnözés területén?

Nem teszünk nagy különbséget az észak-amerikai bűnelkövetések között. Montreal biztonságos nagyvárosnak mondható például Vancouverhez képest. Toronto egy-két évtizede veszítette el a „szüzességét”. A törvények, a személyközi kapcsolatokban meglévő udvariasság és a legitim felügyelet (szülők, iskola, közigazgatás) tisztelete alapozhat meg

egy biztonságos és egymás szabadságjogait tiszteletben tartó társadalmat. És itt még sokat kell tenni, csakúgy, mint máshol. Ez egy sziszifuszi munka...

Éveket töltött el az oktatásban, a kutatásban és a gyakorlatban egyaránt. Intézményi látogatásai során kapcsolatba került pszichiáterekkel, jogászokkal, rendőrökkel, vizsgálóbizottságokban vett részt. Mi a véleménye a büntettről és a büntetésről? Mit jelent a bűnözés?

Minden attól függ, hogy mit tekintünk normának. A többségtől eltérően gondolkozó kriminológusok a norma és normaalkotás történeti, interakcionista megközelítését hangsúlyozzák. Ebből adódik az erőteljes kritika: rossz alkalmazkodással, csalással stb. vádolják az igazságszolgáltatást. Néhányuk számára olyan ez, mint az árnyjáték: semmi sem igazi, minden az előadók kénye-kedve szerint épül fel és bomlik le.

Én részben osztom ezt az nézőpontot – különben nem lennék szociológus – annak ellenére, hogy pragmatikus vagyok. Nem értek azonban egyet azzal a nézettel, hogy minden elfogadható, pusztán felfogás kérdése. Ugyanis úgy gondolom, hogy akik a kriminológiát választják, egyúttal azt is elfogadják, hogy kissé bemocskolják a kezüket. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy meg kell húzni a tűrészhatár vonalát. Vegyük például a homoszexualitást! Jelenleg a határvonalat a tizenhét-tizennyolcadik évnél húzzuk meg: ha ezután nemi kapcsolatot létesítenek a partnerek, még össze is házasodhatnak. Viszont tizenhét éves kor alatt már vádemelés, büntetőeljárás, börtön vár rájuk. Ezt a határt meghúzva az ember kiteszi magát annak, hogy korlátolt gondolkodású konzervatívnak, a büntetőintézkedések védelmezőjének ítélik meg. Én vállalom ezért a következményeket. Ellenkező esetben nem tudnám érvényesíteni az alkalmazott tudományt. Természetesen Önnek meggyőződése lehet, hogy ez az egész önkényes és nincs értelme. De ha valóban így lenne, akkor nem lenne szükség pártfogó felügyelőkre vagy szakértőkre a bíróság előtt. E mögött kirajzolódik az ember, akit néha az elidegeníthetetlen jogok által szentesített szükségletei, vágyai gyötörnek. A nehézség abban rejlik, hogy tisztelni kell a megengedett és a tiltott közötti, önkényesen megállapított határvonalat a törvény szelleme és betűje szerint.

Éppen ezért támogatom a folyamatos demokratikus és parlamenti vitákat, amelyek a nagykorú és a fiatalok közötti szexuális kapcsolat legitim beleegyezési korhatárának meghatározására irányulnak. Emellett felhívnám a figyelmet a pszichoszociális és a szexológiai kutatásokra, amelyek felméri a jogszabályi változásnak az érintettek fizikai és

lelki jólétére gyakorolt hatását. Ugyanígy kell eljárni a hermafroditizmus, a homoszexuális párok általi örökbefogadás stb. kérdésében. Mindent meg kell vitatni, mielőtt az arra felhatalmazott szervek döntést hoznának. És ebbe a „mindenbe” a kriminológiai kutatások eredményei is beletartoznak.

A XIX. században született bűnözőkről beszéltek. Később nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a társadalmi tényezőknek. Ön szerint melyek a bűnelkövetési magatartást elősegítő tényezők?

Személy szerint én sohasem tagadtam a bűnözés biológiai okait. Lombroso marxista, zsidó – ezért is groteszk fasisztának tekinteni – és orvos volt. Az elméletei nem voltak hosszú életűek, de nagy port kavartak. Szerinte létezik „született bűnöző”, aki az emberi faj sajátos fejlődési ágához tartozik. Többek között azért volt halálbüntetés-párti, mert úgy vélte, hogy a született bűnöző gyógyíthatatlan. Ez az elmélet már meghaladottá vált. Én azonban még mindig úgy gondolom, hogy az értelmezés kulcsa a társadalom-kultúra-személyiség triád mellett a személyiség biológiai része, amelyet figyelembe kell venni.

Ahogy ma mondanánk, a genetika...

Pontosan. A genetika hatalmas fejlődésen ment keresztül. A *Daedalus* 1998 nyarán megjelent, éppen az agynak szentelt száma foglalkozik ezzel. Olvassuk újra Jean-Pierre Changeux-t! A közelmúltban olvastam egy cikket olyan neurológiai kutatásokról, amelyek megmagyarázzák, hogy a férfiak miért rendelkeznek alacsonyabb intellektuális képességekkel, mint a nők. Úgy vélik, mivel a férfiak sokkal korábban kezdenek el célzottan gondolkodni, egyes agyi idegpályáik rendszeresen kifáradnak, visszafejlődnek és elsorvadnak. Ezzel ellentétben a nők, mivel a látóköriük szélesebb, kevésbé specializált, tovább maradnak befogadók. A genetikai megközelítés nyilvánvalóan nagyon összetett és fontos, de ezen tényezők csak öt százalékot tesznek ki, míg a szociokulturális faktorok kilencven százalékban vannak jelen. De az arány erősen változhat a jövőben. A genetikai kutatás – az emberi génállományon végzett óriási projekt – komoly meglepetést tartogathat. Semmit nem szabad kizárni.

Léteznek a bűnözés megértését szolgáló neurológiai tanulmányok?

Nagyon kevés. Különböző is, ami használható közülük, az főként a rendkívüli eseteket – a sorozatgyilkosokat, szexuális bűncselekményt elkövetőket – érinti. Egy kritikus szociológus-kriminológus megragadná az al-

kalmat, hogy emlékeztessen ezen esetek ritkaságára: egy a százezerből! De paradox módon az állami büntetőigényt érvényesítő szervezetrendszert azért találták ki, hogy megvédjen minket a százezerből azzal az eggyel szemben! Mindig a rendkívüli esetekre hozunk törvényt, nem pedig mindenre kiterjedően. A kivételes eset viszi az embert a bíróságra, nem az általános. Ennélfogva azt gondolom, hogy ennek nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, és követni kell a kutatási eredményeket. Sajnálhatjuk, hogy a kritikus kriminológus szociológusok, akik olyan nagyon hangosak voltak, a neurológiai tartalmat erőszakkal kiürítették, gyakorlatilag még az emberi létezését is megtagadva. *Az antropológiától az összehasonlító kriminológiáig*³³ című tanulmányom erről a kérdéstről szól. Tehát itt van ez a biológiai elem, amelynek ismerem a korlátait, de mégis fenntartom, hogy ez az emberi viselkedés egyik alkotója.

A kriminológiai tanulmányok legújabb szociálpszichológiai, szociológiai és antropológiai eredményei azt jelzik, hogy a családon belüli szocializáció ideje alatt, két-három éves kortól tízéves korig gyakorlatilag minden eldől. Erről Marc LeBlanc és Richard Tremblay kollégáim tanulmányait ajánlom.

Melyek a szocializáció azon tényezői, amelyek egyeseket a bűnözés felé sodorhatnak, míg másokat nem?

Ez itt a kérdés! A kriminológia amerikai oktatásának első évében a Baltimore vagy Chicago „kis Itáliájában” élő testvérpár példájával illusztráljuk ezt a kérdést. Mindketten egy kissé zabolátlan, tolvaj gyerekek. Csennek a boltban, és a rendőrfőnök üldözni kezdi őket, az egyik gyorsabban fut, mint a másik. A lassabban futót elkapják, és javítóintézetbe kerül. Rosszul szocializálódott, visszaeső, megedződött bűnözővé válik, és végül halálra ítélik. A gyorsabban futó gondolkozik, újragondolja az életét, papneveldébe megy, és érsekké szentelik. Ő adja fel a testvére az utolsó kenetet az elektromos székből.

A példa vagy igaz, vagy nem, de nagyon nehéz elkülöníteni a dolgokat, hiszen rendkívül meghökkentő tényekkel állunk szemben. Például a bűnözés görbéje a XIX. század közepétől – az első bűnügyi statisztikák megjelenésétől – a nulla körül mozgott, és nem távolodott el tőle. A viktoriánus XIX. század összességében alacsony bűnözéssel jellemezhető. Az Egyesült Államokba befogadott bevándorlók 30–40 szá-

³³Denis SZABO: *Comparative Criminology*, J. Crim. L. & Criminology, 66(1975)/3, 366–379.

zaléka nélkülöző, tanulatlan, balszerencsés volt. Alkoholtilalmi mozgalmak szerveződtek, nemzeti alapokon nyugvó egyházközségeket állítottak fel, a társadalmi kontroll nagyon erős, a bűnözés alacsony volt. Emellett megkezdődött a pitiáner bűnözők tömeges deportálása a távoli gyarmatok felé. Márpedig a hatvanas évektől kezdve a görbe gyorsan és egyenletesen emelkedett. Nem lehet ebből sok dologra következtetni, de elmondható, hogy a bűnözés görbéje összefügg a család intézményének széthullásával. Ez felveti a társadalmi élet, a társadalmi kapcsolatok, a felelősségvállalás és a szülői felügyelet alapvető szabályainak kérdését, amelyek óriási hatást gyakorolnak a gyermeknevelésre.

Van egy másik példám is. Nagyon melegszívű, negyvenes éveikben járó, két-három gyermekes, egyetemi oktató házaspár barátaimnál jártam itt, Montrealban. A férfi kiváló matematikus, egyike a legtehetségesebb kollegáimnak. A gyerekek névválasztásáról beszélgettünk, mikor megosztotta velem: eldöntötték, hogy lányaik az apa, fiaik pedig az anya nevét fogják viselni. Ez nekem nagyon bonyolultnak tűnt, de mivel csak lányaik voltak, nem bírt jelentőséggel. Megkérdeztem, hogy miért vélekedik így, és azt válaszolta, hogy azért, mert így logikus. Ha a gyerekek az apjuk nevét viselik, az nem logikus, de az ő javaslata az volt... Csendben megváltjuk a világot. Az ilyen típusú döntés kiszámíthatatlan következményekkel jár. Amit a történelem, a szokás felépített, az nagyon könnyen lerombolható, ha egy ilyen elv elterjed. Egyfajta új alkímia, amely alapjaiban alakítja át – vegyük példának a homoszexuálisok házasságát – a kétezer éves zsidó-keresztény hagyományon alapuló alapvető szabályokat.

Összefoglalva: Ön itt védelmébe veszi a hagyományos társadalom- és családmódellet?

Semmit nem tudok róla. Kérdéseket teszek fel. Nyilvánvalóan a méz és a nyers tejből készült sajt fogyasztása is nőtt Québecben... Azt akarom ezzel mondani, hogy nagyon nehéz egyszerű ok-okozati összefüggést felállítani. Nem tudunk elhatárolódni az együtt járó esetek egy részétől és az erkölcsi ítélezés tekintetében szinte az egész társadalomra kiterjedő egyfajta érzéketlenné válástól. Gertrude Himmelfarb legutóbbi művének címére utalva: amorális civilizációban élünk.³⁴

³⁴ Gertrude HIMMELFARB: *The de-moralization of society: from Victorian virtues to modern values*, New York, A.A. Knopf (distributed by Random House), 1995.

Egy, az oktatói pályafutásomból kiragadott másik példát említek Önnek. Egy időben a prostitúcióról beszélgettünk. Nagyon jó előadások voltak a témában. Soha nem gondoltuk, hogy jó hangsúlyozni, hogy a test áruba bocsátása és a krumpli vagy nyakkendő eladása nem ugyanazt jelenti. Amikor ezt megemlítettem, jól láttam, hogy a hallgatók szívesen hallgatják, de nem szólította meg őket igazán. Csupán az volt a meggyőződésük, hogy joguk van rendelkezni a testükkel és az idejükkel. Lehet elképzelésünk a test és a krumpli közötti különbségről, anélkül hogy alapos különbségtételi kritériumaink, értékítéleti alapunk lenne. Tulajdonképpen bármit meg lehet tenni, feltéve, hogy nem rossz szándékkal követik el. Vegye figyelembe, hogy a hallgatók nagy része fiatal hölgy volt!

Van ebben valami mélyen felkavaró, és ezzel találkozunk a pedofiliánál és a vérfertőzésnél is. Soha nem fogom elfelejteni a CNRS³⁵ bájos, fiatal szociológus hölgyét, aki tizenöt éve a vérfertőzéssel foglalkozik, és rémületemre azt állította, hogy társadalmunk szabályai, tilmai elfogadhatatlanok, sőt károsak. Úgy vélte, hogy ő volt a legjobb ember arra, hogy beavassa fiát a szexualitás titkaiba. Nagyon aggasztónak találta, hogy egy cselekvőképtelen tinédzserre hagyjuk ennek megértését, aki tele van kérdésekkel, és ezzel egy fiatal férfi törekeny szexualitásának kibontakozása forog kockán.

Láthatja, hogy milyen nehézségekre vállalkozunk. Ezek közvetlenül érintik a szociológiát és a kriminológiát: hol kell meghúzni a határt a normális és a kóros, a megengedett és a tiltott között? Ezen kérdések vitákat és nagyon eltérő véleményeket szülnek, amelyek között élénk (és még messze nem a végső) összecsapás tapasztalható.

Denise Bombardier védelmére kelt, aki Bernard Pivot Apostrophes című műsorában megvádolta a francia regényíró Gabriel Matzneffet, hogy a pedofília védelmezőjévé vált...

Kétségtelenül, hiszen klinikai bizonyítékok szerint a vérfertőzésből vagy pedofiliából származó szexuális élmények káros hatással vannak a gyermek éérésére és hátralévő életére. A török császár janicsárjainak – akiknek az apródjaik egyben a fegyvertársaik és a szeretőik is voltak – erkölcsé számomra idegennek tűnik a miénket törvényesítő zsidó-keresztény civilizáció értékeitől.

³⁵ Centre national de la recherche scientifique.

Mégis vannak olyan magatartások, amelyeket egykor büntettek, de mára megengedettekké váltak. Például a kábítószer-fogyasztás.

Igen, íme, ezért kell nagyon árnyaltnak és körültekintőnek lenni. Nincs mindenre kiterjedő megoldás. Létezik egy széles, szürke zóna a megengedett és a tiltott között, és ezért kell a kísérletezés során körültekintőnek lenni és a pragmatizmust érvényesíteni. Kipróbálhatunk gyakorlatokat, de amikor azok eredményeit értékelve úgy látjuk, hogy helyesebb volna visszalépni, akkor ne habozzunk megtenni! Az én hozzáállásom a következő: elvileg – szociológus barátaimtól eltérően – én nem adom meg a pozitív fogadtatás kiváltságát minden változásnak. Elméletben én sokkal kevésbé vagyok merész, és kevésbé vagyok hajlamos az újdonságoktól lázba jönni. Gyakorlatban, a terepen sokkal rugalmasabb vagyok, és közös úton járok a kísérletező újítókkal. Azonban én az eredményekre összpontosítok, és a kudarc előtt lelkiismeret-furdalás nélkül visszalépek.

Milyen alapon tesz különbséget az ártalmas és az ártalmatlannak tűnő között?

Csak a tapasztalat, a hagyomány és a századokon keresztül felhalmozott ismeretek összességével válaszolhatom ezt meg. Egykor még az emberi természetre hivatkoztunk, de Raymond Boudonnak igaza van abban, hogy azt értünk e fogalom alatt, amit akarunk. Ő inkább a hagyomány és az innováció hatására kialakuló és megújuló társas kapcsolatokról beszél. Óvakodni kell a „természet sugallta változatlanságtól” éppúgy, mint a változásban rejlő megváltás ígértétől.

Ez a radikális pragmatizmus jellemez engem: elméletileg kevés esélyt adok a futónak, de a gyakorlatban képes volnék az áldozatra is, hogy lássam. A valóságban az ember elég gyorsan kap visszajelzést. Abban a pillanatban kell döntenie, elég bátrak vagyunk-e vállalni, hogy visszalépünk, vagy tovább folytatjuk. És itt ütközünk bele a kritikai kriminológiába és szociológiába, amely egy kőbe vésett filozófiai, tudományelméleti választ ad erre. Egyesek – a mérsékeltőbbek – egy egészen kicsit közelebb állnak ehhez a megújulás, a változás melletti elméleti elköteleződéshez. Itt van a vízválasztó.

Léteznek olyan szociológusok, akik az elmúlt huszonöt évet azzal töltötték, hogy próbálták megmagyarázni, a megnövekedett bűnözés és erőszak csak nézőpont kérdése, a „hamis tudat” gerjesztette illúzió, olyan hatalmi manipuláció, amely ezt fegyverként akarja használni a

proletariátus feletti uralkodásra, és hogy ténylegesen nem is létezik. Pedig a józan ész – és nem a társadalom haladásellenesei – nekünk az ellenkezőjét diktálja. És a józan ész – függetlenül attól, hogy mit értünk alatta – a legelfogadottabb az állampolgárok között. A végeredmény a társadalomtudományok lejáratása lett.

Érvelhetünk-e azzal például, hogy a rendőrök számának növekedésével nőtt a letartóztatott személyek száma?

Tényleg vannak olyan emberek, akik gőgösen kijelentik, hogy nem kellene meglepődni a fiatalkori bűnözés növekedésén, mivel három új fiatalkorúak bírósága létesült. De ez álokoskodás! Ezt kijelentve nemcsak tagadják a nagyon is valóságos szerencsétlenségek, szenvedések egész sorozatát, de a társadalomtudományok, azok gyakorlóí becsületének hitelét is rontják, és megvádolják őket a kutatások elferdítésével. Számomra ez a legnagyobb elárulása annak, amit a társadalomtudományok – mint az alkalmazhatóság és a társadalmi fejlődés támogatásának művészete – hivatásáról gondolok, idézőjelesen vagy anélkül. A törvény alkotja a bűnt! A rendőrség és a bíróságok „termelik”... Ki ne lepődne meg egy hasonló következtetés óriási butaságán? Még akkor is, ha a szerző neve előtt a PhD jelzés szerepel...

Egy pillanatra a lejáratást említette. Ez egy kissé túlzás, nemde? Nekem úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedekben a társadalomtudományok összességében egyúttal nagy dinamizmusnak és erős polarizáltságnak örvendett.

Hogyne! Az UNESCO programja a Társadalomtudományok Nemzetközi Tanácsán keresztül a demokrácia „iskolája és gyakorlóiskolája” szerepét osztotta ezekre a tudományágakra. Nagy volt a remény és a lelkesedés! Sajnos ez hamar alábbhagyott. A szociológiába a pestist – elnézést a kifejezésért – A. W. Gouldner: *The Coming Crisis of Western Sociology* című könyve³⁶ hozta be 1970-ben. Ez a jókora, vaskos, emblematikus könyv – a szerző egyébként Hollandiába menekült, mert már nem tudta elviselni a kollégáit – a szociológia és a kapitalizmus közötti ellentmondás problémáit mutatja be. Valójában egy marxista – inkább neomarxista – támadó kritika, amely megkérdőjelezi a társadalomtudományok semlegességét, és amely akkor megosztotta a nagyjából a hatvanas évek elejéig fennálló közgondolkodást. Az évtized végére ez megszűnt: a szo-

³⁶ Alvin W. GOULDNER: *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York, Basic Books Inc., 1970.

ciológiák felváltották a szociológiát. Új istenségek foglalták el az oltárokat: Bourdieu, Althusser, Foucault, Derrida, Deleuze, és az ifjúság itt is leborult a lábaik elé. Nagyon különbözött a derült, szellemi kihívásokra törekvő világtól, amelyről beszéltem, és amelyet, mondjuk, Georges Friedmann szemináriumain láttunk. Ott mégis megmaradtak a párbeszéd, a változás, a kritika világánál. Ezalatt Althusser és társai egy másik „paradigmát”, a „kirekesztés” paradigmáját hirdették meg. És mivel sok, társadalomtudománnyal foglalkozó emberrel közösen aggodalmukat fejezték ki – egyébként tehetséggel –, meghallgatásra találtak. Óriási vonzást gyakoroltak a szakemberek szűkebb körén túl is.

Montrealban milyen volt a szociológia?

A szociológia megváltozott. Én is egy kissé olyan voltam, mint Norbert Lacoste József atyája. Az, hogy Guy Rocher átjött hozzánk a Laval Egyetemről, azért volt, mert rágtam Norbert fülét, aki egyébként nem ellenkezett. Reverendájának támogatása kellett ahhoz, hogy Marcel Rioux eljöhessen Ottawából. Megpróbáltam még meggyőzni Fernand Dumont-t a Királyi hegyen tett egyik hosszú sétánk alkalmával, hogy jöjjön Montrealba, hiszen nem Québecben, hanem itt dől el a nemzet sorsa... Ő is tudta jól, de végül ragaszkodott a városához és a Laval Egyetemhez.

A szociológia dinamikusabb volt, mint amit megismert az 1957–1958-as években.

Igen, nyilvánvalóan. Kivéve, hogy akkor úgy el voltam foglalva a kriminológia elindításával és meghonosításával, hogy már élni sem volt időm. Ugyanakkor megtapasztaltam az oktatói kar erős átpolitizáltságát, és észleltem egy bizonyos harcos unilateralizmust, egy leheletnyi doktriner szellemiséget. Még mindig emlékszem a tudományelméleti és elméleti pluralizmus ilyesfajta megtagadására. Akkoriban, ha emlékszik rá, az órák végén értékelést kértem a hallgatóktól. Elmondtam nekik, hogy ez nem jár kockázattal. Csak azt akartam, hogy írják le egy papírfecniire, hogy mi tetszett nekik, és mi kevésbé – ebből merítettem ihletet a következő évre. Nos, egyszer az történt, hogy egy fiatal hölgy azt mondta nekem – és ez engem annyira megérintett, hogy harminc évvel később is emlékszem rá –: „Szerettem az Ön óráját, főleg azért, mert Ön nem »erőltette« ránk a nézeteit.” Azt válaszoltam: „Hogyhogy? Van itt olyan, aki erőltetni meri a nézeteit? Ez felfoghatatlan, ez nem történhet meg az egyetemen!” A hölgy nem bizonygatta... Zavart voltam, nagyon zavart.

Engedje meg, hogy félbeszakítsam! Mit gondol az oktatásról? Hogyan jellemzné az oktató és diák közötti viszonyt, különösen egy olyan tudományterületen, ahol az axiológiai különbségek bármikor felmerülhetnek?

Az oktató teljes szabadságát támogatom: elméleteket, feltételezéseket oszt meg a hallgatókkal, megvitatja velük, és az igazolásukra hívja fel őket. Mindezt annak érdekében, hogy összevegyék a szerzők gondolataival az őket körülvevő valóságot, azt, amit átéltek, amit az oktatóktól hallottak stb. De én nem ahhoz a generációhoz tartozom, amely lépésről lépésre vezeti a hallgatókat. Felajánlom, és várok. Sajnos a nyitott ajtóm ellenére kevesen tértek vissza. A kollégáim kétségtelenül közelebb álltak hozzájuk időben és lelkiükben, valamint atyáskodóbbak-anyáskodóbbak voltak nálam. Ennek ellenére egyik nap egy hallgató azt kérdezte tőlem, hogy én személy szerint mit gondolok erről vagy arról. Azt válaszoltam neki, hogy engem azért fizetnek, hogy Durkheimet, Marxot és más gondolkodókat tanítsak. Ha a véleményemet akarják tudni, az irodámban beszélhetünk róla. Ezzel szemben az Ön generációja így kezdi az órát: „Íme, ezt gondolom én, itt és itt helyezném el magam stb.” Ennek az a (sajnálatos) eredménye, hogy már nem olvasunk eredeti szövegeket. Beérjük az elfogadott, de szükségszerűen részleges oktatói szövegmagyarázattal. Véleményem szerint ebből is következik az általános műveltség – amely elengedhetetlen a társadalomtudományok területén – hatalmas elszegényedése.

Beláttam, hogy a szociológia tanszék, a többihez hasonlóan, határozottan egyfajta neomarxista hozzáállást tanúsított: nem volt már objektivitás, nem voltak már igazi beszélgetések, minden hatalom, manipuláció, uralkodás és kizsákmányolás kérdése volt. Én pedig mindig megmaradtam a tisztán instrumentális hatalomfelfogásnál. Például Fournier igazgató úr hatalma abból a kiváltságból áll, hogy az ő aláírása kell a toalettpapír igényléséhez... A hatalom kézzelfogható, ennyi. A többi befolyás, kölcsönhatás, eszmei viták párbajainak, a „küzdelem” szabályainak a tiszteletben tartása. De nem összeesküvés, rágalom, hazugság, rosszindulat kérdése...

Mondok egy példát a nézőpontomra, arra az elvre, amely irányított, s amely erőteljesen elhatárolt az akkoriban a társadalomtudományok terén folyó szellemi tevékenység szektaszellemének harciasságától. A CICC szemináriumai és előadásai alkalmával – és ezek közül több mint tizenöt a legvitatottabb és a legérzékenyebb témákról szólt – lelkiismeretesen ügyeltem a lehető legnagyobb sokféleségre a résztve-

vők kiválasztása terén. Helyet foglaltak itt a kritikus radikálisok a hagyományos gondolkodók mellett, a baloldali szakembereket éppúgy fogadtuk, mint a mérsékelt reformpártiakat. Az egyetlen kizárási kritérium a néha erőszakos eszmecserekből, vitákból az udvariassági szabályoknak nem megfelelő viselkedés volt. „Ne piszkítson a szőnyegre...” – íme a szabály, amelyhez eltérés nélkül ragaszkodtam. Az összes többi megvitatható volt, ideértve az elítélt fogvatartottak börtönőr kíséretében történő meghívását is.

Egyik nap egy kolléga, aki az amerikai új baloldal egyik prófétája volt – egyébként még mindig az, a mai napig egy kommunában él –, Mont Gabrielbe jött az egyik előadásunkra. Az utolsó hozzászólásában (az összefoglaló panelben) azt kérdezte: „Kedves barátaim, végül is az egyetlen dolog, amit tudnunk kell, hogy *kinek* van jogosultsága ahhoz, hogy meghatározza a problematikát? *Ki* válogatta a közönséget? És *ki* támogatta? Amikor ezt megtudjuk, azt is meg fogjuk tudni, hogy milyen játékban vagyunk, *ki* manipulál kit stb.” A koktélszünetben egy pohárral a kezemben, az előtérben azt mondtam: „Kedvesem, válaszolok neked. Én voltam, aki kitalálta a témát, és aki az összes résztvevőt kiválasztotta, téged is beleértve. És te elég sokba kerülsz nekem, mivel Kaliforniából jöttél. És én voltam az, aki kalappal koldulta össze a szükséges pénzt...”

Térjünk vissza Gouldner könyvére és a pestisre!

Gouldner könyve előrevetíti a Nyugat vagy egy bizonyos – az ötvenes évektől a határtalan fogyasztás által irányított – társadalom hanyatlását, melyben a társadalomtudományok nagy lendületet vettek. Nem sokat idéznek belőle, vélhetően azért, mert ez inkább egy esszé, mintsem tudományos mű. Viszont ténylegesen egy útmutató könyv, amely rávilágított arra, hogy a dolgok már nem olyanok, mint amilyenek voltak. Gouldner valójában olyan, gyakran neomarxista ihletésű tudományelméleti kritikák szintézisét nyújtotta, amelyek Thomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* című műve³⁷ óta zavart keltettek sok amerikai kollégánk fejében. Mindezek a szerzők, akiknek az ismeretelméleti gondolatai újra felvetették a „hagyományosnak” mondott társadalomtudományok alaptételeit, szinte egyetértésben fejezték ki a korszellemet.

³⁷Thomas Samuel KUHN: *La Structure des Révolutions Scientifiques*, Trad. Française, Párizs, Flammarion, 1972. (Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*, fordította: BÍRÓ Dániel, Budapest, Gondolat, 1984.)

A tudományterületekre ezek az elméletek feltehetőleg ugyanolyan bomlasztó hatást gyakoroltak, mint a szociológiára, amely – ellentétben azzal, amit a generációm remélt (privatizálták, szociológiacsinálás folyt) – többes számú szociológiává vált. A kriminológiában is nagyon erős volt a hatása, úgy fogalmaznék, hogy mind az angolszász, mind a frankofón világban. A frankofón világ számára Michel Foucault volt a vízváltó, de a változás már benne volt a korszak sztárja, Pierre Bourdieu írásai által bemutatott közhangulatban.

A fiatal generáció egy része, akik – hogy is mondjam? – hivatástudatot éreztek, vagy az enyémnél kissé gyengébb elméleti hajlamuk volt, megrészegült. Nem voltak sokan, de a legtehetségesebbek, a legnyugtalanabbak, a legkreatívabbak között voltak. Ezt vallották: ez a hatalom, a hatalom szerkezetének problémája, és a hatalom egy egyszerű történelmi termék stb. Komolyan megkérdőjelezték a tudomány alapjait és a normativitás kritériumait. Mindenféle, elég radikális következtetéseket vontak le belőlük, például azt, hogy létezik hagyományos és nem hagyományos kriminológia. Ami felépült, lebontható. Minden a hatalom, valamint annak manipulálásának, használatának, büntetési képességének a kérdése. Nem maga Durkheim mondta, hogy csak az a bűncselekmény, amit a társadalom akként határoz meg (vagy gondol)? Márpedig a „társadalom” már nem egyenlő az utca emberével, sem a polgári társadalom demokratikus intézményeivel. Mindez a „hamis tudatra” mutat vissza! A valóságot az új kiválóságok, az új próféták határozták meg, akiknek a világi hatalmuk olykor a terror volt (a Renato Curcio-féle Vörös Brigádok, a Baader–Meinhof-csoport, más néven a Vörös Hadsereg Frakció, az ugyanabból a szellemi családból származó japánok stb.)

Elmeséltem már Önnek, hogy a montreali fiatalok bűnelkövetők értékrendszerére irányuló kutatásunkban Denis Gagnéval megállapítottuk, hogy az eszközünk nem érzékelte már a valóságot, mert az értékek rendszere megváltozott. A megfigyeléseink ettől teljesen felborultak.

És íme, rám, aki úgy vélte, hogy alkotott, feltalált, újtott – talán negyvenöt éves voltam, nem tudom már pontosan –, a néhány évvel fiatalabbak, sőt néha az idősebbek is ujjal mutogattak és felém fordulva ezt mondták: „Maga a hagyományos kriminológus...” Meglepődtem és kissé felháborodtam, mivel jól ismertem ennek a kriminológiának a „forradalmár” fiatalságát, amely hirtelen hagyományossá vált (franciásan reakciós...). De mivel meggyőződéses liberális és egyetemi oktató

vagyok, aki azért fog meghalni – ahogyan Voltaire fogalmazott –, hogy másoknak legyen joga elmondani, amit el akarnak – még akkor is, ha úgy gondolom, hogy amit javasolnak, az szörnyű tévedés –, figyeltem, megpróbáltam megérteni, fenntartottam a kapcsolatot és a párbeszédet.

A frankofón oldalról a *Felügyelet és büntetés*³⁸ jelentette a fordulópontot. Michel Foucault akkoriban itt volt Montrealban, ahol volt néhány barátja. Megtalálta a könyv megírásához szükséges nyugalmat. Találkoztunk, elmentünk – két vagy három alkalommal, egyszer a feleségemmel, úgy emlékszem, és egyszer kettesben – enni, itt a kerületben. Mivel javíthatatlanul beszédes vagyok, kicsivel többet beszéltem, mint ő. Megjegyzéseket fűztem az írásához és áttekintettem a tudományterületet. A második vagy harmadik találkozás után nagyon jóindulatúan azt mondta: „Nézze, nagy örömmel hallgatom Önt és beszélgetek Önnel, de ha megengedi, hagyjuk itt abba. Azért vagyok itt, hogy befejezzem a könyvem. Az időm nagyon véges, és ráadásul egy tételt akarok bebizonyítani.” Szó szerint ezt mondta nekem. „És Önt hallgatva nem fejezném be sohasem, mivel ezt is felveti, azt is felveti, és még más dolgot, nincs időm ezekkel foglalkozni, mindezeket igazolni.” Sohasem fogom elfelejteni az utolsó szavait: „Az alkotói tudatlanság állapotában akarok maradni. Az Ön környezetében, úgy vélem, hogy ez nem lehetséges.” Nem láttam többé. Látja, ez kissé rámutat a két megközelítésre, a két szemszögre, a világhoz való kétféle hozzáállásra.

Franciaországban volt egy vita, az egésznek története van – nem fogom szépíteni, voltak személyes konfliktusok is. A kriminológia ellen fordultak azzal az ürüggyel, hogy az nem tudomány, hiszen az azt megalapozó *büntetendő cselekmény* fogalma semmis és nem létező. Ezt a cselekményt ugyanis a jog határozza meg, amely egy hatalmi konfliktusból vagy az uralkodók és alárendeltek közti csatából ered. Amit vizsgálni kell, az a jogszabályok keletkezése. A bűncselekmény egy olyan cselekedet, amelyet elítél a hódító. Kirántották az „empirikus szőnyeget” a tudományterület alól, amely még a statisztikai adatokra is kiterjedő vizsgálódás talaján áll. Mindezt a történelem szemetésebe szánták, ráadásul a gondolkodóival együtt.

Kik voltak ennek a nézőpontnak a szószólói Franciaországban?

Többek között Philippe Robert, egy bíró, aki végül a CNRS kutatója lett, és aki kezdetben nagyon jó viszonyban volt velünk. Ő az Ön generáció-

³⁸ Michel FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, Budapest, Gondolat, 1990.

jához tartozik. Nagyon szerettem, nagyra becsültem az intelligenciáját és kitartását. Számítottam rá a montreali ihletésű kriminológia franciaországi meghonosításában. Akkoriban ez új volt ott, és örültem neki, hogy láthatok egy olyan bírót, jogászt, aki szociológiát végzett és meg tudta csinálni, amit mi, a beosztásának köszönhetően jobb eszközökkel. Elcsábították ide és nagyon jó barátok lettek a fiatalokkal: Normandeu, Landreville, Brodeur...

Ezután következett be a Michel Foucault inspirálta skizma, a Lacan, Derrida, Deleuze és eszmetársaik által támogatott „új” kriminológiák földrengése Európában és Amerikában.

Ez érezte itt a hatását?

Nem. A francia szárnyunk ebben a tekintetben valóban veszélyesebb volt, mint az angolszászok, akik – pragmatikusan a kriminológia és a deviancia közötti szürke zónából nem elmozdulva – kölcsönösen kissé felforgatták és szabotálták egymást, de vagy a szociológiánál, vagy a kriminológiánál maradtak. Mivel az erkölcsök tekintetében mi az angolszász világba tartozunk, fenn tudtuk tartani az egyetértés „ernyőjét”. Még a feministák sem bújtak ki alóla soha. Ha nem értettek egyet, rángatták kicsit az ernyőt, ezért az néha kissé kicsavarodott. De mindenki hűséges maradt, mert a „kozmosz” reformokon felül foglalkozni kellett az intézmények, az igazságtalanságok, az emberi nyomorúság megreformálásával is.

Kik voltak ennek a kritikai szociológiának vagy kritikai kriminológiának a képviselői?

Itt a leginkább „thoughtful”³⁹ – ahogyan mi mondjuk –, a legtehetségesebb Pierre Landreville volt, akire holland kollégája és barátja, Louk Hulsman gyakorolt nagy hatást. Landreville hozta magával hozzánk Jean-Paul Brodeurt – ezt a kitűnő embert – aki filozófiát végzett, és emiatt tagoltabb, teoretikusabb volt, mint egyes „szociológusaink”. Ricoeur tanítványa volt. Szigorú férfi, aki a disszertációját Spinozáról írta. Ténylegesen megnyitotta a tudomány kapuját a posztmodernizmus, a konstruktivizmus és az egészen divatos poszt-cooley-i elméletek előtt. A feminista oldalról ott volt Marie-Andrée Bertrand. De végül is mindenki hűséges maradt a „jelző nélküli kriminológiához” – kivéve a CICC válságát, amelyről beszéltünk.

³⁹ Gondos, elmélkedő.

Franciaországban nem ez volt a helyzet, mivel a „hivatalos” kriminológia a jogi karokon volt, teljesen a jogi tudományok, a büntetőjog alárendeltségében. Így tehát nem voltak igazán ragyogó és hiteles képviselői. Mégis megjegyeztem Jacques Léauté nevét – kissé politológussá vált, és a Nemzetközi Sajtóintézet elnöke is volt Strasbourgban, egy „egyszemélyes zenekar” –, de a nagy részük igazából nem konzervatív, hanem hagyományos büntetőjogász volt. Ennek eredményeként Franciaországban a poszt-foucault-ista, posztmodern társadalomtudományok és a büntető- és kriminológiai tudományok oktatása közötti szakadék feltöltődött.

Roppant kellemetlen volt számunkra ez a helyzet Québecben. Mindig felvállaltuk a frankofóniánkat és az angolszász globalizmusunkat egyaránt, de frankofón identitásunk mindig féltve őrzött és kiváltságos volt a közleményeinkben.

Hogyan viszonyult Michel Foucault művéhez?

Teljesen le voltam nyűgözve – mint mindenki – a szellemi virtuozitásától, a személyes kedvességétől. Azonban – ahogyan tréfásan szoktam mondani – egyike volt a legkiválóbb téveszmés oktatóimnak. Elvi ellentét volt köztünk. Egyébként őszintén megmondta, hogy egy tézist kell bebizonyítani. Nem vette figyelembe az interferenciákat, elhárította a párbeszédet. A vele szemben tett fő kifogásom a nyugati keresztény civilizációt megalapozó normatív rendszer radikális historizálását érintette. Leo Strauss tanítványaként elfogadom a kompromisszumot a változó és a változatlan között, de nem kívánom újramegújítani a vitát, amely a generációm jól felfegyverzett, félelem és gáncs nélküli lovagjai közötti nagy „viszályok” egyike. Én a saját oldalamat választottam.

Hála a feleségemnek, aki irodalmi és pszichológiai képzésben részesült, fogékonyabbá váltam a Brüsszeli Szabadegyetem (ő ide járt) filozófiai alapját képező szabad kutatás hagyománya iránt. Befogadtam a társalgás voltaire-i szellemét és az ellenfél beszélgetőtársam „ártatlansági” vélelmét. Irtóztam a dogmatizmustól, mások megvetésétől, legyen szó a gondolatairól vagy a személyéről. Sohasem használtam még a „szellemi becstelenség” kifejezést. Számomra ez felesleges volt: becstelenség és kész. És innentől kezdve az illető kizárta magát – saját magát! – a becsületes emberek társaságából... Ez a felfogás, bevallom, kissé archaikus, de az enyém. Márpedig az „új” istenségek gyakran olyan fanatikusok voltak, akik elutasították a beszélgetést: törvényhozók, bírák és hóhérok egy személyben. Nem azért hagytam el a Vörös Hadsereg ál-

tal elfoglalt Magyarországot (az ott lévő erők valóban aránytalanok voltak...), hogy az új hazámban szembe találok magam olyan fanatikusokkal, akik nem riadnak vissza a szellemi és a fizikai terrorizmus eszközeitől. Így szembenéztem velük és nem lapultam...

Azt is meg kell említeni – a Stéphane Courtois és szerzőtársai *A kommunizmus fekete könyve*⁴⁰ című művének kiadását övező viták apropóján –, hogy lelkiileg és fizikailag el voltam vágva a kommunistáktól és a baloldali emberektől, akik számára nincs ellenség a baloldalon. Sokáig sem értelmileg, sem pszichológiailag nem fogtam fel annak a rajongásnak a mértékét, amelyet a humán tudományok köre – különösen Franciaországban – a sztálinista marxizmusnak szentelt. Nézeteik szerint egy lineáris evolúció zajlott – néhány váratlan esemény közbejöttével – a francia forradalomtól a szentpétervári októberi forradalomig. Ami engem illet, Arendthez és Aronhoz hasonlóan azt vallottam, hogy a „totalitarizmus” fogalma volt az a határ, amely elválasztotta a nácikat és a kommunistákat a többi politikai rendszertől. A személyes történetem miatt korán követője lettem ennek az elhatárolásnak. Számomra ez egyértelmű volt. Nagyon nehezen tudtam felfogni a beszélgetőtársaim, kollégáim és francia barátaim kommunista, szélsőbaloldali rokonszenvéit, annyira „szörnyűnek” tűnt. Azonban, anélkül hogy tisztában lettem volna vele, ez a határozott hozzáállás vágott el a marxista-leninista szimpátián alapuló gondolkodástól, közegtől, elméleti vitáktól vagy vitatkozásoktól. Jóval később ijedten vettem észre a szakadékot, amely elválasztott a társadalomtudományok képviselőinek nagy részétől Franciaországban.

Ugyanez volt a helyzet, csak kicsiben, Québecben. A *Parti Pris* és a *Les Cahiers du socialisme* egy hamis, káros gondolat megnyilvánulásainak tűnt. Itteni összefonódásuk a fundamentalista nacionalizmussal nem segítette, hogy ezek a mozgalmak közelebb kerüljenek hozzám, komolyan érdekeljenek. Egyszóval: hadilábon álltam a feltörekvő elit jelentős részével. eltérő viszonyítási rendszerünk volt, és a saját üveg-buborékunkban éltünk, egymástól elszigetelve.

Ez még a marxizmus és a Szovjetunió összeomlása előtt volt. Mivel nem voltam próféta, nem tudtam, hogy ez fog történni, de meg voltam győződve arról, hogy el fog jönni. Résztétet és sajnálatot éreztem min-

⁴⁰ Jean-Louis PANNÉ, Andrzej PACZKOWSKI, Karel BARTOSEK, Jean-Louis MARGOLIN (et coll.): *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression avec Nicolas Werth, Párizs, Robert Laffont, 1997.*

den québeci harcostárs iránt, akikre „elvesztett” katonákként tekintetem. Ez az állítás méltánytalannak, rövidnek és empátia nélkülinek tűnhet annak a generációnak, amelynek az enyémtől eltérő csatákkal és démonokkal kellett megbirkóznia. De akkor is nehezen értem meg, hogy nem olvastuk vagy nem hittük, amit Koestler, Soljenitsyne, Souvarine, Gide és a többiek mondtak.

De hova juttatta el Önt a hatalom és a bűnözés elleni küzdelem közötti kapcsolat vizsgálata?

Emlétek Önnek egy példát. Három-négy évet az életemből a terrorizmus kutatására szenteltem. Én voltam egyébként a téma egyik úttörője. Az amerikai igazságszolgáltatástól sok pénzt kaptam, hogy sikerrel fejezzem be ezt a munkámat. Miért pont az amerikai igazságszolgáltatástól? Az amerikai Kongresszus adott nekünk egy kis pénzt kriminológiai kutatásokra, elkerülendő – ahogyan Parkman szenátor fogalmazott –, hogy ezoterikusabb témákra költsék az összes forrást. Az amerikaiakat két terület érdekelte különösen: a kábítószer és a terrorizmus. A kábítószerhez már volt elég ember, így a terrorizmust választottam. Pár évig a jelentősebb játékosok egyike voltam, úgy gondolom. Erről konferenciaköteteket, beszámolókat és három könyvet adtak ki: a Jean-Louis Baudouinnal és Jacques Fortinnal írt művet franciául, a Ronald Crelinstennel és a Danielle Laberge-zsel írt két könyvet angolul. Még ma is látok néha a televízióban olyan szaktekintélyeket, akik kócos, bajszos fiatalokként akkoriban bukkantak fel. A pszichológus végzettségű Ron Crelinsten a munkatársam volt, jól kiegészítettük egymást. Később – Jean-Paul Brodeur vezetésével – ezeknek az anyagoknak egy részéből állította össze doktori disszertációját, amellyel kiérdemelte az ottawai kriminológiai iskola oktatói állását.

Mit gondolt a terrorizmusról? Québec épp egy elég viharos időszakon ment keresztül: a bombázások, az FLQ,⁴¹ az 1970-es októberi krízis...

A terrorizmus kérdése egyike volt a félreértésen alapuló, „helyiekkel” való incidenseimnek a hetvenes években. Védelmeztem egy tételt, amelyet félreértettek, és amellyel jogom volt néhány (szamár)rúgást mérni olyan írókra, mint Hubert Aquin és más bátor emberek. Elmagyaráztam két olyan dolgot, amely őket nyilvánvalóan megsértette és megalázta. Az első az volt, hogy előbb-utóbb a terrorizmusnak bármi-

⁴¹ Front de Libération du Québec, Québeci Felszabadulási Front.

lyen formájában – és ez alól Québec sem volt kivétel – egyezséget kell kötnie a kábítószer-kereskedőkkel és az alvilággal ahhoz, hogy gyökeret eresszen és működjön. Miért? A terroristák értelmiségiek voltak, mint Ön vagy én. Tehát, ha Önt arra kérik, hogy szerezzen ezer Kalasnyikovot holnaputánra, Önnek el kellene mennie egy fegyverkereskedőhöz. És pénzre lenne szüksége. Ehhez – mint az egykori szociológiahallgatóink egyike, aki később ragyogó karriert futott be – bankot rabolhatna. És a pénzt vissza kellene forgatni. Ahhoz fordulna, aki illetékes. Az érveléssel szemben a szent ügy lovagjai nagyon szörnyű vádakat fogalmaztak meg. Pedig, ha a történelmet és a kettős ügynökök bizalmas közléseit nézi, teljesen helytálló. Megfigyelhetjük ezt Olaszországban, Németországban, bárhol. Nem is beszélve a másik tábor bomlasztását támogató pénzekről (célzott gyilkosságok, emberrablás váltságdíj követelésével stb.)!

A másik feltevésem inkább módszerbeli volt, de azt is félreértették. A terroristák politikaifogoly-státuszt követeltek. Azt mondtam: „De végre gondolkozzanak egy kicsit! A liberalizmus és a törvény előtti egyenlőség győzelme a XIX. században megmutatta, hogy a közjog védelmezi leginkább a szabadságjogokat és garantálja az egyéni jogokat. Minden alkalommal, amikor állambiztonsági vagy rendkívüli bírászkodást akarnak, egyetlen vágással elvágják a torkukat. Ilyeneket kérni öngyilkosság!” Negyven *créditistes*⁴² képviselő volt a képviselőházban. Emlékszik arra, hogy mit követeltek? Azt mondták a *felquistes*-nek,⁴³ hogy: „Falhoz, likvidálni őket, hogy szó se essék többet róluk!” Ezt mondták. Úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna. Réal Caouette egy populista vezető volt, a társadalom jelentős része hallgatott rá...

Én azt mondtam, hogy nem kellene a rendkívüli bírászkodást követelni: a közjog biztosítja a legjobb védelmet. Erre természetesen így feleltek: „Hogyan? Kisebbíteni akarják a mi szent ügyünket azáltal, hogy összetesznek minket a tolvajokkal és a gyilkosokkal!” Ezért soha nem éreztem magam megsértve, mert ezt a tudatlanságuknak, a politikai és történelmi kultúra hiányának és azoknak a szenvedélyes érzéseknek tulajdonítottam, amelyek ezeket az embereket lelkesítették. De a példa bemutatja, hogy ezen a tudományterületen hogyan lehet hadilábon állni egy bizonyos közeggel, gyanút, sőt gyűlöletet gerjesztve... A nézetem természetesen nem zárja ki – épp ellenkezőleg! – a börtönügyi ellá-

⁴² A *Parti Crédit Social du Canada* konzervatív-populista kanadai párt tagjai.

⁴³ Az FLQ tagjai.

tást érintő berendezéseket, az olvasási lehetőséget, a képzés elvégzésének lehetőségét stb., amelyeket az elítélteknek meg kell adni. Én követtem ezeket a dolgokat, és én is értem el őket!

Ismerve például a vallásos fundamentalista mozgalmakhoz kötődő terrorizmust, ma is fenntartja az elemzését?

Továbbra is azt gondolom, hogy még nálunk is fennáll a politikai fundamentalizmus újjászületésének veszélye, és ezt nem azért mondom, hogy provokáljak. Egy olyan országban, ahol a fiatalok húsz-huszonöt százaléka munkanélküli, ahol a fiataljaink jelentős része otthagyja az iskolát, azt gondolják, hogy kilátástalan a jövő, nem tudják, hogy kire támaszkodhatnak, nem volt se történelmi, se erkölcsi, se filozófiai oktatásuk... tényleg úgy van, ahogyan hajdanán mondták: a barbárok a kapuk előtt állnak. Szóval azt hiszem, hogy a környezet törékennyé vált. Így aztán egyesek – nem akarok neveket említeni – fáklyával menetelnek ebben a környezetben, azt hangoztatva – mint valaki a múltkor mesélte –, hogy „Lengyelország és Québec ugyanaz a harc!” Ez veszélyes. Hogyan merészelnek ilyen összehasonlítást tenni, amikor Lengyelország felét a németek és az oroszok kiirtották?! Amíg minálunk...

Úgy vélem, hogy ennek az átültetése egy olyan környezetbe, ahol nincs történelemoktatás, ahol az emberek tényleg nem ismerik a történelmet – természetesen nem a saját hibájukból, de az észak-amerikai milió e tekintetben valóban nincs tudatában a történelmének –, játék a tűzzel, és szerencsétlenséget idéz elő. Szerintem szegény Laport tragikus halála baleset volt. Igazán felelőtlenség volt ezt csinálni! Nem kellene írni, nyomtatni, terjeszteni ezt a beszédet a médiában. Nem kellene túllépní, amit a szabad véleménynyilvánítás megenged az országban. Mivel akit a kigyó egyszer megmart... Íme, ez röviden a válaszom.

A terrorizmusról néhány száz oldalt adtak ki, és utána elhagytam ezt a kutatási területet. Mivel hajtott a kíváncsiság, más után érdeklődtem. Azonban az utódom a CICC élén, Jean-Paul Brodeur továbbra is érdeklődik ezen kérdések iránt.

Visszatérve a francia kriminológiában visszatükröződő skizmára, ez azt a meggyőződést eredményezte, hogy a büntetőügy szociológiája, a büntetőeljárás szociológiája és a jogszabályok „teremtik” a bűnözést. Ez meghatározó irányzat volt a *Déviance et société* című lapnál, amelyben több itteni kollégám közreműködött. Jó pont volt nekik egy elég jelentős, a foucault-i befolyással összhangban lévő kiadvány, de hatása a büntetőpolitikára egyaránt korlátozott és gyakran kontraproduktív volt.

Ez magyarázza a fenntartásaimat, ezt a „skizmát”, avagy, ahogy nevezték, az „új” kriminológiát és a „kritikus” kriminológiát illetően.

A hatvanas évek québeci környezetében nyilvánvaló volt az elmélet, a pontos kutatási módszer és az emberi jogok tisztas szerepének háromoldalú kapcsolata. A közeg elég befolyásolható volt. Ha ezt kis darabokra szeleteli... És ez az alkalmazott tudomány számomra valóban egy kikerülhetetlen paradigma volt, mindennap megtapasztalhattam, hogy ez pontos és működik. Voltak eltérések, hogyne, de ezek nagyjából megoldódtak útközben. Eközben az „idősebb országokban”, például Franciaországban nem ez volt a helyzet. A reform papíron valósult meg, az eszközök ritkán voltak összhangban. És időről időre robbant...

Vegyük példának a bűnözés ténylegesen jelentős emelkedését! A józan ész a következőt diktálja: hazamegy, és a felesége elmeséli Önnek, hogy kitépték a táskát Amélie nagynéni kezéből, hogy az iskolából hazafelé tartó gyerekek levágták a fülét, mert nem fizette meg a tartozását stb. Nyilvánvaló dolgokat. Na igen, a *Déviance et société* című lapban rengeteg időt, energiát és pénzt áldoztak arra, hogy elmagyarázzák, hogy a hatalmon lévő osztálynak érdekében áll megfélemlíteni mindenkit, de mindez illúzió, az agy szüleménye vagy kitalációja. A marxisták azt mondták, hogy a megnövekedett bűnözés a hamis tudatból származik. A következménye az lett, hogy ez az irodalom kivonta a forgalomból és megfosztotta hitelességétől az empirikus vizsgálatokra támaszkodó társadalomtudományokat. Mialatt a józan ész azt mondta, hogy „igen, lehetséges, hogy az adatok pontatlanok, de miután a bűnözés nemcsak tíz százalékkal nőtt, hanem kétszáz százalékkal, baj van”, ezeket az embereket megvezették. De számukra ez nem volt probléma! A bűncselekménnyel való fenyegetés és rémisztgetés a burzsoázia kezében lévő fegyver volt. A „kriminológiát” manipulálták...

Vegyük még a látható kisebbségek komoly, valós problémáját! Nyugat-Kanadában a rabok kétharmada őslakos, míg a népesség hét-nyolc százalékát alkotják. Az Egyesült Államokban az elítéltek harminc, negyven, ötven, hatvan százaléka afroamerikai, miközben csak tíz-tizenkét százalékát képezik a lakosságnak. Nyilvánvalóan súlyos a probléma, amely részben vagy egészben a társadalmi igazságosságot sújtja.

Mindezek az elméleti szakemberek véleményüket a történelemre, történeti elemzésre, historiográfiai és ideográfiai értékelésre alapozták, nem a kriminológiára. Azt kitörölték a szótárukból, mondván, nem lehet ezt a gyalázatos, az értelem számára szitoknak számító szót használni. Annak kimutatásával töltötték az idejüket, hogy – tudja, ha mik-

roanalitikai módszereket használunk – a Magreb vidékéről származó elitéltek felülreprezentáltsága Franciaországban nem tizenkét százalék, mint ahogyan az a hivatalos statisztikákból kiderül, hanem csak 11,25 százalék. Annak a szemében, akinek az volt a vesszőparipája, hogy a társadalomtudomány diagnosztikai eszköz – én sosem mertem előrejelzésekbe bocsátkozni –, egy hasonló érvelés a nevetségesség határát súrolja. A mi integritásunkat a módszereink pontossága és az írásainkhoz való hozzáférés garantálta. Ismereteim szerint a CICC-ben, mióta itt vagyok, sohasem őriztek titkos beszámolókat. Mindig nyilvánosságra kerültek, mivel úgy gondoltam, hogy kétszeresen nyerünk vele: egyrészt a tudást, a tudományt segíti elő, másrészt a terjesztéssel lehetővé tesszük az embereknek, hogy maguk alkossanak önálló véleményt.

Ezért mondom azt, hogy ez a fajta kutatás kontraproduktív. A Magreb vidékéről származók száma Franciaország bűnözésében jelentősen felülreprezentált volt. Ennek ellenére megpróbálták a társadalmi igazságosság nevében egy parányi eltérést kimutatni. Ez nevetségessé tette a tudományt. Emlékszem, hogy a *Le Monde*-ban⁴⁴ – mivel természetesen a *Le Monde* nyitva állt eme áramlat előtt, főként a *Le Monde diplomatique* – olyan cikkeket olvastam, amelyek egyáltalán nem voltak zavarosak, teljesen világosak, pontosak, gondosan megfogalmazottak, megfontoltak voltak, s amelyek be akartak bizonyítani efféle dolgokat. Azt gondoltam magamban, hogy nincs ezer gallból egy sem, aki venné a fáradságot, hogy ezt a kódnyelvet megfejtse! Ha megteszi, fel fog háborodni! Azt fogja mondani: miért foglalkozunk csekély dolgokkal, miközben a Magreb vidékéről származó fiatalok felülreprezentáltsága a kissztílu bűnözésben a mindennapos gyakorlathoz tartozik?

Engedje meg, hogy ne osszam teljes mértékben az álláspontját. Különböző kritikákkal illetik Michel Foucault munkáit: gyenge történeti bemutatás stb. De ez a kritikai megközelítés egy meghatározott számú mechanizmust emelt ki, mikrohatalmakat leplezett le...

Biztosan! De úgy gondolom, hogy a mi eljárásunk is. Mivel minket, mondjuk úgy, nem ragadt magával az a tudományelméleti felfordulás, amely még a tudomány alapjait is megkérdőjelezte. Így természetesen mindig a szürke zónában maradtunk, sosem ereszkedtünk a vulkán mélyére. Részleges reformokat szorgalmaztunk, de nem azért, mert tagadtuk a „rossz” létezését, hanem mert nem voltunk teológusok, hogy

⁴⁴Francia napilap.

azt elűzzük. Választani kell az életben, és mi azt a reformpárti oldalt választottuk, amely az állandó alkalmazkodáshoz, a kis lépések politikájához vezet, azért, hogy biztosan enyhíthessük az áldozatok fájdalmát, ahogyan az elkövetőket is.

Ha a lélek mélységeit akarnám kutatni, az erkölcs forrásait, amelyek egy kis erecskén keresztül táplálják – vékony, de folyamatos áramlással – az én tevékenységemet (egyések szerint a „mi tevékenységünket”), meg kellene említenem a felebarátaink iránt érzett részvétet és irgalmat. Sem az egyik, sem a másik érzés nem zárja ki a jogkövetkezmények alkalmazását, amelyeket egy legitim demokratikus hatalom ír elő a közrend fenntartása érdekében.

Soha nem fogadtam el, hogy azt mondják, mások kritikusok voltak, mi pedig nem voltunk azok. Ugyanez érvényes a részvétre és az irgalomra. Egyések, a kirekesztés szakértői akarták birtokolni ennek a monopóliumát. Önző és elfogadhatatlan kívánság a „kritikus” jelző kisajátítása. Általánosságban azt gondolom, hogy az olyan egyetemi oktató, aki nem kritikus, nem méltó a titulusára. Ez azt jelenti, hogy a mi kritikánk a kutatásaink tudományelméleti mélységéig terjedt. Okkal vagy ok nélkül, nem számít. Ez így történt. Emellett megjegyzendő, hogy a „kritikus” kifejezés legtöbbször a marxista kritikát jelentette.

Ha megengedi, visszatérnék Michel Foucault-ra. Szeretném előrebocsátani, hogy az érv egy kissé *ad hominem*,⁴⁵ de azt gondolom, a tárgyhoz tartozó. Ön is tudja, hogy Foucault nemcsak homoszexuális volt, de hajlott a szadomazochizmus néhány formájára is. Ehhez nyilvánvalóan joga van, és személy szerint én teljesen pártatlan vagyok ebben a kérdésben, nem részesítem emiatt semmilyen kritikában sem a személyére, sem a művére vonatkozólag. Azt gondolom, hogy így vagyok következetes liberális.

Ugyanakkor, még empátiával is, megpróbáltam megérteni. Azt gondoltam: íme egy férfi, aki a közigazgatási és az egyetemi hierarchia csúcán van, a Collège de France professzora. Jelentős vidéki, nagypolgári környezetből származott. Soha nem láttam az édesanyját, de úgy gondoltam, hogy egyike azoknak a hölgyeknek, akik középen gyönggyel díszített selyemszalagot hordanak a nyakukon, a század legelején, hajukat szoros kontyba fogják – elgondoltam, elképzeltem –, és hogy nagyon büszke a fiára. Amikor Foucault-t eltemették – elfelejtettem a helység nevét – a szülőfalujában, a fejfájára ezt írták: „Michel Foucault,

⁴⁵ Személyeskedő.

a Collège de France professzora”. Hangsúlyozza a státuszát, a rangját a saját környezetében.

Az egyik barátja, Hervé Guibert – aki nem sokkal utána, huszonhárom-huszonnégy évesen halt meg – nagyon megindító, a kilencvenes évek elején kiadott kis kultuszkönyvét (*Barátomnak, aki nem mentette meg az életemet*⁴⁶) olvasva elképzeltem, hogy egy januári vagy februári estén a havas, csúszós utakon, csomagtartójában néhány kellékkel, az autó megcsúszik, és baleset következik be. A rendőrök felveszik a jegyzőkönyvet, természetesen felnyitják a bőröndöt...

Nos, nem kell túl nagy képzelőerő ahhoz, hogy kitaláljuk, mit érezhet abban a pillanatban, és hogy megértsük, mit akar mondani, amikor a fájdalomról, a hatalomról, az önkényről, a kényszerről beszél... Másfelől tudjuk, hogy Michel Foucault-nak időnként voltak miniszteri vagy magas rangú köztisztviselői ambíciói. A kényszer nála sokkal kevésbé a kriminológia által említett eszköz volt, hanem inkább egy belső kényszer, az identitásának elfogadása... Tekintve, hogy egyes szokásokat különféle – önkényes, történelmileg felépített – okokból kifolyólag a törvényen kívül helyeztek, megbüntettek, szégyenletesnek, elfogadhatatlannak ítélték, és a törvény szigorával üldözték mindazokat, akik megszegték e normát, megértem, hogy sokan elidegenedést, elviselhetetlen, megszegényítő, meggyalázó elnyomást érezhetnek. Azt is megértem, hogy egyesek ezen gyakorlatok történelmi érvényesülését, elfogadását vagy elutasítását akarják megragadni annak érdekében, hogy leleplezzék a mesterkéltséget, felépített, sablonos, a „szubsztantivisták” által elnevezett emberi természettől vagy erkölcsi érzéktől idegen karaktert. Valamint megértem a magabiztos „burzsoáziával” szembeni haragot is, hiszen ők gyakran jogi elnyomást gyakoroltak, amely mindig megalázó volt. Mindezt igazán megértem, hiszen hasonló érzéseim voltak a totalitárius országok szabadságot korlátozó rezsimeivel kapcsolatban.

Egy anekdotával fejezném be. Ezúttal ez nem egy *ad hominem* érv lesz, de végül is biztos vagyok benne, hogy egy ilyen rész is beleilleszkedik a látásmódjáról alkotott egészbe. Amikor a Collège de France-on órát adtam – én voltam a harmadik tanár, akit az a megtiszteltetés ért, hogy a kriminológia problémáiról szóló órasorozatot tarthattam, Gabriel Tarde és maga Foucault után –, azt mesélték, hogy Michel Foucault-nak többször is meg kellett jelennie a rendőrőrsön, hogy tanúskodjon ilyen és olyan rossz hírbe keveredett barátai mellett. Ilyen ese-

⁴⁶ Hervé GUIBERT: *À l'ami qui ne m'a pas sauvé la vie*, Párizs, Gallimard, 1990.

mények veszélyes helyzetek előjelei. (Zárójelben jegyezném meg a dolog komikus oldalát. Ilyen esetekben meg kell mondani a nevet, címet stb.: „A Collège de France professzora.” A vallomást felvevő bátor rendőrtiszt alaposnak hitte magát, és kijavította: „Lycée de France, uram, pontosabban.” Nem nagyon tudta, mi is az az I. Ferenc által alapított intézmény.)

Áttértünk a „bűncselekmény és a társadalom” nagy kérdéskörére. Először a bűnözésről, annak természetéről és tényezőiről beszéltünk. De nincsen felderített bűncselekmény büntetés nélkül. És ez a büntetés akár halálbüntetés is lehet. Mielőtt a rehabilitáció kérdését tárgyalnánk, azt kérdezném Öntől: mit gondol a halálbüntetésről?

Az ötvenes évek végén nyilvános vita folyt erről a kérdésről. Az első nyilvános beszélgetések egyikére, amelyet a sajtó is megtisztelt jelenlétével, 1959-ben került sor, hiszen a morális filozófia iránt érdeklődő tisztelendő, Lachance tudós dominikánus atyával folyt. Ő mellette, én ellene foglaltam állást. Persze Lachance atya fényképe és nyilatkozatai a sajtóban nagy csodálatnak örvendtek. Szabó professzor – akinek még a nevét sem tudták leírni – egy pocsék szociológus volt, aki előhozakodott mindenféle érvekkel, és lehet, hogy nem a legjobb megoldást ajánlotta fel.

Természetesen a katolikus dogmatika szerint a halálbüntetés legitim, mivel nem az élet a legfőbb érték. A legfőbb érték az üdvösség. Így vélekedett régi leuveni tanárom, Leclercq kanonok a kórházban töltött hosszú, néhány hetes tartózkodásáról élete végén: „Rájöttem, hogy azért volt nehéz és zord, mert az apácák nem azért voltak ott, hogy a beteg kényelmét, hanem a lelke üdvözülését biztosítsák.” De jó keresztényhez illően, elfogadta.

Sohasem voltam egy hithű katolikus, és – főként feleségem kitartásának köszönhetően – jó ideje, a többi kollégámhoz hasonlóan, abolitionista lettem...

Melyek voltak a halálbüntetés elleni érvei?

A bírói tévedés és a társadalmi egyenlőtlenség klasszikus érvei voltak a halállal szemben. Ha megnézzük, hogy kit akasztottak fel az Egyesült Államokban, rájövünk, hogy csak a feketéket. Miért? Azért, mert nincsenek jó ügyvédek, mert az esküdtszék előítéletes... Emlékszik talán arra a néhány drámai, Kanadában történt esetre, amikor például indián főnököket akasztottak fel. Azért, mert rossz ügyvédek voltak, mert – fő-

ként a rendőrök – előítéletesek voltak velük szemben stb. Mióta ilyen egyenlőtlenségek léteznek, azóta elfogadhatatlan a halálbüntetés. Nem hoztam fel olyan filozófiai érveket, mint például azt, hogy az élet a legfőbb érték, vagy hogy senkinek sincs joga elvenni másvalaki életét. Természetesen ezeket is megemlítettem, de mély meggyőződés nélkül. A háborúra, a zsarnokság és a rabszolgaság elleni harcra gondoltam. Szívesen szentelném az életemet az ilyen irtózatosságot eltörlésének. De nekem a társadalmi és politikai renddel kapcsolatos érvek fontosak. Úgy gondolom, ezek nagyon jó érvek, mivel a világ nem tökéletes, mindig is lesz törvény előtti egyenlőtlenség, mindenféle szempontból, ideértve az ügyvédi ravaszságot – az egyiknek sikerül kihúznia a bajból, míg a másikkal csak belekeveredsz...

Azonban felhívnám a figyelmet arra, hogy nem vagyok tűzvonalbeli harcos vagy hatalmi ember. Inkább befolyással rendelkező személyként jellemezném magam, aki másokat próbál meggyőzni. A kollégáim, Pierre Landreville és a többiek élen jártak a halálbüntetés elleni harcban. Olyan jól végezték a munkájukat, hogy immár Québecben – amely a legkonzervatívabb, legelnyomóbb és leginkább haladásellenes tartományok egyike volt – a legerősebb a halálbüntetés visszaállításával szembeni tiltakozás. Állítom, hogy részük van benne. Az érdem őket illeti!

Ön szerint az életfogytiglani szabadságvesztés hatásos?

Nem. Mihelyst elértük a halálbüntetés eltörlését, szokás szerint tudományos érvelés útján láttunk neki kimutatni a nem csökkenthető büntetés hátrányait és káros hatásait. Akkoriban az ország kormánya a következő üzenetet ajánlotta: beleegyeznek a halálbüntetés eltörlésébe, de azok, akik ez alól megmenekülnek, egy nem csökkenthető, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizáró büntetést fognak kapni. Erről a kérdéstről pár kilogrammnyi, Mont Gabrielben és máshol szervezett konferenciákról származó anyag létezik. Ezek a konferenciák összehozták a világ számos pontjáról származó szakértőket, a hosszú időre elítéltek kutatásával foglalkozó pszichológusokat, kriminológusokat. Kimutattuk, hogy az életciklusban a bűnözési hajlandóság tizenhat és huszonöt év között a legmagasabb. Utána a bűncselekmények görbéje változik, az erőszakos bűncselekmények száma rohamosan csökken harmincéves kor körül, de például a csalások ötven év felett is folytatódhatnak. Sajnos ez bizonyos szexuális bűncselekményekre is igaz. Ebből az következik, hogy fogságban tartani valakit egy bizonyos határon túl nemcsak nem növeli

a biztonságot, hanem – pszichológiai szempontból szükségtelenül – teljesen aránytalan mértékű szenvedéssel sújt. Nem is beszélve arról, hogy nagyon sokba kerül!

Nem nyertük meg a játszmát teljesen, de azért szereztünk pontokat. Azok, akik fenntartják a rendszert, nem ennyire meggyőződésesek, és talán a körülmények folytán végül is sikerül őket jobb belátásra bírni. Láthatja, hogyan haladunk, hiszen a rehabilitációt említette!

A fiatakorúakkal nehezebb dolgunk volt. Ez elég jól mutatja, hogy mely pontokon lehet tévedni, amikor a diagnózisokat felállító társadalomtudományokat átadják azoknak, akik előrejelzést készítenek. Tudja, gyakran kigúnyolják ennek a területnek a nagyjait – politikusokat, közgazdászokat stb. –, akik előre meg akarják mondani, hogy mi fog történni húsz év múlva. Én mindig azt gondoltam, hogy a társadalomtudományok főként a diagnosztizálásban jók, a *post facto*⁴⁷ magyarázathoz. Mindig nagyon óvatos, körültekintő vagyok, ha ezekből következtetéseket kell levonni a jövőre nézve.

De térjünk vissza a fiatalok rehabilitációjának kérdésére! Azt gondolták, hogy a fiatakorúak igazságszolgáltatási reformja egyfajta példa a felnőtt korúak büntető igazságszolgáltatásának fejlődésére. Oktatási és reszocializációs elemekkel bővítették az ítéleteket, a büntető jelleg egyre inkább háttérbe szorult, alig beszéltek szankcióról. A kutyaéhoz hasonlították: minél inkább rugdossák, annál harapósabbá válik, így igyekeztek ihletet nyerni a fiatakorúak igazságszolgáltatását megalapozó elvekből, és úgy gondolták, hogy végül az eredmények is jönni fognak a másik oldalról. Pedig az ellenkezője történt, és mindezt nem láttuk előre, sem én, sem mások. Mára a fiatakorúak igazságszolgáltatásának azon formája, amelyet Mailloux atya, a fiatakorúak bírái, a francia Chazal bíró és sokan mások megálmodták, összeomlott. Mindenfajta okok miatt, amelyekből kettőt említek Önnek.

Elsőként az emberjogi mozgalmak káros hatásai miatt. Hirtelen a baloldaltól jöttek a támadások, s az ellenség egy pillanat alatt egyidejűleg a bal- és a jobboldalon is ott volt. Két fronton kellett harcolni. A baloldal leleplezte az önkényességet, amelyet – mondhatni: a szülői felügyelet nevében – a bíró vagy a fiatakorúak bírása képviselt, mert ilyen-olyan ítéletet szabott ki egy olyan fiatalra, aki csupán máshogyan akart élni. A saját életstílusa megválasztásának jogát gyakorolta. Nem volt többé kedve a szüleinél maradni, füvezni akart, elutasította a „ta-

⁴⁷ Eseményt követő.

karodót”, ez jogában állt. A bírói gyakorlat elfogadhatatlan, korlátlan és megtorló volt. Újra be kellett vezetni az ügyvédséget, újra jogi útra kellett terelni az egész ágazatot, meg kellett védeni a „gyermekjogot”! Reformok egész sorát javasolták, amelyek arra irányultak, hogy visszahe-lyezzék a fiatalok igazságszolgáltatását a felnőttekébe. Az egészen fiatalok által elkövetett emberölések megerősítették ezt a tendenciát.

Egyébként, ha követi a fiatalok igazságszolgáltatásának fejlődését Québecben és Kanadában, váltakozó tendenciát lát: három-négy évenként teljesen felforgatták a jogrendszert. Először a bírák számát csökkentették, majd újra a nyeregbe ültették őket. A legnagyobb rendtlenség korszaka volt, és még távolról sincs vége!

A másik ok a bűnözés koraérettsége, amelyet sajnos senki nem látott előre. Hirtelen egy teljesen hihetetlen bűnözési hajlandóságot vetünk észre a fiatalok körében. Íme, egy anekdota, amit röviden elmesélek. Az ötvenes években kértünk egy mintát a manhattani középiskolák tanáraitól a három legaggasztóbb viselkedésről, amelyet tizennégy és tizenhét év közötti diákjaik mutattak. Elsőként azt említették, hogy a papírt és a szemetet hanyagul a földre dobják, ahelyett hogy a papírkosárba tennék; esznek vagy rágóznak, amikor a tanár kérdezi őket; végül pedig zajosak, lármáznak. A nyolcvanas évek végén ugyanezt a típusú mintát kérdeztük le, New Yorknak ugyanazon a részén. Íme, a tanárok válasza: gyertyartás, tinédzserkori terhesség, drogok.

Az eredmény az, hogy ma az Egyesült Államokban évente több mint tíz tizennégy-tizenöt évesnél fiatalabb gyereket ítélnék halálra. Mivel az amerikai törvények nem a szövetségi, hanem a tagállami törvényhozást veszik alapul, lesz olyan Texasban vagy máshol, hogy megvárják a tizenhat éves kor betöltését, hogy végrehajthassák az ítéletet. Ezt én nagyon iszonyúnak tartom. Olyan ez, mint egy antik tragédia. És ezt nem láttuk előre! Azonban tény, hogy manapság az öt-hat éves gyermekek rabolnak el három-négy éves apróságokat, magukkal viszik őket, és egy kővel szétverik a fejüket. Ki képzelhette el a hat-hét éves lurkókról, hogy kövekkel másznak fel az autópálya hídjaira, hogy az autókra hajítják azokat? Vagy a házak tetejére régi televíziókészülékekkel, amelyeket ledobnak az emberek fejére, s ezzel halált vagy deréktől lefelé benu-lást okoznak? Ki az ördög láthatta volna ezt előre? És hogyan szabályozzuk ezeket a bűncselekményeket a „nem jogi útra terelt” fiatalok igazságszolgáltatásának keretében, amely csak (újra)nevelő intézkedéseket ismer?

Ez Önt arra sarkallja, hogy megváltoztassa a fiatalokról alkotott szemléletmódját?

Igen, arra... Egyúttal azt is bizonyítja, hogy a dogmatizmusnak nincs helye. Miként a szerelemben sem tart semmi örökké. Időnként felül kell vizsgálni a jó döntésen alapulónak vélt eljárásokat, hogy elkerüljük a veszélyesebb és kegyetlenebb hatásokat.

Azt gondolja, hogy vissza kell térnünk egy megtorló rendszerhez?

Úgy fogalmaznék, hogy el kell távolítani ezeket az embereket a társadalomból egy időre, s ez a büntetőintézmények szerepének felülvizsgálatát igényelné. A gyermekjogok módosítása után – mint Svédországban – kétségtelenül át kell gondolni a tudományág szerepét, a családon, iskolán vagy más környezeten belüli felügyelet szükséges gyakorlását. Az átgondolás azért nehéz, mert mindent újra meg kell vitatni. Semmit sem lehet kihagyni... Fel kell fedni az úgynevezett magától értetődő „igazságokat”.

A francia szocialista kormány – az Egyesült Államokat és egyes európai országokat követve – fontolóra veszi, hogy bevezeti a szülők polgári felelősségét a kiskorú gyermekeik által okozott károkért. Hasonló intézkedéseket csak a megboldogult Szovjetunióban hoztak! A társadalmi kontroll egyre inkább kiüresedett szervezeteit, mechanizmusait stb. kell „felelőssé tenni”, s a helyretétel lehetetlen feladatát a büntető igazságszolgáltatás szervezeteire (rendőrség, bíróságok stb.) bízni. Hogyan egyeztessük össze ezeket az intézkedéseket egy olyan társadalom *ethoszával*, amelynek főként az elitje anarchistává vált? Óvakodom attól, hogy elmélyült vitába kezdjek erről a témáról, de vannak gondolataim...

Viszont a büntetőintézmények szerepe pótolhatatlan.

Ezt én is így gondolom, de szét kell válogatni a rabokat, ahelyett hogy mérlegelés nélkül összezárnák őket. A hatvanas-hetvenes évektől kezdve alkalmazzák az elítéltek személyiségvizsgálatán alapuló osztályozás elvét, amely azonban már évtizedek óta nem változott. Sokat kell ebbe fektetni, és a klinikai és tudományos vizsgálatok eredményei szerint feltehetőleg legalább egyharmadával kellene csökkenteni a börtönnépességünket, valamint az ellenőrzés és a felügyelet más formáiról kellene elgondolkodnunk. Van egy régi angol szójáték, amely még ma sem vesztett az értékéből: „*Bad, mad and sad.*”⁴⁸ A börtönben lévők is gazem-

⁴⁸ Rossz, örült és szomorú.

berek, örültek és szerencsétlenek, de csak a „bad”-eknek kellene ott lenniük. Le kell-e őket tartóztatni? Kétségtelenül. Minden esetben ártalmatlanná kell tenni őket. Meg kell bélyegezni a fehérgalléros bűnözőket, a csalókat, a hivatali hatalmukkal visszaélőket, a paráználkodókat (gondoljunk egyes orvosokra, jogászokra, pedofilokra), mert őket ez bünteti, másokat pedig elriaszt. Ha Önt vagy engem – mint potenciális fehérgalléros bűnözőket – letartóztatnának, bebörtönöznének, és akár nyolc napig nem nézhetnénk tévét, az számítana nekünk. De a szerencsétlen, ha melegben lehet, fütyül rá, hogy nincs tévé, őt nem érdekli. Tehát ki kell tenni ezeket a börtönből, hiszen nem ez a számukra megfelelő hely. Egyesek érzik a börtön stigmatizáló hatását, míg másoknak nem számít. Mindezzel foglalkozni kell, de a törvény erre alig figyel, a gyakorlati megvalósítás pedig csigalassan megy.

Hogyan lehet megkülönböztetni egyiket a másiktól?

Vannak esetek, amikor ez nagyon nehéz, ebben egyetértek Önnel. De a nagy részükben, az esetek nyolcvan százalékában tökéletesen meg lehet különböztetni őket, természetesen egy bizonyos hibahatárral. Fejlődést értünk el a pszichodiagnosztikában. A „mad”-ek és a „sad”-ek is a börtönön kívülre! Nekik mást kell kitalálni.

Alice Parizeau egyszer felvetette, hogy nyissunk táborokat a sarkvidéki területeken. Fenntartásaim voltak az ötletével kapcsolatban. Felügyeleti célt szolgáló, méregdrága erődök és hatalmas komplexumok helyett elhelyezhetnék az elítélteket – az erőszakos szexuális bűncselekményt elkövető pszichopatakat nem, de a közönséges bűnözőket – katonai jellegű táborokban, amelyeket egyébként már csinálnak is az alacsonyabb biztonsági fokozatú elítélteknek. Ez nem kerülne többre, mint egy olcsó hotel fenntartása. Tehát használni kellene a képzelőerőnket, és ki kellene üríteni a nagyon költséges fenntartású, hatalmas börtönöket, amelyeknek az elítéltekre gyakorolt morális hatása elborzasztó. Természetesen más megoldások is léteznek, mint az elektronikus felügyelet vagy más szerkezetek. Azonban nem könnyű megtörni a hagyományokat és némi kockázatot vállalni.

Az egyik barátom egy túracsapat tagjaként két napot Izlandon töltött. Szombat volt. Jó kriminológus lévén felkereste a látnivalókat. Elment megnézni a börtönt, este nyolc óra körül, bejelentkezés nélkül. Egy mamuszos férfi nyitott ajtót – ő volt az igazgató –, valami Gustavson volt a neve.

„– New Yorkból jött kriminológus vagyok, látogatóba jöttem, ha lehetséges.

– Á, persze, jöjjön be!”

A börtön üres volt, egy lélek sem volt ott.

„– Azt eddig is tudtuk, hogy a bűnözési hajlandóság az Önök országában alacsony, na de ennyire?!”

– Á, nem, megnyugtatom, igazából negyven ember van itt. De ma szombat van, kimenőnap.

– Nem fél attól, hogy nem jönnek vissza?

– Minden esetben éjfélkor bezárjuk az ajtókat, így ha nem jönnek vissza, kint maradnak.”

Kint maradnak! A büntetés az, hogy a börtön falain kívül kell aludniuk! Természetesen nálunk nem ez a helyzet. Vannak országok, ahol a társadalmi kontroll jól működik, de nálunk már nem vagy gyakorlatilag nem. Tartós módszerre van szükségünk, át kell szerveznünk a bírói kontrollt, újra kell gondolnunk a büntetések funkcióját, be kell vezetnünk a közérdekű munkát és az áldozatok kompenzációját...

El tudna képzelni egy börtön nélküli társadalmat?

Sajnos nem. Azért, hogy pizskáljam, gyakran mondom abolicionista Landreville barátomnak: „Azon a napon, amikor nem lesz többé börtön, a felesége egyik este tizenegy óra után tér haza, lépéseket hall maga mögött... vagy Ön... valaki megfogja a vállát, megfordul, és félelmében lelövi, mert már három személyt is megöltek nemrég a kerületben...”

Mindig is emlékezni fogok Szalai mesteremre, aki öt évet töltött kommunista börtönökben, ebből három évet teljesen elkülönítve. Én beszédes vagyok, de ő még inkább, így határtalanul szenvedett a magánytól. Amikor a hatvanas években újra felvettük a kapcsolatot, és megtudta, hogy átváltottam a kriminológiára, meglepődött, és ezt mondta: „Déneském, tudod, nem szeretném megsérteni az emberbaráti érzelmeidet, jól tudom, hogy tenni kell valamit az elítéltekért – számára a kriminológusok olyanok voltak, mint a börtön látogatói, a jótévők, a lelkészek –, de biztosítalak arról, hogy a börtönben nem csak a társadalom áldozatait találod, szép számban vannak a rabok között a kegyetlen világból valóak is. Ez utóbbiak nem áldozatai sem a kapitalista, sem a szocialista társadalomnak.”

Én soha nem gondoltam így, de sokan vannak a romantikus baloldalon, akik azt hiszik, hogy az állami vezetőknek, a törvényhozóknak, a bankároknak, azaz a képmutatóknak, a tolvajoknak, a szemét alakok-

nak kellene börtönben lenniük. Néhány tanítványunk megalapította az elítéltek jogaival foglalkozó irodát.⁴⁹ Egyszer kiadtak egy nyilatkozatot, amely szerint el kell ismerni a hadifoglyok, az osztályharc politikai foglyainak szabaduláshoz való jogát. Természetesen megkaptam a szemrehányást a jogi szakma képviselőitől. Két-három hónapig nem mentem az Igazságügyi Palota kerületébe, mert megtaláltak volna a rendőrök, hogy letartóztassanak, az ügyészek, hogy megvádoljanak és a bírák, hogy elítéljenek. Ezek a túlkapások kétségtelenül a naiv jóhiszeműségből származtak, de nem elhanyagolható mértékű kárt okoztak nekünk.

Soha nem voltam képes elfogadni azt a poszt-foucault-ista tételt, amely szerint a börtön valójában az uralkodó osztályok eszköze a munkásosztály megfélemezésére. Sőt, voltak, akik azt mondták, hogy a börtön a munkaerőpiac szabályozására szolgált, ezzel fenyegették a nem dolgozó munkásokat. Szerintem mindez a gondolati kuszaságból, nyilvánvaló történelmi tévedésekből fakad, és csak ahhoz vezet, hogy lejárasson minket az emberek előtt, akik már alig hisznek a hozzánk képest szerény reformjainkban. Ebben az értelemben a legnagyobb sikereink egyike Québecben és Kanadában az volt, hogy sikerült meggyőznünk a klasszikus gondolkodókat, a többséget – akiknek a büntetés nemcsak egy bűncselekmény, hanem egy erkölcsi hiba igazi szankciója – arról, hogy ez a kérdés kissé összetettebb ennél. Ezek a gondolkodók főként konzervatívok voltak – protestánsok éppúgy, mint katolikusok –, illetve neves ügyvédek és bírák, bár akadt köztük kevésbé illusztris, olykor nevetséges is, mint a derék Bienvenue bíró, akinek a női bűnözésre tett rosszízű megjegyzései elfogadhatatlanok egy bíró szájából. Hát igen, mégis elértük, hogy meghallgassanak minket: megtekintsék a szigorúan tudományos jelleget biztosító tanulmányainkat, vizsgálatainkat, mérlegeljék, hogy egy-egy intézkedés hatékony-e és vezet-e eredményre. Később összehasonlították az eredményeket, az értelmezéseinket, a joggyakorlatot, és megvitatták. Többé-kevésbé ennyire voltak képesek.

Attól a naptól kezdve nyilvánvalóan megszakadt a párbeszéd, hogy meggyanúsítottak, mindezt mintegy hadseregként használtuk fel az igazságszolgáltatás ellen. „Elég gondunk van enélkül is, nem fogjuk fizetni azokat, akik még újabb terhet raknak ránk!” Így nyílt meg a harc vonal tőlünk balra. Az aktivisták nem akartak párbeszédet, ragaszkodtak a feljelentéshez. Megvan valahol az irattárban, amely két teljes, nagy fiókot foglal el. Az egyik, kék színű dosszié a haladásellenes jobb-

⁴⁹ Bureau des droits des détenus.

oldaltól származó zaklató leveleket tartalmazza: „Szabó professzor, aki támadja az igazságszolgáltatás alapjait, aki dögkeselyű módjára a bíróság húsával táplálkozik, egy importált, aki meglékeli a kanadai francia, katolikus és földművelő civilizációnk hajóját, kinek kell egy ilyen ember?” Esküszöm Önnek, ez csak egy szerény ízelítő.

Később, körülbelül tíz év múlva megtöltöttem egy nagy, piros dossziét a baloldali feljelentők anyagaival: „Börtönbüntetést szab ki ránk, nyakunkra hoz egy kikupált, kitanított rendőrséget. A bizonyíték az, hogy elhozta ide, az oktatásba a montreali rendőrfőkapitányt, az elnyomás nagy felelősét, Jean-Paul Gilbert-t. Kinek van szüksége erre a Szabóra? Meg kell szabadulni tőle!” Így készítették el a fordított olvasatot, így vált „terhelővé”.

A szociológiában tapasztalható válság vagy zavar a tudományterületünk klasszikusa, Émile Durkheim elméletének magyarázatából eredeztethető. Van ennek egy „haladó szellemű”, „radikális”, a társadalmi renddel szembeszálló olvasata. De adhatunk egy funkcionalista magyarázatot is a patológusról, deviánsról, bűnözőről, amely minden társadalom „normális” elemét képezi. Ezt tette többek között a Tocqueville-t követő Alain Peyrefitte. Durkheimnek tehát egyaránt van egy mérsékelt és egy radikálisabb olvasata. Az enyém mindig mérsékelt volt, és mindig is egy meggyőződéses durkheimista voltam. A radikális baloldaliak Durkheimet másképp értelmezték. Mit mond valójában a nagy szociológus? Először is azt, hogy bűncselekmény az, amit a társadalom annak nevez. Radikális olvasat szerint ez egy felépített társadalmi tény, amely megegyezésből ered, így gyökeresen megváltoztatható – szándékosan, ha szükséges. De ugyanaz a Durkheim írja később, hogy létezik a „normális” és a „patológus”, mindkettő minden társadalom működésének velejárója. A határ köztük természetesen változik időben és térben, de a létezésük *valós, szükséges, funkcionális*, s a társadalmi rend mechanizmusainak és a társadalmi kontrollnak kell szabályoznia, szankcionálnia, kezelnie.

A radikális értelmezés szerint minden vitatható, a mérsékelt szerint a normális és a patológus fenntartja a funkcionális kapcsolatokat, és elismeri a ciklikus változásokat. Az egyensúlyt kell megkeresni. Nem *minden* vitatható. Meghatározni azt, ami nem az, a kortárs morális filozófia nagy kérdéseinek egyike. A bioetika különösen tele van példákkal.

Teljesen egyetértek például Alain Touraine remek tanítványa, François Dubet értelmezésével a társas kapcsolatok anómiájával jellemezhető, külvárosokban zsúfolódó fiatalokról. Valamilyen módon átültette az

elméletet a gyakorlatba, és lehetővé tette számomra, hogy empirikusan megértssem e társas kapcsolatok problémáit, amelyek felvetik a főként a Magreb vidékéről származó fiatalok francia társadalomba való integrációjának kérdését. François Dubet munkáján keresztül értettem meg igazán Touraine barátomat, annak ellenére, hogy évtizedek óta összejárnunk. Dubet konkretizálta, operacionalizálta őt, és én teljes mértékben azonosulni tudtam ezzel az elemzéssel.

Érzékenyen érint, amikor teologizálnak, episztemologizálnak. Azonnal ledermedek, amikor valaki tudományelméleti kérdéseket tesz fel nekem. Nem azért, mert lenézném vagy nem tartom érdemesnek ezeket a kérdéseket, de nem az én feladatom először válaszolni rájuk. Ha így lenne, az egy paralizált, félreérthető cselekedet lenne. Pálcát törnek egy másik terület problémái felett. Mindig van valaki, aki anatómia- vagy pszichológiaórán megkérdezi: „De mégis, uram, van arra bizonyítéka, hogy a vér ténylegesen kering?” Mert ha jobban belegondol, ez egyáltalán nem nyilvánvaló. De végül is, ez nem az én „nagy vitám”. Ha egyszer egy tudományelméleti álláspontot alaposan megfontolnak, elfogadnak, én nem szeretnék arra visszatérni. Ez egy erkölcsi-politikai döntés, amelynek elfogadom a következményeit.